

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

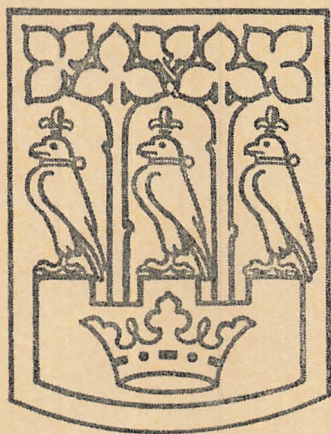
Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FREDERIKSBERG

GENNEM TIDERNE

II

1948

UDGIVET AF
HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB
FOR FREDERIKSBERG

I KOMMISSION HOS GYLDENDAL

FREDERIKSBERG

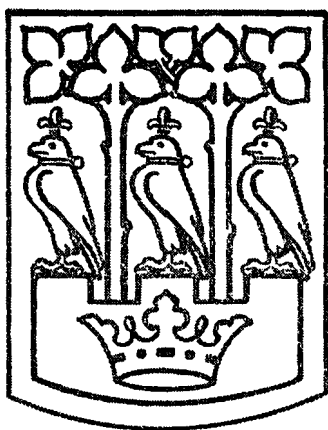
GENNEM TIDERNE

II

FREDERIKSBERG

GENNEM TIDERNE

II

1948

UDGIVET AF
HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB
FOR FREDERIKSBERG

I KOMMISSION HOS GYLDENDAL

Redigeret af Selskabets Sekretær

NORDLUNDES BOGTRYKKERI, KØBENHAVN

25039

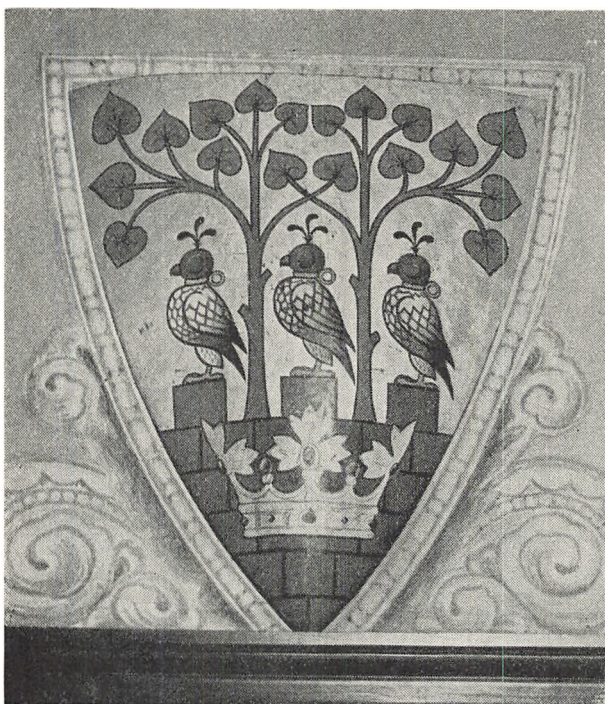
FREDERIKSBERG KOMMUNES VAABEN

Frederiksberg Kommunes Vaaben

Af P. B. Grandjean

FIGURFREMSTILLINGERNE i en Række af vore Købstads-vaabener kendes fra Segl af betragtelig Ælde; ikke faa af disse Segl maa dog være Aftryk af langt ældre »Stamper«. — Idet en eller anden Figur — eventuelt flere saadanne — indsættes i et Skjold, opstaar et Vaaben i heraldisk Forstand. Har Fremstillingen tidligere figureret frit i Seglfeltet, kan et saadant Vaaben siges at være antaget med Alders Hævd. Allerede i Aaret 1465 betjener Staden Kjøbenhavn sig af et Segl, i hvilket ses et regulært Vaabenskjold med det ældgamle Mærke. Omkring Midten af det 16. Aarhundrede viser adskillige af de danske Købstadssegel, at det netop er »Vaabenet«, man ønsker at skilte med. Den fordums danske By Malmø fik saa tidligt som 1437 kongeligt Brev paa Skjold og Hjelm; det drejer sig her om et fuldstændigt Vaaben, som slet ikke leder Tanken hen paa Bysamfundet. Da Rønne langt senere — i 1562 — blev benaadet med et Vaabenskjold, maatte Staden renoncere paa Hjelman, der jo iøvrigt slet ikke er nogen integre-rende Del af et kommunalt Vaaben. Den Murkrone, som saa mange fremmede Stæder sætter over deres Skjold, fik aldrig Borgerret her til Lands.

Paa Indenrigsministeriets derom nedlagte allerunderdanigste Forestillinger er i nyere Tid adskillige Købstadsvaabener approberede ved kongelige Resolutioner. Medens samme Praksis følges for Amtsvaabeners Vedkommende, fastsættes Vaabener for Landkommuner — og i stadig stigende Antal — af Ministeriet selv, Gjentofte Kommunes Vaaben blev dog i 1940 approberet af Kongen.

Vaabenskjold udført af *E. Rondahl*. Ophængt i Kommunalbestyrelsens gamle Mødesal 1899, nu anbragt i Raadhusbygningen over Indgangen til Kommunens Sekretariat.

Paa Frederiksberg Kommunalbestyrelses Møde 30. Januar 1899 vedtog man Formandens, Dr. med. *E. Jacoby's*, Forslag om, at der søgtes tilvejebragt et Byvaaben for Kommunen, som hidtil havde savnet et saadant, idet det blev bestemt, at der skulde indbydes til en Konkurrence om Skitser. Man vedtog at udsætte en Præmie paa 200 Kr. og to paa hver 100 Kr. for de efter Kommunalbestyrelsens Skøn mest passende Løsninger. Skitserne vilde være at indlevere til Kommunens Sekretariat inden 1. April, betegnede med et Mærke og ledsagede af en forsegleet Navneseddél. Paa Mødet 10. April forelaa Meddelelse fra Sekretæren om, at der var indkommet 51 Besvarelser. Efter en Debat om eventuel Nedsættelse af et Udvalg og en offentlig Udstilling af Skitserne, blev det vedtaget at henvise Sagens foreløbige Behandling til de to Formænd. At Skitserne skulde gøres tilgængelige for Publikum, vedtoges paa et nyt Møde, 15. Maj. Formanden meddelte paa Mødet 12. Juni, at man nu var kommen til Ende med

Forgylt Byvaaben anvendt til Uniformshuer.

Sagen. Af de indkomne Skitser var ingen fünden brugelig og værdig til 1. Præmie. Der var derfor rettet Henvendelse til Arkivar *A. Thiset*, som havde indvilget i at tegne Udkast baade til Vaaben og Segl, hvilke nu forelaa. Det bestemtes at tilkende ham 1. Præmie for et særdeles smukt Vaaben. De to andre Præmier tilfaldt Figurmaler *Chr. Clausen*, Engtoftevej 5, og Tegnælærer *Wilhelm Hartvig*, Rosendals Tværgade 10; disse Skitser var henholdsvis betegnede »C. S. N.« og »Peter Paladius«, det sidste Mærke virker unægtelig noget besynderligt. Man vedtog endelig, at der søgtes kongelig Konfirmation paa det af Thiset tegnede Byvaaben.

I en til Indenrigsministeriet stilet Skrivelse af 23. Juni andrager Kommunalbestyrelsen nu om den ønskede Approbation, idet det paapeges, at Kommunen Tid efter anden, særlig ogsaa efter at den er udskilt fra Kjøbenhavns Amtsraadskreds i Henhold til Lov af 7. April 1899, i mange væsentlige Henseender har faaet en købstadlignende Karakter, hvorfor det maa forekomme naturligt, at den ligesom Landets Købstæder fik et eget Byvaaben. Det vedtagne beskrives saaledes: »I Sølv-Felt en med en Guld-Krone belagt rød Mur, med tre Tinder, bag hvilken fremvokser to grønne Lindetræer, paa hver Tinde sidder en naturligfarvet Jagtfalk med rød Hætte med Guld-Ring og sort Fjerbusk«. Denne, om end ret

Frederiksberg Kommunes
Vaaben paa den gamle
Brandstation (Howitz-
vej). 1907.

tydelige Beskrivelse er ikke ganske i Overensstemmelse med heraldisk Sprogbrug og Terminologi. I Skrivelsen hedder det endvidere: »Da dette Byvaaben paa en efter Kommunalbestyrelsens Skøn tiltalende Maade indeholder historiske Motiver, idet Muren symboliserer Byen, Træerne Landet, Kronen den kongelige Oprindelse og Falkene hentyder til, at Landets eneste Falconeri har haft sit Sæde paa Frederiksberg, og da Hr. Thisets Navn derhos borger for, at det i heraldisk Henseende er korrekt, tillader Kommunalbestyrelsen at andrage om, at det høje Ministerium vil indstille Vaabnet til kongelig Stadfæstelse«. Skrivelsen indsendes gennem Amtet, der under 30. s. M. udtaler, at der fra dets Side »Intet mod det Ansøgte vides at erindre«.

Sagen faar nu et lidt videre Perspektiv. I en Skrivelse af 11. Juli fra Ministeriet til Amtmanden bemærkes, at man gaar ud fra, at det foreslaede Vaaben vil være at anvende »som Segl« ikke blot af Kommunalbestyrelsen, men ogsaa af Stedets Øvrighed, hvorfor Amtet anmodes om at indhente og »med egne Ytringer« indsende en Erklæring over Sagen fra Birkedommeren i Frederiksberg Birk. Spørgsmaalet forelægges derefter Birket, der 21. s. M. erklærer, at

Byvaabenet i Farver anvendt paa Raadhusets Service. Fremstillet af Den kgl. Porcelainsfabrik.

det neppe oprindelig har været paatænkt, at det foreslaae Vaaben ogsaa af Stedets Øvrighed skulde anvendes »som Segl«, men iøvrigt ikke ved Noget at erindre herimod. Amtet indtager samme Standpunkt i Skrivelse af 26. Juli til Ministeriet, der yderligere forelægger Sagen for Justitsministeriet, som billiger, at Vaabenet ogsaa approberes til Brug for Birket.

Under 21. August indgaar Indenrigsministeriet med Forestilling om Approbation, som meddeles ved kongelig Resolution af 23. s. M., udfærdiget paa Bernstorff Slot. Beskrivelsen af Vaabenet er i Forestillingen redigeret paa en lidt ændret Maade, noget bedre affattet end den allerede citerede, men heller ikke her helt korrekt i heraldisk Henseende. Indenrigsministeriet kommunikerer Approbationen i Skrivelser af 26. s. M. til Amtmanden, Justitsministeriet og Ministerialtidende. Fem Aftryk af Vaabenet tilstilles Indenrigsministeriet i December, hvorpaa dette videresender det til »Kontoret for Indregistrering af Varemærker« ved Anmeldelse af den i Lov af 11. April 1890 om Beskyttelse for Varemærker indeholdte Bestemmelse.

Frederiksberg Kommunes Vaaben paa Hovedbibliotekets Østfacade. Udført i Sandsten og Bronze af *Jacob og Arne Bang*. 1935.

Paa Kommunalbestyrelsens Møde 25. September 1899 blev der givet Medlemmerne Meddelelse om Vaabenets Stadfæstelse. Da man 11. December atter samledes til Møde, henledte Formanden Opmærksomheden paa det Vaabenskjold, som var blevet ophængt i Salen. Vaabenet var malet paa en valset Kobberplade og udført af Kunstner *Rondahl*, en stor Dygtighed, der ved sine Segltegninger har indlagt sig betydelig Fortjeneste. Et tilsvarende Signet var udført af kongelig Hofgravør *Lindahl*, der maaske endnu vil mindes af ældre Charlottenborgbesøgende, som havde Lejlighed til at beundre hans smagfulde Arbejder. Aftryk af Signetet var omdelt til Kommunalbestyrelsens Medlemmer.

Det er næsten overflødigt at bemærke, at et Vaaben, som en kunstnerisk Udtryksform — og dette er en af Heraldikens Grundsatninger — kun kan fastsættes, hvad Indhold, ikke hvad Udførelse angaar. Enhver Kunstner staar her ret frit, idet der stadig maa tages Hensyn til Stil, f. Eks. Bygningsstil, Materiale, Størrelse o. s. v. I Virkeligheden er det Vaabenbeskrivelsen, som fastsættes, altsaa Figurerne Art og Stilling i Skjoldet samt de forskellige »Tinkture« (∴ Farverne og to Metaller); Vaabenfremstillingen,

som ledsager Beskrivelsen, er altsaa blot et Eksempel paa Udførelsen. Det er ikke Meningen, hvad saa Mange tror, at det givne Vaaben stedse skal reproduceres som én og samme Tinsoldat. Naturligvis bør vedkommende Kunstner overholde heraldiske Regler. Samme Figur ses dog gennem Aarhundreder varieret paa utallige Maader, der alle kan være i lige god Overensstemmelse med fortræffelig Vaabenkunst.

Frederiksbergs Vaaben blev utvivlsomt meget populært i Tidens Løb og var det maaske i højere Grad i de snart længst svundne Dage, da det prangede paa Siderne af de store Strøgombusser, som de tusinde Gange om Maaneden kørte Kommunens Indbyggere ind til Kongens Nytorv. Det drejede sig her om et stort Skjold, vistnok af »bruneret« Messing. Da denne Trafik kom ind under ny Forhold, anmodede disse Liniers Forfatter rette Vedkommende om at faa et af Skjoldene overladt, ogsaa til Erindring om en kær og agtet Kollega, Arkivar Thiset. Bønnen blev beredvilligt imødekommet, af »regnskabsmæssige Grunde« dog mod Erlæggelse af to — eller var det tre — Kroner. For ganske kort Tid siden figurerede et andet af disse Skjolde hos en Marskandiser i Landemærket. Bruneringen var fjernet, det straaledede som det pure Guld og kostede — 50 Kr., i Virkeligheden ikke nogen høj Pris.

Med Matrikulen gennem det gamle Frederiksberg

Spredte Træk af Byens Udvikling

Af S. Broholm

BAKKEN OG VANDKROGEN

UNDER 1. FEBRUAR 1740 blev af otte af Frederiksbergs Bymænd rettet nedenstaaende Henvendelse til Hans Majestæt Kongen:

Stormægtigste,
Allernaadigste Arve Konge og Herre!

Eders Kongl. Majt. har alletider hafft største Naade og Om-sorg for fattige Undersaatter i Sine Lande og Riiger, i Særdeelis-hed til os fattige Friderichsbergs-Byes Beboere.

Og som det har behaget Deris Kongl. Majst. ved allernaadigste Forordning, at dend Brygger Frihed os allernaadigst har vered til-ladt, sckall førstkommende Paascke være Brygger-Lauget i Kiø-benhafn hiemfalden, og vi derover med Hustruer og Børn kommer udj største Armod og Fattigdom! Saa indfalder vi udj allerdybeste Underdanighed for Deris allernaadigste Majst. Øyne, det vilde allernaadigst behage Eders Kongl. Majst. at forunde os og vores Effterkommer, det Stycke Jord, som ligger Vesten for Dyre-Haugen og strecker sig udj Længden til Vjersløf Marck, og udj Breden fra Valbye til Konge-Vejen, til Pløyeland, hvoraf vi vil svare aarlig saa mange Læss Høe, som derpaa avles, heller Penge derfor, at vi deraf dog med stor Arbeid og Møysomhed kunde hafve noget til Lifs Ophold; (thi samme Jord er dog slett til Hans Kongl. Majst. Høebierring). Heller maa vi som med Kongl. Skiø-der allernaadigst ere forsynede og har Prioriteter hefftende paa

vores Gaarde ruineres, og tage Bettelstaven i Haanden, vi lever i Forhaabning, Deris Majst. seer i Naade til os fattige!

Den almægtige og naadefulde Gud velsigne igien Eders Kongl. Majst. og det ganscke Kongl. Arve-Huus med mangfoldige Aar og Dage, og vi sckal aldrig aflade i vore Bønner at tilbede Kongen og Kongens Huus alle dee Velsignelser, som Gud i Himmlen til saa velsignet et Kongl. Huus har at uddeele — og forbliver i dybeste Underdanighed

Eders Kongl. Mayts.
 allerunderdanigste og allerydmygste
 Arve Undersaatte

<i>P. Flastrop.</i>	<i>P. P. Haassing.</i>
<i>Peter Petersen.</i>	<i>Tønnes Bacher.</i>
<i>Hans Andersen.</i>	<i>Christen Christensen.</i>
	<i>Anders Anderssen.</i>

Friderichsbergs-bye,
 d. 1. February 1740.

Paa Kortplanen Figur 1 ses Omraadet, det drejer sig om, 2 Jordstykker Bakken og Vandkrogen i det sydvestlige Hjørne af Ladegaardens udstrakte Hømarker — eller efter nutids Forhold i store Træk Arealet mellem Søndre Fasanvej og Kommunegrænsen mod Vigerslev og fra Kommunegrænsen mod Valby i Syd til en Linie Kronprinsensvej — Troels Lunds Vej i Nord. Det hele udgjorde ca. 175 Td. Ld.

Arealet var for saa vidt heldigt valgt, som det henlaa naturligt afgrænset og stærkt isoleret fra de øvrige Hømarker, saaledes at en Afstaaelse ikke behøvede at virke forstyrrende paa Hømarksdriften iøvrigt, og om Udgifter til Hegning af Arealet vilde der ikke blive Tale.

Tillige var Chancen for et heldigt Udfald af Aktionen vel ogsaa størst, naar man holdt sig til et mindre givdigt Strøg, og ogsaa i denne Henseende lod Stedet her intet tilbage at ønske, mोगroet og vandlidende som det var!

Ved kgl. Bevilling af 9. Oktober 1740, senere ændret ved ny Bevilling af 2. Januar 1742, blev Ansøgningen da ogsaa imøde-

kommet, og Frederiksbergs »Gaardmænd« (Indehaverne af de store Huspladser) kunde atter — efter Tabet af Jorderne ved Aarhundredskiftet — igen begynde at føle sig som Jordbrugere ikke alene af Navn.

Foruden Indfæstning ved Ejerskifte skulde efter Bevillingerne i aarlig Afgift svares 150 Læs Hø à 30 Lispund, at levere in natura til de kgl. Stalde; og her har man da Oprindelsen til en af de Høafgifter, hvis rette Fordeling senere gennem Aarene nøje maatte overholdes ved Udstykning af Jorderne, at ikke Byrden efterhaanden skulde hoves op paa enkelte Ejendomme og maaske blive saa tyngende, at Leverancerne en skønne Dag skulde svigte. Det var Hans Majestæts Interesse det gjaldt!

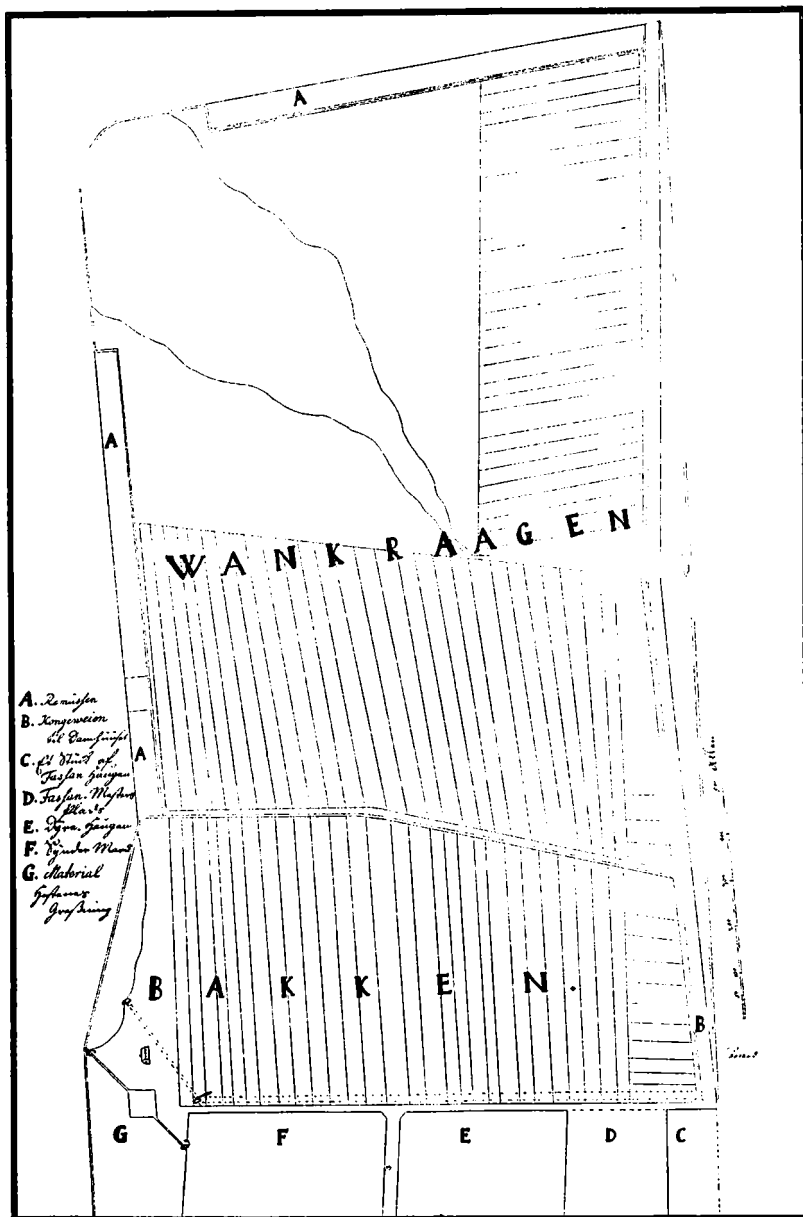
Men Arealet, som det har henligget, da det ved 1. Bevilling blev overladt Bønderne, er det dog ikke ganske, man ser paa Kortet.

Den tekniske Sagkundskab »Vores Brigadier Os elskelig Elias David Häuser« havde aabenbart ikke i første Omgang været taget med paa Raad. Häusser fandt ved den trufne Ordning saavel Rækværket mod Dyrehaven som selve Kongevejen langs Vestsiden af Hegnet i højeste Fare for Angreb fra Bøndernes Side og stillede Forslag om en Grøft til Sikring af Vejen paa dette Stykke, og paa søndre Side af Kongevejen fra Fasanhaven mod Vest Anlæg af en Markvej til særskilt Brug for Bønderne.

Begge Dele betød Indgreb i Markerne, og hvem der skulde tage Besværet med Anlægget kunde vel ogsaa overses.

Bønderne lod sig ikke dette stiltiende byde, og med en Protest til Hans Majestæt Kongen af 3. Nov. 1741 fulgte da Kortet, der er vist som Figur 1.

Som Kortarbejde betragtet er Planen kun beskeden saavel med Hensyn til selve Udførelsen som Nøjagtigheden. Arealet lader sig saaledes kun med visse Vanskeligheder indlempe paa Nutidskort; men historisk er Kortet af særdeles Interesse, man staar her ved Begyndelsen til Jordernes Overgang til privat Eje efter Inddragelsen til Hømarken under Hans Majestæts Ladegaard ved Aarhundredskiftet.

1. Bakken og Vandkrogen, som blev Frederiksberg Bys Indvaanere overladt til bestandig Brug ved kgl. Bevilling af 9. Oktober 1740. Originalkortet i Rigsarkivet.

Man ser Kongevejen mrk. B fra Fasanhaven mod Vest til Damhuset og de kgl. Remiser mrk. A, der nylig var udlagt istedet for den ældre Remise, der strakte sig fra Bakkehuset langs Sydsiden af Studevungen ind mod Staden, men som havde maattet omhugges, da den istedet for Værn for Smaavildt var blevet Tilholdssted for Skarnsmennesker og løst Kvindfolk.

Men ikke mindst ser man, hvorledes Arealet allerede saa kort efter Bøndernes Overtagelse af Jordstykket har antaget Form efter Fællesskabs-Tidens typiske Inddeling af de enkelte Sædskeer i lange, smalle Jordstrimler efter Parttagernes Antal. Og paa Kortplanen øverst tilvenstre — Arealets sydvestre Hjørne — ses det sumpede Areal, som maa skønnes Oprindelsen til Navnet »Vandkrogen« og hvorfra overvejende har maattet fremskaffes de 150 Læs Hø, der som aarlig Afgift skulde leveres til de kgl. Magasiner og Stalde. —

Men en Hage knyttede der sig til Foretagendet: Husmændene var efter den historiske Udvikling holdt udenfor — det var da ogsaa »Gaardmændene«, det i sin Tid var gaaet haardst ud over, da Jorderne var blevet henlagt under Ladegaarden til Højbjergning; men Forholdet gav allerede her Anledning til en aarelang Strid mellem »det større og mindre Hartkorn«, i Særdeleshed om Græsningsretten i Fælleden.

En saa sent som Maj 1769 fra Husmændene til Hans Majestæt Kongen indsendt Klage over Forholdet blev af Gaardmændene imødegaaet med nedenstaaende Erklæring, der belyser Udviklingen og Tilstandene i denne Periode:

Udj dybeste underdanighed fordrister vi underskrevne Friedrichsberg Byes Gaard-Mænd at nedlegge for Deres Majestæts Throne følgende Svar paa den over os, af bemelte Byes Huus-Mænd indgivne Klage-Maal dateret d. 20. Maj A^o 1769.

Contentum af disse gode Mænds Klage-Maal, som vi holde værdt at besvare, /: Thi derudj findes adskilligt, som icke behøves besvaret, da den Høje Øvrighed er tingenes rigtighed paa vor side vel bekiendt /: er, at de indbilder sig at være fornærmede af Gaard-Mændene i henseende til Gresningen paa Felleden, denne deres

Satz grunder de paa een Allernaadigst Donation givet af Høylovlig Ihukommelse Kong Christian dend 5te de dato 20de July A^o 1697, hvorudj de melder, skulde være skrevet, at Gresningen er givet til alle Byens Beboere, som de meget irre udj. Thi der staar udj samme allernaadigste Donation saaledes /: hvilcket vi allerunderdanigst beder maa eftersees :/ At foruden de tilforn forundte Pladser til Hauger, og at bygge paa /: som effter allernaadigst af Høylovlig Ihukommelse Kong Christian dend 5tes Resolution dateret dend 26. August A^o 1698 blev givet de den tiid værendē Beboere, paa det saakaldede Nye Amager :/ Bevilger vi enhver fuld Gaard paa felleds Gresning friehed til tvende Kiøer.

Heraf sees, at det er Gaardene, som har friehed til Gresningen, og at den allegerte Donation ikke melder noget om Huusene, som tiid efter anden siden er bygget paa øde Gade Pladser.

Efter denne Høy Kongelige Naade blev Gaardmændene andviist den stæd til deres Kiøers Gresning, som Huus-Mændene i deres klage kalder Felleden, den var tilforn et Overdrev, som Producerte ikke andet end Moes og unyttige Tuer, og var tillige fuld af huller og Leer Grave, disse Graver og ujevne stæder fyldte og sløjfede Gaardmændene, saa og effter kongel. udgiven Forordning dateret dend 29de December A^o 1758 angaaende Overdrevs opløyning, saavel som med Høye Øvrigheds tilladelse, giødede, pløede og handterte dette Overdrev, for deraf at høste nogen nytte, da det for den tiid var uduelig.

I dette Gaardmændenes suure arbejde og Møye begierte ikke Huus-Mændene at blive deelagtig, men nu Jorden er ved deres Vinskibelighed og arbejde bragt i den Stand at dend giver noget Græs af sig, er det Huus-Mændene tragter efter /: om det var mueligt :/ at høste Frugten af vores Sved og besvering. Gaard-Mændene haver, uagtet Huusmændene icke tog eller tager deel i arbejdet og besværigheden med Jorden at behandle, eller med Grøfters opkastning, som nu er een anseelig mængde, siden Hans Kongelig Majestät resolverte at sælge sine ved Friederichsberg beliggende Marker, dog icke negtet enhver af de gamle eller rettere sagt første opbygte Huuse en Koe, Hest eller 5 Faar paa Gresningen, imod at betale derfor 8 Mk., for hvilcken Betalning de

tillige fick friehed at lade deres Creature gaae i Evred, hvoraf Gaardmændene alleene svarer 150 Les Høe aarlig, og synes vi at det er gandske billig Betalning da de hverken giøder Jorden /: men contra sælge deres Giødning :/ icke heller lukker Grøfter, besørger leede eller andre Fornødenheder, som Jorden udkræver, eller Reparerer Veye, naar noget fattes.

Af disse denominerte Huuse er der mange som siden er deelt i 2—3 ja flere Deele, enhver af disse uddeelte Huuse paastaar et Høved paa Gres, som vi holde for er ubilligt; Thi om een Gaard blev deelt i 8te Parter, fick dog icke alle de Pladser friehed til flere Høveders Gresning, end Gaards Pladsen havde, da een Mand eyede den, saaledes have vi aldrig sadt os imod, at jo ethver gamelt Huus Plads, hvorpaa stod Huus, da Gaard Mændene fick den allernaadigste Gave kunde faae et Høved paa Gresning for ovenmeldte Penge, da de imod disse Penges erleggelse er befriet fra alle af Jorden dependerende onera, og kand uden videre udgifft eller Møye melcke deres Koe og høste Nyttten af den.

Disse Huuse beløb sig til den tiid icke til fleer end henimod 10 støcker, nu er her ungefehr 50 Stkr., saaledes er de gamle deelt, og nye tilbygt, hvoraf endeel eyes af Kiøbenhavns Borgere, som have Tilkiøbt sig dem, for at have deels deres fornøvelse, deels holder Kiøer derpaa, for med Melcken at negociere.

Allernaadigste Konge skulde nu enhver Huus-Eyere, hvilcke er, som tilforn er meldet, enten af Kiøbenhavns Beboere, eller og Haandverks Folck, som af deres Haandverk kand leve saaledes have friehed over den Gresning, som dog er skiencket og forundt Gaard-Mændene og hvortil de ingen rettighed har, som er tilkiendegivet dem fra Høy Øvrighed i Aaret 1763 udj April Maaned, da de havde indgivet lige saa utidig og urimelig besvering over os, saa kom sandelig de fleste af Gaardmændene til Armod og Fattigdom, da vi icke haver lært andet at tiene Brødet med til vore Koner og Børn, end at holde paa vor Plov, og handtere den Jord, som vore Allernaadigste Konger haver af Kongelig Gunst og Naade undt os imod at vi aarlig leverer til Majestätens Høe Magazin 150 Læs Høe.

Allernaadigste Konge seer da, hvor liden eller rettere slet ingen

Grund Huus-Mændene haver til denne deres opskruede Klage. Vi nedkaster os derfor for Deres Majestets Throne med allerunderdanigst bøn at Deres Majestet vil unde og lade os beholde det, som Deres Majestets Høyløvlige Forfædre, haver skiencket og givet os, — I hvilcket Haab vi fordrister os at underskrive os

Deres Majestets
Vor Allernaadigste Arve Konge
og Herres
Troe Undersaatte

R. Lange.   *J. B. Collin.*   *Joh. Jürg. Bærner.*
Magnus Møllmann.   *Mathias Huulegaard.*
Johan Bøhmcker.   *Lars Giødersen.*   *Gotfrit Rombens.*
Olle Nielsen.   *Johan Gottlieb Kramer.*

Friederichsberg,
d. 27. Juni A^o 1769.

De af Husmændene saa energisk og vedvarende fremsatte Krav om saavel Andel i Bakken og Vandkrogen som om Græsningsret i Fælleden blev, som det vides, afvist saavel af Majestæten som ved Lands Lov og Ret; men Gaardmændenes Indlæg viser, hvor dybt Spørgsmaalet har delt Vandene i det lille Bysamfund.

Lutter Idyl paa Frederiksbergs gamle Enemærker har det altsaa ikke været!

FÆLLESSKABETS OPHÆVELSE

Men hermed er man naaet frem til Tiden for Paabegyndelsen af Fællesskabets Ophævelse.

For Frederiksbergs Vedkommende blev Udskiftningen dog kun af begrænset Omfang. Kun Bakken, Vandkrogen og Fælleden henvaare i Fællesskab. De øvrige Hømarker var Tid efter anden paa forskellig Maade overgaaet i privat Eje — Størstedelen ved Auktion 1765 over Omraadet, som ses paa Kortplanen Figur 2.

Arealet omfattede, som man ser, Størstedelen af Kommunens Tilliggende Nord for Gammel Kongevej — Howitzvej — Finsensvej og var, for at lette Salget, inddelt i 30 Lodder af forskellig Størrelse.

Som en Adgangsvej til en Del af Lodderne møder man her Begyndelsen til nuværende Finsensvej, dog kun som en lukket Vej, paa Kortet kaldt »Weyen til Nommerne«. Men ogsaa Begyndelsen til Tesdorpsvej og Fuglebakkevej finder man her som Adgangsveje til henholdsvis Lodden No. 21 og 30.

Af ældre Veje gennem Arealet findes iøvrigt kun Falkoner Alle eller blot Alleen, som den kaldes, der ses som en bred Alle i Retning Syd-Nord; og Ladegaardsvejen — Godthaabsvej i Retning Øst-Vest. Som Led i denne Øst-Vest gaaende Linie ser man det nordre Stykke af Bülowvej, der altsaa er af en langt ældre Oprindelse end det sydlige Stykke.

Vejføringen har saaledes været yderst enkel — tilmed var Alleen en lukket Kongevej, hvortil skulde have Kongevejs-Nøgle.

Og Loddelingen er klaret med et Minimum af nye Veje og kun af periferisk Natur. En vis Rest af Hømarkens ubrudte Flade er saaledes trods Salget søgt bevaret.

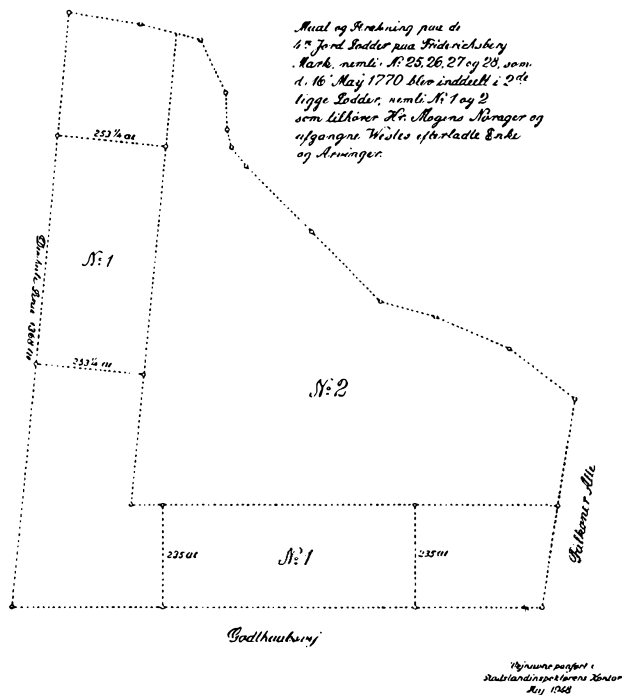
For Jagten var det kun en Fordel, — og den var i alle Maader Hans Majestæt forbeholdt!

Foruden selve Auktionsarealerne og en Del af Byen omkring de gamle Gader ser man iøvrigt en Række af de særlige Lokalteter, som paa forskellig Maade Tid efter anden allerede var overgaaet i privat Eje, som Grøndal, Falkonergaarden og Lyststedet, det senere Rolighed, sidstnævnte med Tilliggende paa dette Tidspunkt alene Nord for Ladegaardsvejen. Fremdeles Arealet, der var overladt Renovationsinspektør Schjøtt til Opfyldning, og hvorpaa Svanemosegaard senere opførtes — og videre mod Øst Ladegaarden (med Kanalanlæg og vedliggende Kirkegaard) og Vodroffgaard; samt endelig ved Gammel Kongevej Farvervænget, der senere indgik i Lyststedet Svanholm.

Syd for Gammel Kongevej ser man »Den til Overkamp Bortfæstede Jord«, der spændte over Omraadet fra Værnedamsvej

3. Plan over Delingen af Lodderne No. 25, 26, 27 og 28 i to lige store Parceller, No. 1 og No. 2. Maj 1770. Originalen i Direktoratet for Matrikulsvæsenet.

Byens Gaardbrugere tog nu Skridt til ogsaa at faa hver sit!

Med Fælleden var der dog den Vanskelighed, at Græsningsretten her af Hans Majestæt i sin Tid kun var overladt Bønderne med Forbehold: »saa længe Vii samme Græsning ey til andet Brug lader henlegge«. Dette Forhold maatte nu klares i Forbindelse med Udskiftningen — den betingede Brugsret maatte ændres til en Ejendomsret.

Ved Henvendelse af 11. Januar 1775 rejses Spørgsmaalet overfor Rentekammeret, og efter Kammerets Forestilling af 28. Okt. 1775 og kgl. Resolution af 13. Nov. s. A. fandt Sagen sin Løsning ved en Art Kompromis, hvor Bøndernes Afstaaelse af Areal til Anlæg af »den nye Vej« som den kaldtes — Roskildevvej fra Slottet til Damhuset — indgik som en Art Bytteobjekt. Afgiften, som svarede i Penge, blev dog tillige forhøjet.

Da Kammerets nævnte Forestilling giver et vist historisk Rids over Udviklingen paa det givne Omraade og danner det endelige

**8. Kort over Frederiksberg 1811. Opmaalt efter Rentekammerets Ordre til Brug ved
Udarbejdelse af en ny Matrikul. Rekonstrueret i Stadslandinspektørens Kontor 1947.
En vis Usikkerhed maa paaregnes m. H. t. Bygninger.**

Grundlag for disse Arealers Overgang i privat Eje, gives ogsaa den her i sin Helhed. Bilag 2 (S. 64).

Vejen Anlæg fandt Sted under Ledelse af Løjtnant Rosenberg i den afskedigede Overvejnspektør Marmillods' Sted, bistaaet af Ingeniør Rosenberg og Konduktør Meldahl, og alle tre gjorde det til saadan Tilfredshed, at de ogsaa kom til at forestaa Anlægget af det andet Stykke af Roskildevej fra Slottet i fortsat lige Linie mod Øst, da ogsaa dette Stykke blev beordret anlagt samme Aar, 1776.

Løjtnant Rosenberg avancerede ved denne Lejlighed til Overvejnspektør, og angaaende Konduktør Meldahl, der kun havde været midlertidig antaget under Anlægget af det første Vejstykke, hedder det i Indberetning fra Bygningsdirektionen »at hand med meegen Fliid og Munterhed har udmerket sig udi denne Forretning, og ønsker derfor, at dette gode Subjectum nu maatte beskikkes som virkelig Conducteur ved Veiarbejdet«, hvad han da ogsaa blev.

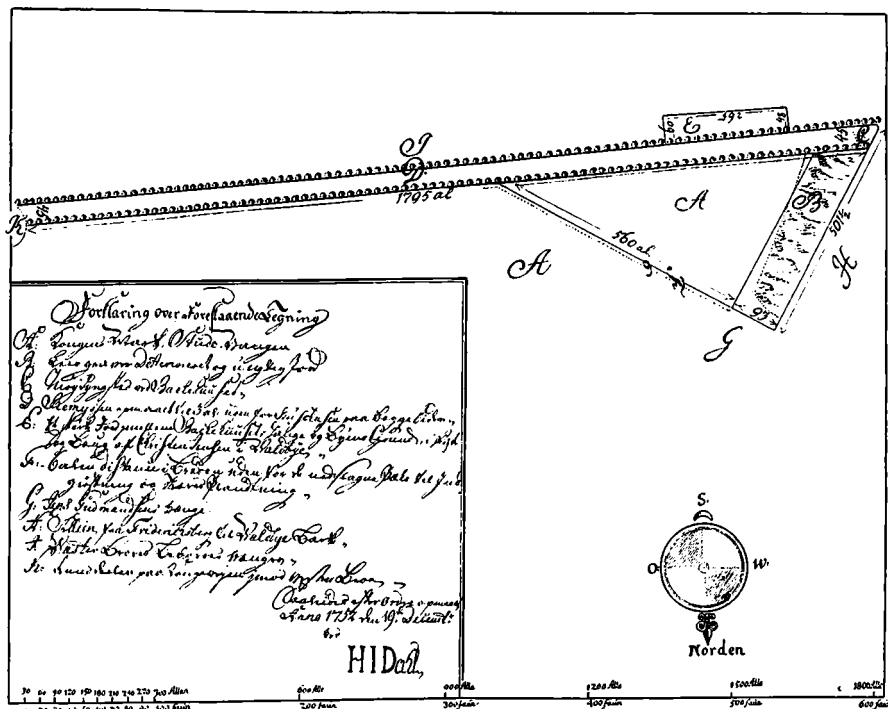
Visse Erstatningssager for Skader paa Bøndernes Avling havde dog ikke kunnet undgaas.

Paa Kortplanen Figur 5 ses det Areal af Studevungen, der 1753 af Hans Majestæt allernaadigst som Skænk og Gave var overladt den daværende Ejer af Bakkehuset, Geheimeraad og Oversekretær Grev Holstein, og hvorover Vejen nu skulde føres til Vesterbros Vænge og videre til Stadens Grund.

Kortet er opmaal af Regimentskriver H. I. Dahl, Kolle Kolle — det var endnu før Landinspektørernes Tid. Iøvrigt havde det maattet gøres om, da det ikke i første Omgang havde tilfredsstillet Stiftamtmanden paa Hans Majestæts Vegne.

Bogstaverne, som ses indtegnet paa de forskellige Lokaliteter, der er fremstillet paa Kortet, har Relation til Forklaringen nederst tilvenstre.

Men ogsaa Anvendelsen, som skulde gøres af Kortet, laa Regimentskriver Dahl paa Sinde, at Hans Majestæts Interesser ikke blev overset eller tidligere trufne Dispositioner tilsidesat ved Overdragelsen. Dahl skriver herom til Stiftamtmand Nissen :

5. Kort over det Areal af Studevangen og den nedlagte Remise m. v., der af Hans Majestæt 1753 blev overladt daværende Ejer af Bakkehuset, Greve J. L. Holstein, og hvorover Roskildevej fra Slottet til Stadens Grund blev anlagt 1776. Man genkender Grundtrækkene i Trekanten Rahbeks Alle — Pile Alle — Vesterbrogade. Originalkortet i Landsarkivet.

Teksten i Hjørnet til venstre paa Kortet:

Forklaring paa Forestaaende Tegning

A: Kongens Mark, Stude-Wangen.	G: Jens Gudmandsens Wænge.
B: Leer graver Deterioreret og u-vigtig - Jord.	H: Alleen fra Friderichsberg til Waldbye Mark.
C: Møydngstet ved Bachehuuset.	I: Weester Broes Beboeres Wænger.
D: Remyssen opmaalt til 3 Al: uden for Buschasen paa begge sider.	K: Runddelen paa Kongeweyen imod wester Broe.
E: Et stöck Jord imellem Bachehuusets Hauge og Byens Grund, i Fæste og Brug af Christen Jensen i Waldbye.	
F: 6 alen distance i Breden uden for de nedslagne Pæle til Indgrøftning og Træers Plandtning.	

saaledes efter Ordre opmaalt
 Anno 1752 den 19de Decembr
 ved H. I. Dahl.

» . . . . at det, efter mine underdanige ringe Tancker, var got, om Deres Excellence Hr. Greven, ved det hannem derpaa meddeelede Concession, maatte paalægges at indhegne disse jorder som Sær-Jord, ρ : til alle Sider, hvortil samme end maatte bruges, og at saadan Indhegning stedse af Efterkommende Eyere, holdes vedlige;

Thi, Lad være! saadan Erindring udj Hr. Grevens tiid er overflødig og uforneøden, saa kunde dog denne Eyendom omsider komme i saadanne Folckes Væрге, der vilde Paastaae at Kongen og andre Paagrændsende, skulde lucke sig fred, eller i mindste at Jævne, som kunde føde uendelige Disputer og Vidtløftigheder, hvorpaa jeg, dessverre! har oplevet Exempel. Dernest erfordres at Deres Excellence Hr. Greven faar fornøye afg(angne) Ober-Berider Wendorffs Encke for Remyssen, som dermed hendes Lifs tiid er forleenet, Christen Jensen i Waldbye for det Stk. som i Cartet er betegnet E, hvilcket hand har i fæste, og Endelig Fride-richsberg Mænd for Eftergræssningen af det Stk. Jord, under Cartet A, udj 1: Aar, de er overdraget samme, tilligemed dend øvrige Hollænder Marck, for een Viss Afgift, udj forpagtning.«

Som man ser, havde Dahl et Øje paa hver Finger. At Hans Majestæt senere skulde bruge en Del af Arealet til den nye Vej, kunde Dahl ikke vel forudse.

Bakkehusets Ejer var nu, 1776, da Vejen skulde anlægges, Bygningsinspektør Conrady, der skulde have 2000 Rigsdaler i Erstatning for Arealafstaaelsen — det var naturligvis en Ulempe, hele Lodden var i sin Tid overladt Grev Holstein som Gave! Men der-ved var intet at gøre. Anlægget vilde afkorte Vejlængden til Staden med 900 Alen og formidske Kørselen gennem Frederiksberg Alle, hvorved atter Vedligeholdelsen her vilde mindskes, og det blev afgørende.

Vejens Bredde var 32 Alen foruden 2 Alen paa hver Side af Grøfterne, og Arealet udgjorde efter Rosenbergs Opmaaling 25 380 □al, der af Conrady ved Skøde af 15. April 1778 blev overdraget til Hans Majestæt Kongen.

Paa Matrikulskortet af 1811, Figur 8, ses den lange smalle Jordstrimmel, som ved Anlægget blev afskaaret langs nordre Side af Vejen, Løbe Nr. 67 og 68, hvorpaa Slotskroen kort efter opførtes.

Det blev Landinspektør Bærner, fra 1769 Ejer af to Hel-Gaarde i Byen, der kom til at forestaa Udskiftningen. Ved Henvendelse af 9. September 1776 fra »Gaard-Beboerne« til Rentekammeret bedes Kammeret »naadigst vilde beordre paa et Par Dage Hr. Land-Inspecteur Berner her i Byen, til at opmaale ovenbemeldte Fælled (efter at Hr. Hof-Agent Schneider er sin tilkommende Deel for 8te Høveders Græsning udlagt) siden hand allerede i Sommer har opmaalt de 2de os tilhørende Jordsmon, Backen og Vandkrogen kaldet«. Opmaalingen har saaledes foregaaet i to Tempi: først Bakken og Vandkrogen og siden Fælleden.

Egentlig blev Overlandmaaler Bugge først beordret til at paa-tage sig Forretningen, naar Beboerne forlangte det, da Bærner var optaget af andet Arbejde, men »Bysbørnene« har altsaa aabenbart ønsket Bærner — Forretningen fremtræder som udført af ham.

Under 9. April 1777 fremsendes Sagen af Bærner til Rentekammeret til Approbation, bilagt med Udskiftningskort og Lodtagernes Erklæring om Tilfredshed med Forretningen.

Saa vel Andragendet som Erklæringen er affattet paa Tysk.

Bærner — Johan Jürgen Bærner — var Tysk af Fødsel, og hans Frue og Familie ikke det danske Sprog mægtige. Familien kunde saaledes ikke med Nytte deltage i Gudstjenesten i Frederiksberg Kirke, men søgte Sankt Petri Kirke. Hertil var Vejen for Fruentimmer til Fods imidlertid lang og oftest meget snavset, saa at Turen især i daarligt Vejr maatte gøres i lukket Vogn, hvad der faldt noget dyrt ud paa Grund af Portpengene, som maatte betales.

Ved Aarsskiftet 1777 søgte Bærner derfor Kirketuren om Søndagen fritaget for Portpengene, som den havde været det for forskellige Tyskere før ham.

Bærner var den ene af de to, der som de første 1768 udnævntes til Landinspektører her i Kongeriget. Bærner med aarlig Gage 1200 Rdlr., den anden, Westerholt, med 900 Rdlr. 1778 udnævntes Bærner til Overlandinspektør i Sjælland Stift. Bærner ejede fra 1769 Gaardene No. 2 og 3 i Bygaden (Ludvigsminde), hvor han døde 1794.

Desværre er det ikke lykkedes at efterspore selve Udskiftningskortet — kun et skematisk Afrids, der viser Loddelingen: Bakken

og Vandkrogen delt i Lodderne No. 1-21 og Fælleden i Lodderne No. 22-46; for Fælledens Vedkommende er dog tillige anført Lodtagernes Navne og vedkommendes Part i Gaarden, hvortil Lodden var udskiftet. (Gaardene var gennem Aarene ofte ved Salg delte i halve, kvarte eller endnu mindre Parter).

Dog, ogsaa Erklæringen fra Lodtagerne om Tilfredshed med Forretningen — en Forudsætning for Sagens Afslutning — tjener til Belysning af Tid og Forhold; som nævnt var den affattet paa Tysk:

Nachdem nunmehr die Vertheilung der Friderichsberger Felder, als die sogenandte Bakken, Vand Krogen und Felleden völlig zum Ende gebracht, und nachdem der Herr Agent Schneider für seine Gerechtigkeit von 8 Stück Viehes Græsning dem Hofe Grøndahl zuständig so wohl als auch der Herr Regimentschreiber Nørager seine zwey Portiones und was ihm zu seinem Hofe zukommen könnte vorlods in Fællid erhalten, so haben die übrigen Friederichsberger Gaardmänner, nachdem ein gutes und ein schlechtes Loss vorhero zusammengesetzt worden durch das Loss sein Antheil im vorigen Herbst bereits erhalten, wie begehende Carte von dem Land Inspector Bærner vorfertiget, der auch die Aufmessung und Theilung nach der von Ew. Königl. Majestet allergnädigst ertheilten Befehl und Resolution vom 13. Novbr. 1775 voriges Jahr verrichtet hat, mit mehrere naher ausweiset. Und da nunmehr sowoll die Planirung des alten sogenandten Kongs Vegs und die Grabung der Grufften völlig reguliret und zum Stande gebracht, so bezeugen wir unterschriebene hiemit, dass wir mit der gemachten Vertheilung und was dem angehet völlig zufrieden sind und keiner hinführe anders was zu prärendiren hat als was die carte ausweiset, und er erhalten hat.

Friederichsberg, den 27ten Mertz 1777.

28 Navne.

Agent Schneider paa Grøndal findes som Underskriver sammen med Bønderne, medens Regimentskriver Nørager, Teglgaarden, som Standsperson optræder alene med en særlig Paategning:

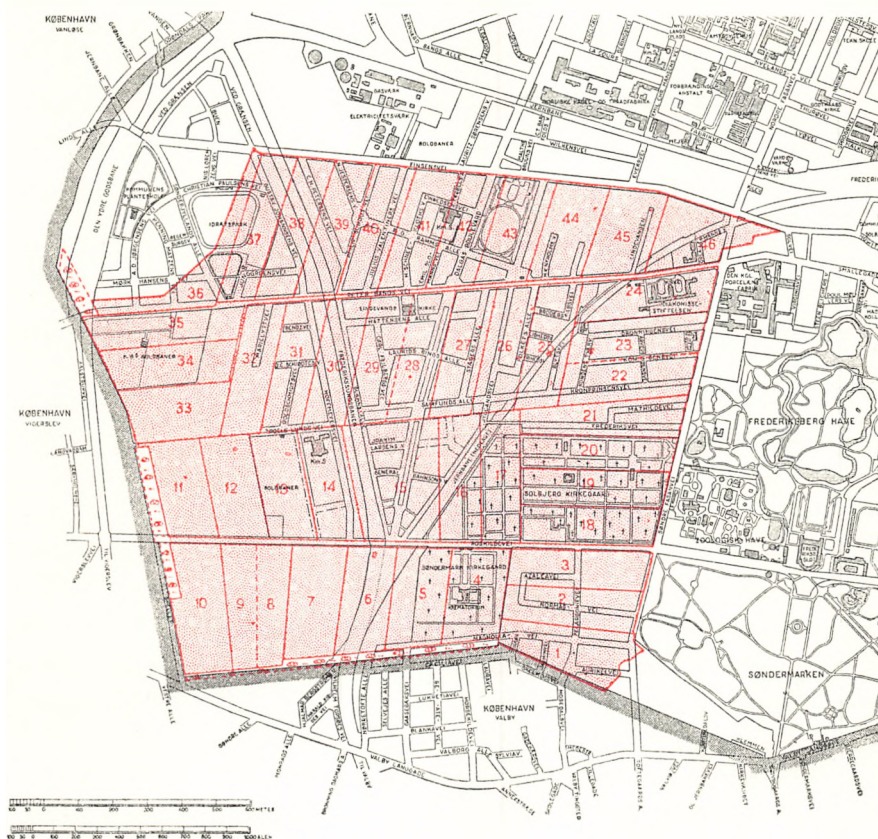
Med den mig efter det af Land Inspecteur Hr. Berner forfattede Kort tilmaalte og anviste Jord er jeg fornøyet for min Deel af Fælleden, naar Grøftningen bliver fuldført efter den Plan, som ved Jordenes Deeling blev vedtaget og siiden skriftlig forfattet.

Nørager.

Kortplanen Figur 6 viser Udskiftningen rekonstrueret efter det fornævnte Afrids sammenholdt med det til Brug for Matrikulen 1811 opmaalte Kort, Figur 8. Det vil forstaas, at et saadant paa det givne Grundlag rekonstrueret Kort ikke i Enkeltheder tør anses uden »Skævheder«.

Sammenholdes Kortplanen Figur 4 visende »Auktionsarealerne« fra 1765 med Udskiftningen fra 1776-77, som indtegnet paa Kortplanen Figur 6, vil det ses, at en vis Regulering har fundet Sted af Grænsen mellem Auktionsarealerne og Fælleden — sandsynligt i Forbindelse med selve Udskiftningen. Arealet af Lodderne No. 17 og 19 paa Auktionskortet, syd for »Weyen til Nommerne«, indgaar i Udskiftningen overvejende som Lodden No. 46. Til Gen-

Lod No.	Gaardpart	Lod No.	Gaardpart
22 og 23	Henrich Ladiches 1½	36	Agent Schneider til Grøn- nendahl, for Andel i Fæl- leden.
24	Peter Wanino 1	37 og 46	Regimentsskriver Jens Nør- ager, Teglgarden, som for 2 Gaardparter
25	Friderich Pettersen 1		38
26	Madme. Kirstine sal. Nico- lai Voigts ..... ¼	—	Henrich Mentz ..... ⅓
—	Jochum Koch ..... ¼	39	Friderich Christian Hu- næus 1
—	Brøgger N. N. Meiting ... ½	40	Magnus Møhlman 1
27	Laurs Giødersen ..... ½	41	Tønnes Mogensen ..... ½
—	Olluf Nielsen ..... ½	—	Gunder Halvorsen ..... ½
28 og 29	Land Inspecteur Johan Berner 2	42	Controleur Niels Collin... 1
30	Mogens Jensen ..... ¾	43	Johan Carl Gerchen 1
—	Diderich Winge ..... ¼	44	Godtfried Rombens 1
31	August Reimann 1	45	Johan Christian Dyssing . ¼
32	Madame Anna Elisabeth sal. Bergaus ..... ½	—	Zentzmeyers Enke 1/10
—	Johan Ehrenfried Hebert. ½	—	Georg Helmers 3/10
33	Johan Arndt Hunæus 1	—	Johan Harden..... ½
34	Johannes Schæbel 1		
35	Christian Pettersen 1		

6. Udskiftningen af Bakken, Vandkrogen og Fælleden 1776-77. Rekonstrueret efter Rids i Rigsarkivet. Indtrykt paa Oversigtskort af 1933.

Ejere og Gaardparter ved Udskiftning af Fælleden 1776-77, se Side 28.

gæld er Vejen til Numrene — den senere Finsensvej — forlagt mod Syd, saaledes at Udligning herved har fundet Sted med Areal af Fælleden.

Ser man iøvrigt paa Udskiftningsplanen som saadan, maa det vist siges, at Bærner efter sin Tid har skilt sig pænt fra Opgaven. Bortset fra Roskildevvej, hvis Beliggenhed var forud fastlagt, blev som ny Vej kun udlagt nuværende Peter Bangsvej som en naturlig Fortsættelse af den gamle Bygade, Smallegade — men kun som en Markvej, en Adgangsvej ud til Lodderne. Det mindre Knæk i Vejføringen udfor Diakonissestiftelsen har Bærner maattet indføre for

at vinde Afstand i Forhold til Finsensvej og bedst muligt føre Vejen midt gennem Fælleden.

Lodskellenes gennemgaaende skæve Vinkler i Forhold til Vejene tiltaler ikke Nutids Øjne, men det maa her erindres, at Udskiftningen fandt Sted alene med Jorddyrkning for Øje, og her har Spørgsmaalet om Vinklerne været mere underordnet.

At Bærner ikke har betænkt, at de Linier, hvormed han i sin Tid »udloddede« Frederiksberg Udmarker, endnu smaa to Hundrede Aar frem i Tiden skulde findes som retningsgivende paa Arkitektens Tegnebræt, kan vist idag godskrives ham.

Naar Bakken og Vandkrogen som nævnt blev udskiftet i 21 Lodder, medens Fælleden blev udskiftet i 25 Lodder (No. 22-46), skønt Princippet ved Fordelingen af Lodderne har været det, at en Lod fra hvert af Omraaderne først blev »sammensat« og derefter Parvis ved Lodtrækning fordelt mellem Parttagerne, en Fremgangsmaade, der forudsatte samme Antal Lodder i de to Omraader, maa det erindres, at Agent Schneider paa Grøndal og Regimentskriver Nørager, Teglgaarden, var Parttagere alene i Fælleden — Schneider efter 8 Høveders Græsning og Nørager efter 4, sidstnævnte dog tillige for Rettighed til Lergravning, stammende fra Gaardens tidligere Teglværksdrift, hvilken sidste Rettighed nu for Tilfældet var »converteret« til en Tønde Land Sædeland.

Skønt 8 Høveders Græsning svarede til 4 fulde Gaardparter, fik Schneider alligevel kun Lodden No. 36, af Areal 6 Td. 2 Skp. Ld. — ganske vist uden Afgift i Penge, medens en enkelt Gaardpart i Fælleden var paa 8 Td. $\frac{3}{4}$ Skp. Ld. Ogsaa Loddens Figur kan synes »underlødige«, men dette Forhold har været uden Betydning, da den har tjent til »Arrondering« af Grøndals tilgrænsende Jorder.

Nørager fik Lodderne No. 37 og 46, hver paa 8 Td. $\frac{3}{4}$ Skp. Ld. svarende til to fulde Gaardparter eller fire Høveders Græsning; men ekstra Sædeland for Gaardens gamle Ret til Lergravning ses det ikke at være blevet til!

Saa vel Schneider som Nørager har dog begge sammen med de øvrige Lodtagere ved Erklæringen af 27. Marts 1777, som var vedlagt Sagen, erklæret sig fuldt tilfredse eller fornøjede med Area-

lerne, som var dem tildelt, hvorledes det saa end forholder sig hermed. —

Tilbage af Fælleden var herefter 22 Lodder, der stadig efter det fornævnte Rids over Udskiftningen har været fordelt med 2 Lodder, Nr. 22 og 23, til Gaarden No. 1 paa Hjørnet af Gammel Kongevej og Allegade, der var ansat til $1\frac{1}{2}$ Gaardpart, og derefter med en Lod til hver af de øvrige 20 Gaardparter. Bærner selv, der ejede Gaardene No. 2 og 3 i Bygaden, fik saaledes Lodderne No. 28 og 29.

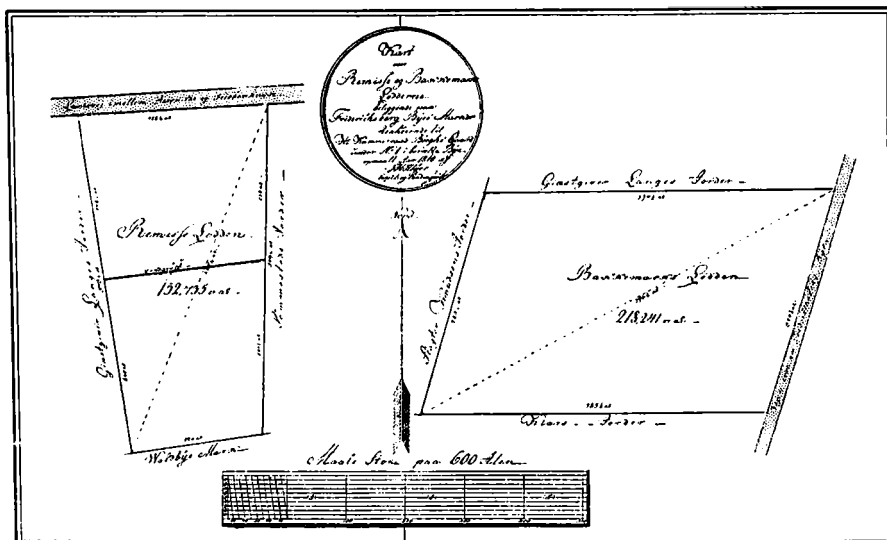
For Bakken og Vandkrogen er paa Ridset over Udskiftningen desværre ikke indtegnet Ejernavne for de enkelte Lodder, kun Loddelingen og Loddernes Numre er angivet, saaledes at Ridset ikke giver Oplysninger om, hvorledes Lodderne i de to Omraader Parvis har hørt sammen. — Naar imidlertid Lodden No. 15 genfindes paa Matrikuleringskortet af 1811 som hørende til Bærners tidligere Gaarde No. 2 og 3 og med Areal svarende til to Gaardpladser, peger dette i Retning af, at Bærners Part eller rettere to Parter i Bakken og Vandkrogen har været udlagt samlet under eet Nummer. I saa Fald har Bærner været »heldig« ved Fordelingen og faaet alle tre Lodder liggende samlet midt i Terrainet.

Tilbage er herefter 20 Lodder at »sammensætte« med andre 20 Lodder af Fælleden, som ovenfor beskrevet — Antallet af Lodderne passer, men hvorledes de to og to har været sammensat før Lodtrækningen henstaar.

Ad forskellige Veje kan tilnærmede Oplysninger dog naas. Paa Kortplanen Figur 7 over Marklodderne til Gaarden No. 1, opmaalt 1810 af Landinspektør Høyer, er Bakkemarkslodden identisk med Lodderne No. 22 og 23 af Fælleden, der som foran nævnt tilfaldt Gaarden No. 1, og Remiselodden identisk med Lodderne No. 8 og 9 i Bakken og Vandkrogen. Sandsynligheden taler herfor, at dette Tilhørsforhold stammer fra Udskiftningen.

Hvilke Arealer, de enkelte Lodder iøvrigt har spændt over, fremgaar i grove Træk af Kortplanen Figur 6.

Under 8. December 1777 udstedtes kgl. Skøder paa Lodderne af Fælleden: for Numrene 22-39 og 41-46 som et Fællesskøde og for No. 40 som »aparte Skøde« til Købmand Magnus Møll-

7. Kort over Bakkemarkslodden og Remiselodden, der begge 1810 blev frastykket Gaarden No. 1 paa Hjørnet af Allegade og Gammel Kongevej. Bakkemarkslodden er identisk med Lodderne No. 22 og 23, der tilfaldt Gaarden No. 1 ved Udskiftning af Fælleden 1776 (Kortplanen Figur 6), medens Remiselodden er identisk med Lodderne No. 8 og 9 ved Udskiftningen af Bakken og Vandkrogen. Kortet er af særlig Interesse ved at vise Arealernes Tilhørsforhold. Originalen i Stadslandinspektørens Kontor.

mann, medens Skøder ikke ses udstedt paa Lodderne af Bakken og Vandkrogen — Ejendomsretten hvilede her paa den i sin Tid givne kgl. Bevilling.

Efter Omstændighederne skal nævnes, at de i Skøderne for de enkelte Lodder anførte Ejernavne og Gaardparter overalt stemmer overens med det foran nævnte Rids over Udskiftningen.

Om Opførelse af nye Gaarde eller Lyststeder, som det skete paa de allerede eller paa senere Tidspunkt bortsolgte Hømarksarealer blev her ikke Tale; Jorderne var forsaavidt allerede »bebyggede«, som de hørte til Gaardene inde i Byen. Og nogen Udflytning af Gaarde fandt ikke Sted, hvad Forholdene, herunder Loddernes begrænsede Størrelse — for en Hel-Gaard i Fælleden 8 Td. $\frac{3}{4}$ Skp. Ld. og i Bakken og Vandkrogen lidt mindre — vel heller ikke indbød til.

En god Margin af »Spildtid« og Slitage paa Veje, Heste og Redskaber har det kostet Frederiksbergs Jordbrugere gennem Aarene samtidig at være Jordbruger og Bybeoer; men for Tilflytterne har det til Gengæld om Sommeren været et malerisk og livfuldt Gadebillede med Bøndernes og Kreaturerens Færden til og fra Jorden.

Frederiksberg har saaledes ogsaa nydt godt af den Samfundsreform, som Udskiftningen betød, endda paa et ret tidligt Tidspunkt. Det store Antal af Udskiftninger fandt først Sted i Slutningen af Aarhundredet efter Forordningen af 23. April 1781. Et stort Antal af Matrikulens ældre Bykort stammer fra Udskiftningstiden og er af særlig historisk Interesse ved at vise Jorddelingen saavel før som efter Udskiftningen.

M A T R I K U L S K O R T E T A F 1 8 1 1

Som nævnt har Udskiftningskortet for Frederiksberg kun omfattet en mindre Del af Omraadet — Bakken, Vandkrogen og Fælleden, og er endda muligt gaaet tabt.

Den første samlede Opmaaling og Kortlægning af Frederiksberg, udvisende de forskellige Ejendomme, sker derfor først 1811 efter Rentekammerets Ordre til Brug ved Udarbejdelsen af en ny Matrikul — der blev til Matrikulen af 1844 — den endnu her i Landet gældende, for Frederiksberg dog kun indtil 1925, da Matrikulsvæsenet overgik til Kommunen selv i Lighed med i København.

Matrikulens principale Opgave fra gammel Tid var jo at danne Grundlag for Fordelingen af Skatter, Afgifter og Byrder paa fast Ejendom. En saadan »Indretning« har man naturligvis ikke kunnet være foruden indtil 1844!

Man har da ogsaa fra Tiden kort efter Enevældens Indførelse Matrikulen af 1664, der byggede paa Godsernes Jordebøger. For de enkelte Godser kunde disse Jordebøger maaske være gode nok, men gav anvendt for Landet som Helhed selvsagt et meget ujævnt Fordelingsgrundlag og maatte hurtigt forlades.

Og derefter Matrikulen af 1688, der bygger paa en summarisk Opmaaling og Klassifikation af hver enkelt Lodsejers oftest mange spredte Lodder — det var endnu 100 Aar før Udskiftningens Tid — men nogen Kortlægning fandt ikke Sted.

Af Markbogen til denne Matrikul — Markbogen af 1682, som den kaldes — findes en Genpart i Teknisk Forvaltning.

Man finder her en Opstilling over Byens 20 Gaarde — inklusive Hans kgl. Højheds Gaard, der var en Halvgaard — og 14 Gadehuse med Ejernavne vedføjet.

Dernæst Ny Hollænder-Marken, der bestod »udi 35 Aasser Skifter og Deele«, oftest hver med særligt Navn og hver igen delt paa flere eller færre Gaarde med vedføjet Ejernavn, samt Længde og Bredde og Arealindhold for hver enkelt Jordstykke — som oftest lange smalle Strimler. Men noget Kort herover har ikke været fremstillet og lader sig ikke med blot rimelig Sikkerhed fremstille.

Sidst i Bogen findes en Opstilling over Hans kgl. Majestæts Falkonergaard, Teglgården i Smallegade, tilhørende Abraham Wust, Hans kgl. Højhed Prins Frederiks Gaard og Kalthuset (det senere Grøndal).

Taksationen af Jorderne indskrænkede sig til en summarisk Klassifikation, som for Havrevangen: »saas 2 Aar, hviler 4 Aar, Rod leer, ond hauffer Jord« eller for Skifte Aas: Agrene No. 1-9, saas aarlig, Sand, let Muld, Middelbygjord, og Agrene No. 10-17, saas aarlig, Rod Sand, ringe Muld, god hauffer Jord, liger sidt og langt fra Byen.« —

Selve Originalkortet til Matrikulen af 1844 blev opmaalt 1811 af Landinspektør J. H. Rose og beror fremdeles i Landbrugsministeriet, men en paa et tidligt Tidspunkt udfærdiget Kopi overgik sammen med Matrikulsvæsenet iøvrigt 1925 fra Ministeriet til Kommunen.

Saa vel Originalkortet i Ministeriet som den til Kommunen overgaaede Kopi har dog desværre begge i en Aarrække frem til omkring 1855 tjent som egentlige Arbejdskort i Ministeriet, d. v. s. at Kortene fra Dag til Dag har været holdt à jour ved Indtegning af nye Skel (eventuelt tillige Bygninger) efter forekommende Ejendomsforandringer, og begge Kort saavel Ministeriets som

Kommunens bærer tydeligt Præg af, at have været udsat for betydelig Slitage.

Dette er i sig selv kedeligt nok, men endnu uheldigere er det, at man samtidig paa en Maade har »mistet« Kortet, som det var opmaalt 1811, idet Kortene efterhaanden som à jour-Føringen er skredet frem, ikke længere udviser de oprindelige Forhold.

Der er nu søgt bødet herpaa ved efter Forvaltningens Kort at fremstille et nyt, Kortplanen Figur 8, hvorpaa de i Tiden efter 1811 fremkomne Ejendomsforandringer er udeladt, saaledes at dette nye Kort, saavidt Fremstillingen er lykkedes, med Hensyn til Ejendomsgrænser skulde være overensstemmende med Originalkortet, som oprindelig opmaalt 1811.

Vanskeligere har Sagen stillet sig m. H. t. at eliminere Bygninger, som eventuelt maatte hidrøre fra foretagne Suppleringer — heroverfor maa tages Forbehold, selv om det næppe vil dreje sig om meget, alene af den Grund, at man i ældre Tid ikke har været meget tilbøjelig til at føre Matrikulens Kort à jour m. H. t. Bygninger og deslige.

En detailleret Gennemgang af Kortet m. H. t. Ejendomme og Beboere vilde for en Historiker være en Opgave for sig og skal ikke forsøges paa disse Blade — Hovedsagen er her, at Kortet er fremstillet og til Raadighed for den, der ønsker at fordybe sig deri.

Nogle orienterende Bemærkninger skal dog gives med!

I Opstillingen tilvenstre paa Kortet er Ejendommene opført i Rækkefølge under Løbe No. 1 til 118 med Jordejernes eller Brugernes Navne vedføjet, men man skal ikke have beskæftiget sig meget med Ejendomsforholdene, før man opdager, at der har været handlet livligt med Tingene — Frederiksberg har tidligt været et søgt Sted for Grundspekulationen.

Numrene, som er indtegnet paa Kortet, har alene Relation til Ejerfortegnelsens Løbenumre og er saaledes ikke egentlige Matrikulsnumre.

Da Matrikulen først træder i Kraft 1844, maa Ejendommene indtil da betegnes ved Ejernavn; man ser saaledes paa gamle Ejendomskort fra denne Periode ogsaa Ejernavne for Naboejendommene indtegnet, hvad der giver disse gamle Kort yderligere

historisk Interesse, man ligesom indbydes til ogsaa at se over Hegenet ind til Naboen!

At Frederiksberg ikke har været nogen almindelig Landsby, vil snart bekræftes ved en Gennemgang af Ejerfortegnelsen: Øverst Løbe No. 1, Hans Majestæt Kongen (Slottet, Frederiksberg Have og Søndermarken), og derefter en Række kendte Navne, som Cancellie Præsident — senere Statsminister — Møsting (Løbe No. 21), Professor Rahbek paa Bakkehuset (Løbe No. 66) og Lars Mathiesen i Allegade (Løbe No. 71) for blot at nævne enkelte af de maaske mest kendte.

Man ser saa ellers Byen samlet omkring de oprindelige gamle Gader og med de karakteristiske lange Tofter, som man kender den fra en Række forskellige ældre Kort, med Kirken ved Runddelen og Gadekæret eller rettere Kærene, hvorefter dog det ene og mindre ved Gammel Kongevej indgik i Hjørnedets, Apoteker Stolpes Haveanlæg (Løbe No. 47). — Og Slottet ikke at forlemme, omgivet af Frederiksberg Have og Søndermarken, nyomlagt fra fransk til engelsk Stil. Ogsaa »Planteskolen« (før Brune Dyrehave, nu Zoologisk Have) ses indtegnet og Klemmen, der paa dette Tidspunkt hørte til Søndermarken, med Mølleeddammen, hvorfra Vand en Periode blev pumpet op til Slottet — og endelig Snapophuset paa Hjørnet af Pilealle og Valby Langgade.

Iøvrigt møder man omkring i Terrainet de kendte Steder og Navne, hvorefter nogle er af de gamle Lokalteter, der som allerede nævnt var før Auktionssalget i 1765, som Gammel Bakkehus, Teglgården i Smallegade, Grøndal, Falkonergården, Rolighed (der dog nu har faaet tillagt store Arealer af Auktions-Området) samt Vodroffsgaard og Sct. Hans Hospital (Ladegaarden), sidstnævnte endnu med Rester af Kristian den Fjerdes Vold — og Kanal anlæg og med det vedliggende Begravelsessted — medens andre er vokset frem *efter*, overvejende paa Auktionsarealerne: foruden de tidligere nævnte Forhaabningsholm, Godthaab og Mariendal tillige som hørende til de største Sindshvile, Lykkesholm og Flintholm; og paa Arealer udenfor Auktionsområdet Professor Hornemanns store Lyststed Svanholm og Garvermester Rings Lædergarveri (Svanemosegaard).

4. Auktionsarealerne fra 1765. Indtrykt paa Oversigtskort af 1933.

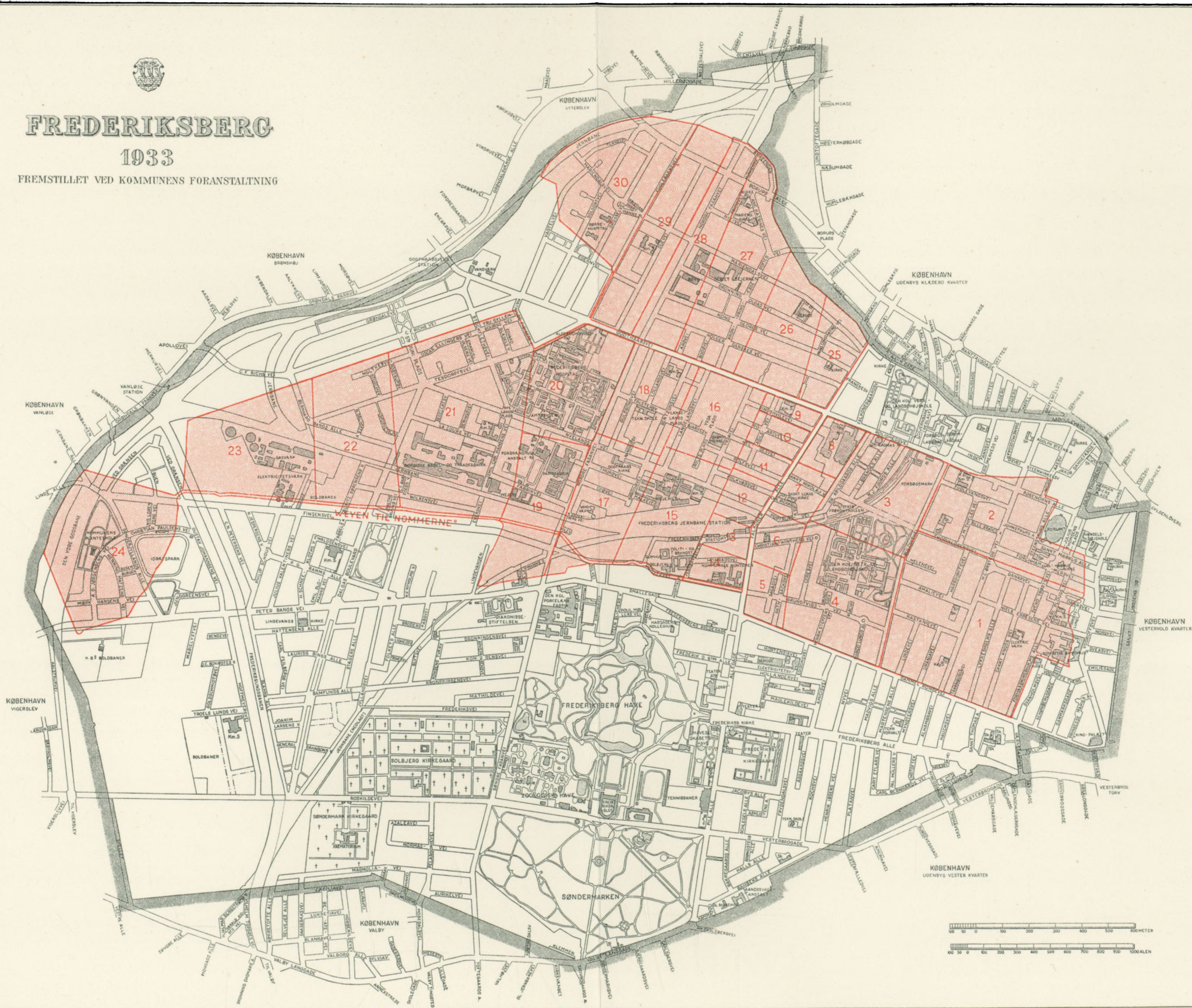

FREDERIKSBERG

1933

FREMSTILLET VED KOMMUNENS FORANSTALTNING

Af Forhaabningsholm, der oprindelig var næststørste Gaard med ca. 175 Tdr. Ld., er af den fordums »Storhed« snart kun Bygningerne og Alleen tilbage, og af Godthaab med dens oprindelig ca. 245 Tdr. Ld. er fra 1813 kun ca. 11 Tdr. Ld. endnu i Behold.

Største Gaard er nu Grøndal med 94 Tdr. Ld., tilhørende Kammerjunker, Ritmester Jessen; men største Jordejer var dog Grosrerer Mariboe paa Rolighed, der tillige stod som Ejer af Mariendal og Godthaab og som Forpagter af Hans Majestæt Kongens Falkonergaard.

Paa den sydlige Halvdel af Kortet ser man Vest for Frederiksberg Have og Søndermarken de mange Lodder fra Udskiftningstiden henligge endnu ubebyggede; og mod Øst, navnlig ud til Frederiksberg Alle, en Række store Lyststeder — Nord for Alleen beliggende paa Arealer af »Oberkamps Kaabel«, og Syd for Alleen opført paa Arealer af Studevungen og den gamle Remise.

Med Hensyn til Veje er derimod intet sket. Man ser Roskildevej, som den blev anlagt i Forbindelse med Udskiftningen 1776, og saavel nuværende Peter Bangs Vej som Finsensvej ses endnu begge som »blinde« Veje, der kun har tjent som Adgangsveje ud til Lodderne. Og heri sker ingen Forandring før langt frem i Tiden. Den første nye Vej, der herefter kom til, blev nuværende Nyvej — oprindelig kaldt Christiansholmsvej — der først blev anlagt 1851.

Kortet har været omhyggeligt og meget detailleret opmaalt og været af betydelig dekorativ Virkning med Vandarealerne og de mange sirligt udførte Park- og Haveanlæg.

Naturligvis, Matrikulen var ikke gjort med Kortet alene, det var kun Begyndelsen! Tilbage stod Bonitering og Beregning af Arealer og Hartkorn og endelig Udarbejdelse af de forskellige Protokoller. Men Krigen og de efterfølgende vanskelige Aar sinkede Arbejdet, og først saa sent som 1844 var det hele færdigt og kunde tages i Brug.

Af Lyststederne i Frederiksberg Alle tør maaske ved denne Lejlighed særligt nævnes Gaarden Vennersly, Løbe No. 114, fra 1799 tilhørende Etatsraad Chr. Rothe.

Rothe var født 1770 som Søn af Godsejer Tyge Rothe, var dansk Jurist og modtog 1790 Ansættelse som Kopist under Rente-kammeret, i det sjællandske Landvæsenskantor; og herfra avancerede Rothe frem til at blive en af de ledende ved den nye Matrikuls Udarbejdelse. Rothe var saaledes gennem alle Aarene fra 1806 til 1840 Medlem af Matrikuleringskommissionen, der førte Tilsynet med Matrikuleringsarbejdets Gang, og en Aarrække fra 1809 det nyoprettede Matrikulskontors første Chef.

Det var kun naturligt, at Rothe, der gennem sin Gerning og som Godsejer-Søn saa stærkt var knyttet til Jorden ogsaa kunde ønske sit eget.

Det var da ogsaa et betydeligt Lyststed, han her havde erhvervet sig; det store Have- eller Parkanlæg — omtrent 4 Tdr. Ld. — strakte sig helt fra Runddelen i Frederiksberg Alle til Gammel Kongevej. Men derudover drev Rothe en Periode enten selv eller sammen med andre en betydelig Handel med større Landejendomme, hvorved han bl. a. blev Ejer af Lerchenfeldt ved Kalundborg.

Men ogsaa her paa Frederiksberg forsøgte Rothe sig i Gaardhandelen; han købte saaledes 1810 den store Lystgaard paa Hjørnet af Gammel Kongevej og Allegade, og det er fra dette Køb man paa Matrikulskortet af 1811 møder Rothe som Ejer af Løbe No. 25, to Jordstykker, et af Forhaabningsholms-Jorderne paa Hjørnet af Gammel Kongevej og Bülowvej, hvor Bianco Luno en Menneskealder efter forsøgte sig med Udstykning af Byggegrunde, og en Lod yderst i Vandkrogen, nu en Del af Kochs Rosengartneri.

Men uanset de store Besiddelser skildres Rothes Økonomi som til Tider yderst anstrengt. Naa! Rothe var to Gange gift og havde i første Ægteskab 11 Børn og i andet 8 Børn; at sætte en saadan Flok i Vej har naturligvis betydet en vis Belastning for Økonomien.

Først saa sent som 1844 sælger Rothe Vennersly, selvom Nabskabet med Monigattis Pavillon ude i Runddelen en Aarrække har været ham som en Torn i Øjet.

Efter Matrikulens Ikrafttræden 1. Januar 1844 udgav Rothe allerede samme Aar sin »Beretning om den nye Jordskyldsætnings

Væsen og Historie«, som en detailleret Redegørelse for Arbejdets Gang og et varmt Forsvar for dets Berettigelse.

Chr. Rothe døde 1852 — 82 Aar gammel.

FLINTHOLM

Som allerede nævnt blev de to store Gaarde Forhaabningsholms og Godthaabs Storhedstid ikke af lang Varighed. Ved Auktions-skøde, tinglyst 29. Jan. 1776, overgik saaledes Godthaab med de oprindelig tilhørende 9 Lodder af Hømarkerne fra Henrik Wium til kgl. Majestæts Hof-Agent Abraham Schneider — senere Etatsraad Schneider.

Schneider stod allerede da fra 1774 som Ejer af Grøndal og forøgede Gaardenes Tilliggende yderligere ved Opkøb af andre tilgrænsende Lodder eller Dele af Lodder fra Auktions-Salget 1765.

Men som for Bager Mentz paa Forhaabningsholm voksede ogsaa her Forholdene Etatsraad Schneider over Hovedet, og under 30. Okt. 1784 blev af Rentekammeret »tilstaaet Commissarierne i Etatsraad Schneiders Boe, at de Boet tilhørende Godthaabs og Grønnendahls Jorder maatte, for at finde Liebhavere, indeles i mindre Stykker og Parceller til Bortsælgelse ved Auction« efter en af Overlandinspektør Bærner forfattet Plan — en ikke urimelig Foranstaltning, naar det tages i Betragtning, at de to Gaarde paa dette Tidspunkt tilsammen spændte over et Omraade paa ca. 480 Td. Ld., som det ses paa Kortplanen Fig. 9.

Foruden Gaarden Grøndal omfattede Boet Lodderne No. 12, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, Halvdelen af 25, 26, 27 og 28, samt No. 29 og 30 af Auktionsarealerne fra 1765.

»Godthaabsjorderne« blev herefter delt i 17 Lodder, hvoraf Lodderne No. 8, 10, 11, 13 og 16 dog ikke havde været at sælge ved Auktionen, men ved Udlægsskøde af 19. Dec. 1785 var overtaget af Hans Majestæt uden Købesum.

Noget Kort over denne Deling kendes ikke og har muligt heller ikke været indsendt til Opbevaring i Rentekammeret. Først ved Forordningen af 25. Juni 1810 blev det for at sikre den nye Ma-

trikuls Vedligeholdelse foreskrevet, at der med enhver Udstykning skulde følge et Kort over Ejendommen med Parceldelingen indtegnet. De enkelte Lodders Figur og Beliggenhed kendes saaledes ikke eller er kun undtagelsesvist oplyst ad anden Vej.

Lodderne, Hans Majestæt havde overtaget, blev dog snart igen solgt, Lodden No. 11 saaledes ved kgl. Resolution af 18. Okt. 1786 til Jacob Flindt »her af Staden« eller Jacob Nielsen Flindt, som han ogsaa kaldte sig. Arealet udgjorde efter det senere udstedte kgl. Skøde af 18. Febr. 1789: 342.124 □ Al. el. ca. 24½ Td. Ld. I aarlig Afgift skulde efter den af Bærner forfattede Delingsforretning svares i Hø 27 Læs 31 Lpd. og i Penge 24 Rigsdaler 59 Skilling. Vilkaarene var iøvrigt som ved det oprindelige Salg af Hømarkerne 1765. —

Og Jacob Flindt opførte da her Gaarden »Flintholm«, som den senere gennem Aarene blev kaldt efter »Bygherren«. Paa Matrikuleringskortet Figur 8 finder man Flintholm under Løbe Nr. 34 og ser de ikke altfor store Gaardbygninger, Flindt havde opført. Man ser ogsaa, hvorledes Nabolodden mod Øst, Løbe Nr. 31, skærer et dybt Hak ind i Gaardens Marker — omtrent helt frem til Haven.

Flintholm har allerede fra Starten været af beskeden Støbning; ja, det havde maaske kunnet knibe med Paabudet ikke at være »Friderichsberg Slot eller Passagen til Vanziir«, som det hedder i Auktionsvilkaarene fra 1765, om Beliggenheden havde været paa et mere begunstiget Strøg. Til Gengæld holdt Flindt ved Stedet i mere end 20 Aar, medens »de store« baade før og efter krakkede paa deres vidtstrakte Marker, naar »Vinden« gik imod!

En noget besværlig Nabo har Flindt en Aarrække haft i Frantz Stæhr paa Lykkesholm. Stæhr lod saaledes Hegnene forfalde og nød det som en Art Sport, om navnlig Svinene om Efteraaret kunde bjerge Føden paa Naboernes Marker eller endnu bedre ved de opstillede Kornstakke. Ogsaa Overlandinspektør Bærner fik paa lignende Maade Naboskabet at føle.

Modspillet var Optagelse og Tilbageholdelse af de ubudne Gæster med efterfølgende Skærmydsler om Løsepenge.

Navnlig Bærner taalte ikke godt Stæhrs Drillerier: »En Ubehagelig Omstændighed er mødt Mig med en Mand ved Navn

9. Tilliggendet til Etatsraad Schneiders Bo af Godthaabsjorderne og af Grøndal 1785.
Indtrykt paa Oversigtskort af 1933.

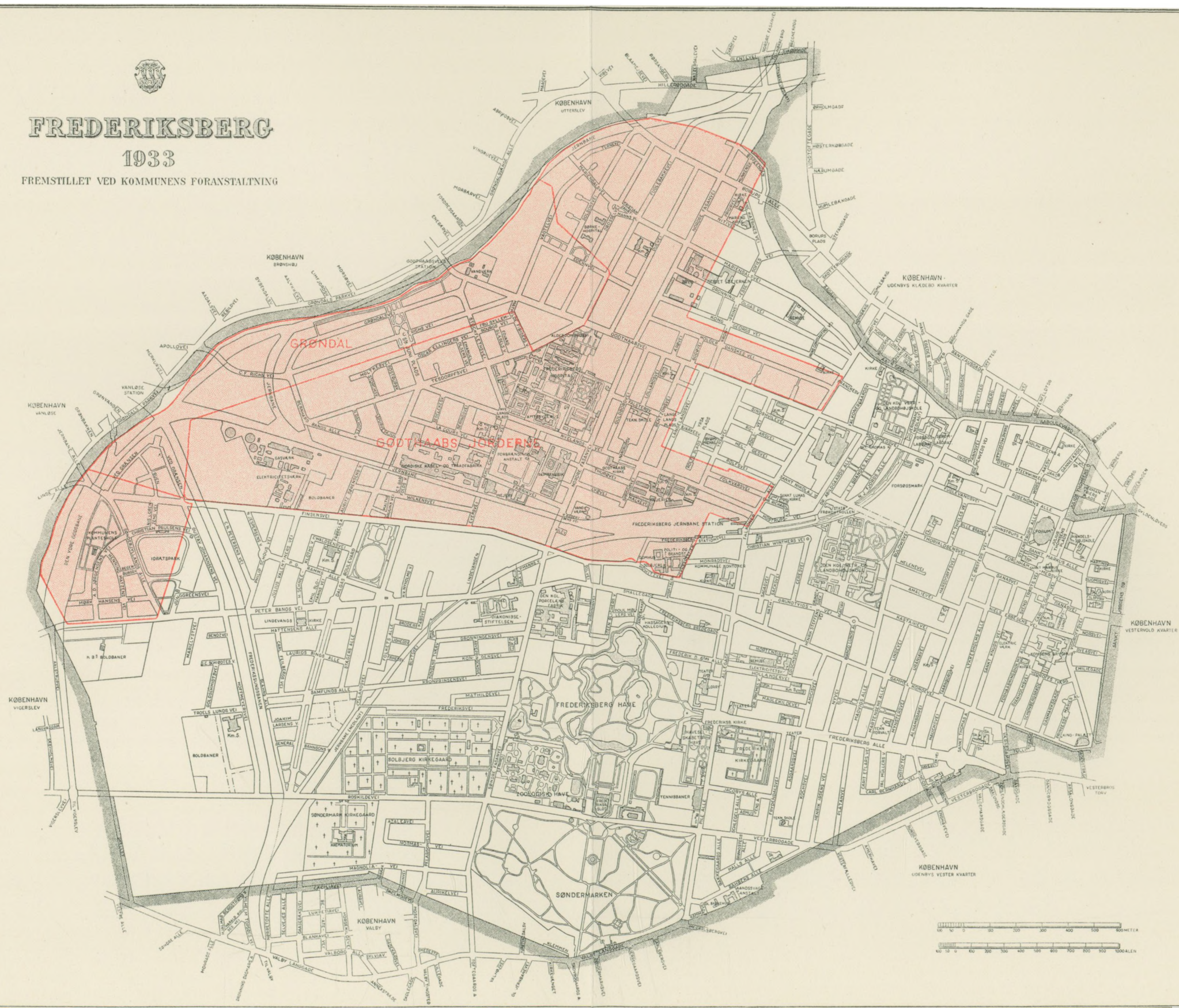

FREDERIKSBERG

1933

PREMSTILLET VED KOMMUNENS FORANSTALTNING

Stæhr, som boer paa den saakaldede Gothaabs Mark«, hedder det saaledes i en Besværing fra Bærner til Amtmanden om Forholdet.

Ved Skøde af 15. Febr. 1810 overgaar Ejendommen til Peder Nielsen Bloch for en Købesum af 6800 Rigsdaler Dansk Courant; af Besætning medfulgte 3 Heste og 2 Køer — nogen større Kvægopdrætter har Flindt nok ikke været! Og herefter handles Flintholm i hurtig Rækkefølge: Gartner Svend Hansen — Grosserer Mariboe og Sekretær Hane — Kystbefalingsmand Knud Weybye — Vinhandler Haagen Hagen og endelig ved Købekontrakt af 20. Dec. 1812 fra Vinhandler Hagen til Kammerherreinde Jenny Moltke, f. Rosenørn.

Ejendommen var dog nu vokset op til en Størrelse af ca. 32½ Td. Ld., idet Knud Weybye ved Købekontrakt af 2. Juli 1812 med Stiftamtmand og Kammerherre Moltke havde forøget Tilliggenheden med en af de fra den gamle Fællede i sin Tid udskiftede Lodder af Størrelse 8¼ Td. Ld., beliggende tæt ved Flintholm, men paa den modsatte Side af Finsensvej. Lodden var ved Udskiftningen tilfaldet Moltkes Gaard inde i Byen og ses paa Udskiftningsplanen Figur 6 som No. 39 og paa Matrikuleringskortet af 1811 som Løbe No. 24.

Købesummen var nu 55.500 Rigsdaler Dansk Courant, og i Salget medfulgte bl. a. 4 Heste og 6 Køer.

I Løbet af 3 Aar har Flintholm saaledes været Genstand for seks Ejerskifter — Spekulationen har haft sin Chance!

Med Jenny Moltke som Ejer kommer Gaarden atter under roligere Forhold. Fruen har dog næppe selv beboet Stedet. Jenny Moltke var gift med Stiftamtmand og Kammerherre W. J. A. Moltke, der foruden andre Besiddelser som nævnt ejede Gaard inde i Byen. Først ved Skøde af 29. Juli 1825 skiftes igen Ejer, denne Gang med Kaptain Nicolay Andreas Laurentius Claessen paa Grøndal som Køber — blot for Jordernes Skyld, som det hedder i en senere Henvendelse til Rentekammeret om Frastykning og Bortsalg af Bygningerne.

Men Kaptain Claessen var en interesseret og efter sin Tid moderne Landmand og ikke tilfreds med Jordernes Beliggenhed hver paa sin Side af Vejen, endda noget forskudt i Forhold til hin-

anden. Tillige skar jo ogsaa, som man har set, Naboen Avlsbruger Trannerups Jorder et dybt Hak ind i Flintholms Marker.

Dette noget uheldige Forhold faar Claessen allerede samme Aar bragt ud af Verden ved et Magelæg med Hr. Trannerup, saaledes at Trannerup faar Lodden Syd for Vejen mod at afstaa Firkanten Nord for Vejen; jfr. Kortplanen Figur 10. Og hermed har Kaptain Claessen opnaaet at faa Flintholms Jorder samlet som een Lod, smukt beliggende omkring Bygninger og Have.

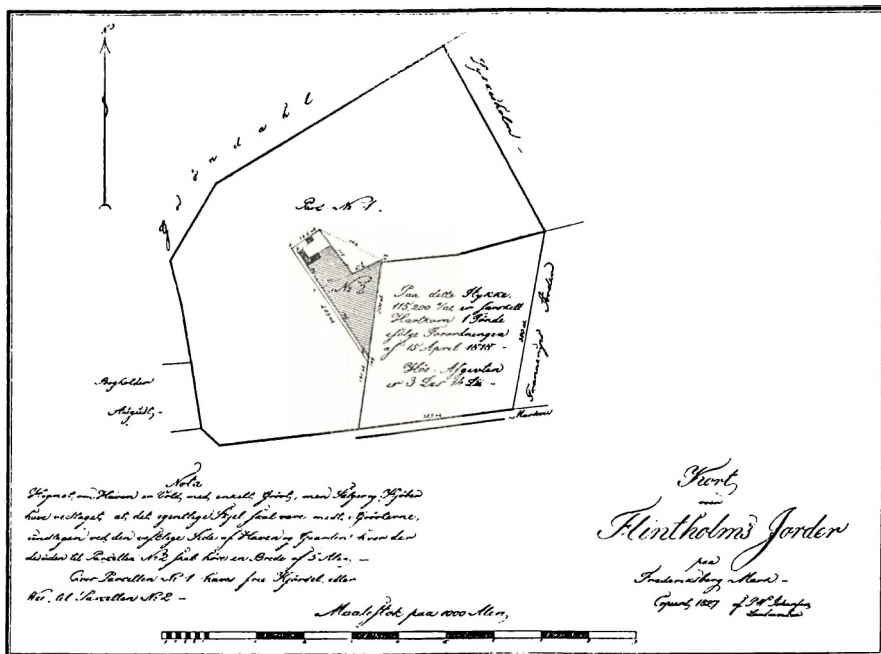
Men som allerede nævnt, havde Kaptain Claessen købt Gaarden alene for Jordernes Skyld, og skønt Bygningerne havde været saa forfaldne, at de snarere havde været Claessen til Byrde end til Gavn, havde han dog samme Efteraar ladet foretage en Hovedreparation af Stuehuset »i Haab om at kome til Regres ved Salg af Huusene til Lyststed«, naar en Køber vilde indfinde sig.

Og det blev da Postkontrollør Grove, forhen Postmester i Præstø, der i Foraaret 1827 rykkede ind paa Stedet — først som Lejer, senere som Køber. Kortet Figur 10 viser Udstykningen, hvorved Bygninger, Gaardsplads og Have søgtes fraskilt til Grove som et lille Lyststed for sig paa ca. 1½ Td. Ld., medens Resten ca. 31 Td. Ld. skulde inddrages under Kaptain Claessens tilgrænsende Ejendom Grøndal.

En saadan Udstykning, hvorved Bygningerne frastykkedes Jorderne, betød imidlertid en Nedlægning af Gaarden; hertil krævedes kgl. Bevilling; og kunde en saadan faas?

I Henhold til kgl. Resolution af 5. Juli 1815 og Forordning af 3. Dec. 1819 skulde ved Nedlægning af Bøndergaarde blive tilbage eller oprettes paa en frastykket Parcel et mindre Jordbrug med et Tilliggende af mindst 1½ Td. Ld. *boniteret* Jord til Takst 24, at drive som selvstændigt Landbrug. Det af Kaptain Claessen etablerede Brug, Parcellen Nr. 2, var altsaa for lille, kun ca. 1½ Td. Ld. *geometrisk* Maal og tilmed tænkt solgt som Lyststed!

Claessen gjorde i Ansøgning til Rentekammeret heroverfor gældende, dels at han for Anvendelse af den forbedrede Driftsmaade med Rodvækstavl og Sommerstaldfodring og ved Købet af 30 Td. Ld. af Flintholms Jorder havde udvidet sit Agerbrug paa Grøndal saaledes, at han havde maattet bekoste Opførelse af to nye Kvæg-

10. Nedlægnng af Gaarden Flintholm ved en af Kaptain Claessen paa Grøndal 1827 iværksat Frastykning af Bygninger og Have som Lyststed. Originalen i Stadslandinspektørens Kontor.

stalde paa 13 og 9 Fag og en Lade paa 24 Fag foruden Anskaffelsen af andre landøkonomiske Indretninger og Maskiner, dels i Ansøgning til Kongen om Nedlægningsbevilling, at Hs. Majestæt med dette velgørende Lovbud i Forordningen af 3. Dec. 1819 efter Claessens og Groves allerunderdanigste Formening havde haft Folk af Bondestanden for Øje, at der ikke skulde lægges mindre Jord til Huset, end en Gaardmandsfamilie i det mindste af Brød kunde forskaaffe sig til Livets uundværligste Fornødenheder. Men dette gjaldt ikke Claessens Køber, Postkontrollør Grove, der havde andet at leve af og ej vilde holde Heste og ej drive Jordbrug »men blot som gammel Mand vil boe i Roe paa Landet.«

Uanset Kaptain Claessens moderne Indstilling var som en Art Levn helt tilbage fra Ny Hollænder-Tiden i Købekontrakten optaget en Bestemmelse om, at Sælgeren skulde holde Køberen fri

for at svare Høafgift af de bortsolgte Jorder, men dette gik dog ikke, i hvert Fald kun som en underhaands Aftale. — Ved kgl. Bevilling ad mandatum af 20. September 1827 tillades det Kaptain Claessen at nedlægge Gaarden Flintholm, men paa Vilkaar:

»At alle Vedkommende lovlige Rettigheder, saavel som de kongelige af Ejendommen gaaende Skatter og Rettigheder blive ved den omhandlede Forandring aldeles uforkrænkedede, ligesom denne Bevilling ikke hjemler Ret til, med forberørte Ejendom at gøre en saadan Forandring, der kunde være dem, som deri maatte have Pant, til Skade, med mindre disses Samtykke dertil haves.«

Og saa naturligvis Indløsningen af Bevillingen, der kostede 14 Rigsdaler 48 Skilling Sølv, og som omgaaende blev præsteret af Claessen.

Ved Udstykningen af Gaarden under 8. Dec. 1827 fordeles Hartkorn og Høafgift da ogsaa paa normal Maade efter Størrelsen af Parcellernes boniterede Arealer, og ved Skøde, tinglyst d. 6. Febr. 1828, overdrages Lyststedet Flintholm (Matr. No. 7 b) til Postkontrollør Grove, medens Restarealet, 30 à 31 Td. Ld. nu af Hr. Claessen kan inddrages under Gaarden Grøndal, der her ved naar op paa den anseelige Størrelse af ca. 90 Td. Ld. —

Som Lyststed betragtet kunde man maaske have tænkt sig noget mere tillokkende end Flintholm, selvom Hr. Grove har kunnet glæde sig over Kaptain Claessens vidtstrakte Marker og moderne Landbrug. Grove blev da heller ikke længe paa Stedet. Ved Skøde af 12. Maj 1830 overdrages Ejendommen til musikalske Instrumentmager Johan Jacob Fasting for 800 Rigsdaler, hvorefter Flintholms videre Skæbne, herunder senere Anvendelse som Epidemihospital, falder udenfor Rammen for nærværende Fremstilling.

Kaptain Claessens Magelæg med Avlsbruger Trannerup betød en smuk Afrunding af Flintholms Tilliggende. Alligevel havde Claessen her nær forregnet sig, idet han aabenbart ikke havde været tilstrækkelig opmærksom paa de ulige store Høafgifter, som hvilede paa de magelagte Arealer, og saaledes, at Forholdet nær kunde være blevet til Ugunst for ham.

Arealet, som Claessen modtog Nord for Finsensvej, var en Del af de kgl. Hømarksarealer, som 1765 var bortsolgt ved Auktion, og som ved Salget var paalagt en betydelig Høafgift som en Del af Købesummen, medens Lodden Syd for Finsensvej, der i Stedet var overgaaet fra Claessen til Trannerup, hidrørte fra den gamle Frederiksberg Fæled, som 1775 var overladt Gaardmændene til Udskiftning sammen med Bakken og Vandkrogen mod Afstaaelsen af Areal til Anlægget af Roskildevej fra Slottet til Damhusøen. Høafgiften, som det her drejede sig om, var oprindelig paalagt Bakken og Vandkrogen — aarlig 150 Læs at svare in natura — da disse Arealer ved kgl. Resolution af 9. Oktober 1740 blev overdraget Gaardmændene til Brug, og var mindre tyngende end den, der blev paalagt Hømarksarealerne ved Auktions-Salget 1765, tilmed da den, saavidt ses, senere ved Udskiftningen blev repareret ogsaa paa Arealerne af Fælleden.

Og det var ikke lidt, det drejede sig om! Paa Lodden, som Claessen modtog, hvilede en aarlig Høafgift paa 9 Læs og $28\frac{1}{3}$ Lispund, medens Lodden, han afstod til Trannerup, kun svarede 3 Læs og 14 Lispund.

I to Aar, 1826 og 1827, affandt Claessen sig med Forholdet og svarede den forhøjede Høafgift, leveret in natura i Staldetaten, hvorefter han nægtede at levere Hø paa den Maade!

Naar han ikke straks havde reageret og nægtet at levere den forøgede Afgift, var det fordi, det alene var sket »efter en Autoritets Begjæring«, men Claessen havde siden erfaret, at det maaske dog ikke havde været nødvendigt. Og herefter maatte »Autoriteten« holde sig til Trannerups Enke, der efter Trannerups Død nu stod for Styret.

Saa vel Enken som Kaptain Claessen søgte Bistand hos Rentekammeret — Claessen under Paaberaabelse af det høje Kollegies bekendte Humanitet og Omsorg for Landboernes Tarv! Men det hjalp ikke, Kammeret henviste begge til Domstolenes Afgørelse, og Enken anlagde herefter ved Stævning af 7. December 1830 Sag mod Claessen til Levering for Aarene 1828, 29 og 30 og fremdeles af den større Høafgift, som hidtil var svaret af Arealet, han havde overtaget.

Først ved Dom af 30. Maj 1832 fandt Sagen sin Afgørelse, og den gik Enken imod, uanset Rentekammerets nærmest modsatte Opfattelse af Forholdet. Bortset fra de forhøjede Leveringer i Aarene 1826-27 slap Kaptain Claessen saaledes med Skrækken, men Sagens Varighed og Dommens noget besværlige Præmisser tyder paa, at der har været kæmpet bravt fra begge Sider, og at Retten har haft sine Vanskeligheder med Afgørelsen. —

Forholdet med de uligestore Høafgifter viser paa haandgribelig Maade Arealernes forskellige Oprindelse, og hvorledes Finsensvej (Lampevej) har dannet Adskillelsen mellem Hømarksarealerne mod Nord og Fælleden mod Syd.

Høafgiften paa Auktionsarealerne fordeltes efter Hartkorn — paalagt de enkelte Lodder ved Salget 1765, medens Afgiften hidrørende fra Bakken og Vandkrogen fordeltes efter Formlen 150 Læs paa 21½ Gaardplads. For Auktionsarealerne var et Læs ansat til 32 Lispund, for Gaardpladserne kun til 30 Lispund.

Først fra 1851 blev Høafgiften afløst af et Beløb i Penge, 9 Skilling pr. Lispund Hø.

Kaptain Claessen forblev paa Grøndal til 1835, da Gaarden ved Skøde af 20. August blev afhændet til Politikeren, candidatus juris Balthazar M. Christensen for en Købesum af 20.000 Rigsdaler Sølv. Grøndal var herved fra en Landbrugets praktiske Foregangsmand overgaaet til en Landbrugets Forkæmper paa det politiske Omraade.

Kaptain Claessen har været en Mand af Initiativ og en vis Fremdrift. Han døde 1839, 65 Aar gammel.

WILHELMINELYST

Paa Kortplanen Figur 11 ses gengivet et af Kaptain, Landinspektør P. H. Høyer 1815 opmaalt smukt Kort over et Areal ved Gammel Kongevej, hvor man staar overfor Oprindelsen til Lyststedet det senere Wilhelminelyst.

Som paa en Række andre tilsvarende Kort møder man ogsaa her i Kortets Titel Tilføjelsen »Forhaabningsholms Jorderne kal-

det«. Arealet har saaledes hørt til Gaarden Forhaabningsholm — nærmere bestemt som den vestlige Del af Lodden No. 1 paa Auktionskortet af 1765, ved Skøde af 22. Juli 1795 fra daværende Ejer af Forhaabningsholm, Hans kgl. Majestæts Justitsraad Marcus Westermann, solgt til Borger og Herbergerer Lars Christensen paa Vesterbro.

Arealet havde en Størrelse af ca. 30 Td. Ld. og betaltes med 3000 Rigsdaler kontant. For at klare Købet maatte Lars Christensen gøre et Laan hos Madam Bærner paa 2000 Rigsdaler mod 1. Prioritet ikke alene i selve Jordloden, men ogsaa i en anseelig Ladebygning af Mur og Bindingsværk, 32 Alen lang, 16 Alen bred og 5 Alen høj, som Lars Christensen forpligtede sig til at opføre paa Lodden i komplet og forsvarlig Stand allerede samme Sommer. —

Nogen »Døgnflue« har Lars Christensens Køb af Arealet ikke været; først November 1815 sælges Ejendommen paa Auktion til Grosserer Peter Rudolf Vilhelm Mariboe paa Rolighed. I Salgsvilkaarene omtales som værende paa Grunden en Ladebygning eller Ladehus-Bygning, Marthe Mariengaard kaldet, tvende om Bygningen anlagte Haver, et betydeligt Antal Frugtræer og »en Del nye anlagte Asparges Land«.

Landinspektør Høyers Kort Figur 11 viser, hvorledes det hele nærmere har været placeret og allerede da har haft Karakter af et Lyststed.

Af Navnene, Beskrivelsen langs Arealets Ydergrænser, kan man læse sig til Naboskabet; man ser, hvorledes Mariboe selv har ejet de tilstødende Jorder mod Nord og Vest, som allerede efter Matrikulkortet af 1811 hørte til Rolighed. Mariboets Besiddelser her har saaledes paa dette Tidspunkt strakt sig helt fra Gammel Kongevej i Syd til Ladegaardsaaen i Nord og fra tæt ved Falkoner Alle i Vest til Sct. Hans Hospitals Jorder i Øst.

Men man ser ogsaa, hvorledes Stedet har været fuldt afhegnet fra de tilstødende Jorder med Grøfter og levende Hegn som en Ejendom for sig.

Om Mariboets Køb af Stedet alene har været i Spekulationsøje-med eller har haft anden Hensigt, lades her ligge — ogsaa om

Bygningen, man ser paa Høyers Kort, i dens Oprindelse mere eller mindre kan føres tilbage til Herbergerer Lars Christensens gamle Ladebygning. Husdybden er den samme, 16 Alen, medens Længden nu er 40 Alen mod før 32 Alen. Navnet »Marthe Mariengaard« synes bortfaldet med Mariboos Overtagelse af Ejendommen.

Allerede ved Købekontrakt af 26. April 1817 sælges Forarealet ud mod Gammel Kongevej med Bygninger og Haveanlæg til Hans Excellence General-Lieutenant, Greve af Schmettau, Kommandør for Den kongelige Livgarde til Hest, efter hvis Frue, Margrethe Wilhelmine, født v. Stemann, Stedet senere blev opkaldt. Arealet udgjorde ca. 11 Td. Land og ses paa Kortet som Parcellen No. 2.

Det bagved liggende Areal, Parcellen No. 1, ca. 19 Td. Ld., beholdt Mariboe selv, og Vejen, der fra Gammel Kongevej fører ind til Arealet, er Begyndelsen til Bülowvej, medens Alleen, som ses ind til Lyststedet, er Begyndelsen til H. C. Ørstedvej. For begge Veje har en Bro ført over Grøften langs Gammel Kongevej.

En fordelagtig og smuk Beliggenhed har Stedet her haft overfor de store Haver til Lyststederne i Frederiksberg Alle.

Men for Grosserer Mariboe varede det kun kort. Allerede da Skødet udstedtes til Greven efter Arealets Udstykning, sker det af de beskikkede Kommissarier i Mariboos Opbudsbo. — Mariboe har under Tidernes Ugunst, Aarene tæt efter Krigens Ophør 1814, ikke længere kunnet manøvrere med de store Besiddelser.

Ved et særligt Skøde af April 1818 forøgede Greven Stedets Tiliggende med endnu et Par Td. Ld. af den bagved liggende Parcel, hvorved Hakket i Nordskellet blev rettet ud.

Greven fik iøvrigt heller ikke mange Aar paa Stedet; han døde 25. April 1823 omtrent 71 Aar gammel.

Grev Gottfried Wilhelm Christian Schmettau nævnes som den ene af de to Officerer, det som Kurér blev overladt at bringe Kronprins Frederik, der under Københavns Bombardement 1807 opholdt sig i Kiel, General Peymanns Beretning om Byens Overgivelse. Schmettau var fra 1813 Forstander for den militære Manege samt i Direktionen for Stutterivæsenet og Veterinærskolen.

Ved Skøde af 11. Dec. 1826 afhændtes Ejendommen af Enke-

grevinde Schmettau til Grosserer Moses Seligman Trier, i hvis Familie den forblev langt frem i Tiden, kendt under Navnet Wilhelminelyst. —

Grevinde Schmettau døde som Dekanesse paa Vallø 12. Januar 1865.

Bülowsvej gennemførtes mod Nord til Ladegaardsvejen 1856, medens H. C. Ørstedsvvej først føres frem til Gammel Kongevej 1872 ved Kommunens Køb af Wilhelminelyst Alle af daværende Ejer, Gartner Trier — til Bivej, som det hedder.

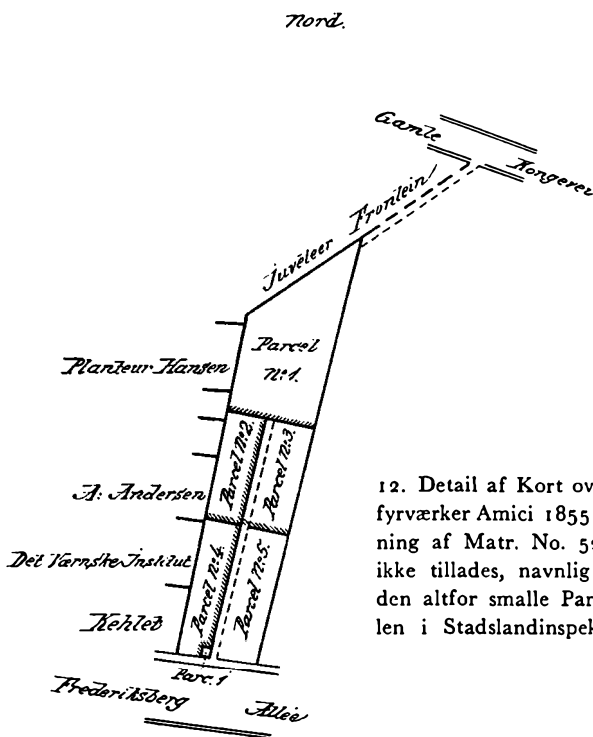
Den gamle Marthe Mariengaards Tilliggende har mod Nord strakt sig til Thorvaldsensvej, medens Bagskellet af Grundene langs Nordsiden af Kastanievej i Hovedtræk markerer Nordskellet for Wilhelminelyst.

KUNSTFYRVÆRKER GAETANO AMICI'S UDSTYKNING

Fra omkring 1840 er Tiden løbet fra de store Lyststeder. Al Jordspekulations Drøm at købe i Tønder Land og at sælge i Kvadratalen begynder at sætte ind! Fra København bredte Bevægelsen sig til Frederiksberg, enten ved Indhug i Lyststedernes store Haver, eller ved Udstykning af tilliggende Markarealer i Lodder, egnet til senere Udstykning som Byggegrunde.

Som en af de mange søgte ogsaa Kunstfyrværker Gaetano Amici at være med — dog først, da Størrelsesforholdene af stærkere Kræfter var bragt ned paa mere borgerligt Niveau!

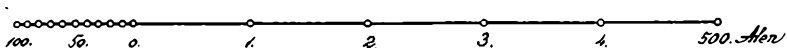
Paa Matrikuleringskortet af 1811 ses for Enden af de lange Tofter til Gaardene ved Allegade et stort, ubebygget Jordstykke, Løbe Nr. 109, efter Navnefortegnelsen tilhørende Løjtnant Gleis. Arealet var dog kun en Art Udlod til selve Lyststedet, der laa længere fremme i Alleen. Samme Gleis blev dog faa Aar efter, 1817, afsløret som Storbedrager overfor Klasselotteriet, hvorefter Ejendommen gik over paa andre Hænder.

12. Detail af Kort over en af Kunstfyrværker Amici 1855 forsøgt Udstykning af Matr. No. 52 b. Kunde dog ikke tillades, navnlig paa Grund af den altfor smalle Parcelvej. Originalen i Stadslandinspektørens Kontor.

Matr. No. 52 b.
 i Frederiksberg By og Sogn, Søkkelunds Herred,
 Københavns Amt

Udstyket i 1855 af Christian,
 Landmester

Først 1845 blev Jordlodden frastykket selve Lyststedet som Matr. Nr. 52 b og overdraget til Isenkræmmer Egholm.

Arealet udgjorde omtrent 8½ Td. Ld. og lod sig vel med Fordel udstykke! Samtidig var Naboskabet sikret, Egholm ejede tillige det store Lyststed ved Siden af, Sanssouci, Løbe Nr. 110 paa Matrikuleringskortet.

1849 forsøgte Egholm sig da ogsaa med en Udstykning af Lodden i fire omtrent ligestore Parceller, hvoraf de tre strakte sig helt fra Frederiksberg Alle til Gammel Kongevej! Landmaaler Christreu var ikke glad for Sagen, Loddernes Figur mindede mere om Fællesskabstidens lange, smalle Jordstrimler end om Byggegrunde. — Naturligvis, Egholm var ikke Fagmand, men alligevel; intet Areal var gaaet tabt til Vej, saadan maatte det gøres!

Men det gik ikke godt med Salget. Først 1851 lykkedes det at sælge den vestligste Parcel Matr. Nr. 52 b til Kunstfyrværker Gaetano Amici, medens de tre andre samlet blev solgt til Konsul Chr. Ibsen m. fl., der straks lod Udstykningen gøre om til en Række Grunde paa hver Side af en Vej midt gennem Arealet (Nyvej).

Arealet, Amici havde købt, var paa smaa 2 Td. Ld. og Købesummen 2685 Rigsdaler; men der maatte et Hus op paa Grunden, og Amici gik straks igang. Det blev kun lille, 118 □-Alen, men grundmuret, med Kælder, Stue og Tagetage (i Kælderen: Køkken og Pige-kammer m. v. af Højde kun 2° 18", i Stueetagen 2 Værelser og 2 Kamre, af Højde 4° 3", og i Tagetagen 1 Værelse og 2 Kamre). Desforuden et Drivhus og et bræddebeklædt Udhus af Størrelse omtrent som Beboelseshuset, med Plads for en Hest og til Materialer, foruden muret Brønd og endnu et Par smaa Skure. Amici var jo Kunstfyrværker og Leverandør til det dengang temmelig nye Tivoli, saa det var kun naturligt, at han maatte have en vis Plads til sin Menage og Hest at klare Transporten med. — Iøvrigt var Arealet tilplantet med Frugttræer og Buskvækster.

Amici havde aabenbart her fundet sig et tilalende Sted — beliggende ud til Frederiksberg Alle og dog passende isoleret, som hans vel ikke helt ufarlige Virksomhed henviste ham til. Ad en lille Sti var tillige Adgang til Gammel Kongevej.

Men Grunden blev alligevel hurtig Amici for stor — maaske han ogsaa har ladet sig paavirke af Konsul Ibsens Udstykningsforetagende ved Siden af, Udstykningen af 11 Parceller ud til Christiansholmsvej — nuværende Nyvej. Allerede 1855 forsøgte han sig med en Udstykning, som Kortplanen Figur 12 viser, hvor Arealet deles i 5 Parceller, hvorpaa han selv beholder den nordligste og største, hvorpaa Huset var beliggende, med Adgang saavel fra Frederiksberg Alle som fra Gammel Kongevej, og de øvrige Parceller at sælge til Bebyggelse.

Amici vidste nok, hvordan han kunde ønske det!

Men det kneb med Grundens Bredde til en saadan Deling!

Sidevejen fra Frederiksberg Alle var kun givet en Bredde af 6 Alen, uanset at den var mere end 200 Alen lang og tilmed endte som lukket Vej. — Det gik ikke, det var Synd! Amici havde dog faaet ordnet det saa pænt med Adgang baade fra Alleen og Gammel Kongevej, og uden at der alligevel var gaaet for meget med til Vej!

Ja, han laa jo nok noget langt fra Alleen, og som Forretningsmand skulde han helst have passende Føling med Publikum, men det kunde ordnes ved, at han nede ved Indkørslen fra Alleen tilbageholdt et lille Areal, en lille Firkant paa 5×6 Alen, hvorpaa kunde opføres en lille Bygning til Opbevaring og Udsalgssted af Fyrværkerisager — man ser paa Kortet den lille Firkant nede ved Alleen; saa var ogsaa det klaret!

Men det gik bare ikke! Der var jo noget, der hed Sogneforstanderskab og ikke mindst Birkedommer.

En saadan Bygning til Opbevaring og Udsalgssted af Fyrværkerisager lige ud til Frederiksberg Alle, det kunde ikke gaa! Og dog, Forstanderskabet blev klaret; Amici oplyste ved Paategning paa Sagen, at det var en Misforstaaelse det med Fyrværkeribygningen — det var en Portnerbolig, det drejede sig om, og hermed lod Forstanderskabet sig nøje. Men Birkedommer C. N. Petersen var mere skeptisk; tilmed var Vejen jo kun udlagt med en Bredde

af 6 Alen eller kun Halvdelen af den Bredde, den i det mindste burde have — endog uden Grøfter; og saa maatte Amici give op.

Først efter et Par Aars Forløb har Amici overvundet Modgangen og genoptager Sagen efter et mere normalt Tilsnit med Udstykning af 2 Parceller ud til Alleen, hver af Størrelse ca. 2.000 □al, og den mellemliggende Vej 16 Alen bred, og hermed var Begyndelsen gjort til nuværende Amicisvej. Tillige var denne Gang den ene af Parcellerne solgt, saaledes at Amici nu kunde begynde at høste Frugterne af sine svære Anstrengelser.

Først saa sent som 1881 føres Vejen af Amici igennem til Gammel Kongevej ved en Udstykning i 20 Alens Bredde, saaledes som man kender den. Amici døde 1882 — 68 Aar gammel.

OVEROPSIGTSBETJENT CHR. FRD. NEBELS UDSTYKNING

Det var nu ikke alene Spørgsmaalet om tilstrækkelig Vejbredde, Sogneforstanderskabet kunde blive stillet overfor ved Udstykning af Byggegrunde.

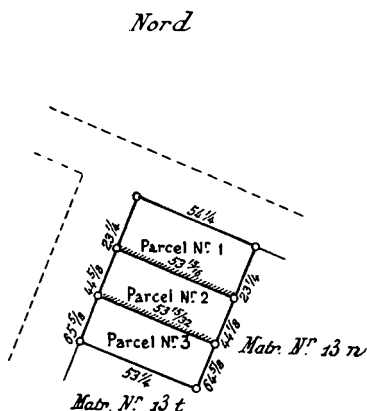
Efterhaanden som Byens Vækst indsnævrede de ledige Arealer, eller maaske nok saa meget Trangen til egen Bolig bredte sig ud til Lag i Befolkningen, hvor Midlerne var mindre og snart i Forbindelse med de stigende Grundpriser satte Grænsen for, hvad en Parcel maatte løbe op til i Kvadratalen, naar der ogsaa skulde kunne tænkes paa et Hus, ja, saa blev Parcellerne ind imellem saa smaa, at de knap nok var at se paa et Kort — langt mindre var at bygge paa.

Og hermed opstod andre Problemer for Forstanderskabet.

Paa Kortplanen Figur 13 ses, hvorledes en ikke altfor stor Grund paa Hjørnet af Fuglevangsvej og J. M. Thieles Vej ved Udstykningsapprobation af 6. August 1857 blev parteret ud i tre mindre.

Overopsigtsbetjent Nebel havde kort forinden købt Arealet af Inspektør Bülow paa Ladegaarden, men aabenbart købt mere end, han havde tænkt at beholde. Han kunde maaske da med Fordel

Matr. N° 13 Litr. v

i Frederiksberg By og Sogn,
Kjøbenhavns Amt.

13. Plan over en i sin Tid stærkt omstridt Udstykning af Byggegrunden Matr. No. 13v i tre mindre Parceller — foretaget 1857 af Overopsigtsbetjent Nebel, paa Hjørnet af Fuglevangsvej og J. M. Thieles Vej. Originalplanen i Stadslandinspektørens Kontor.

frastykke et Par Smaaparcer. Uanset at Arealet, der blev tilbage, ikke var stort, var det dog rart at have det til den rigtige Pris — og helst lidt under.

Nebel havde da ogsaa straks Købere til Parcellerne: Ølhandler Andersen, der fik 1130 □ Alen og Kollega Overopsigtsbetjent Jensen, der fik 1110 □ Alen, hvorefter Nebel selv beholdt tilbage 1260 □ Alen. —

Alligevel havde Hr. Nebel her nær forregnet sig! Mod Parcellernes Figur kunde for saa vidt intet indvendes, men de var smaa, efter Sogneforstanderskabets Mening ogsaa for smaa; og den fungerende Formand, Bredberg, gik ved sin Paategning i Sagen stærkt imod, at Udstykningen blev tilladt, idet han henviste

til de Anskuelser, som af Forstanderskabet kort forinden var gjort gældende i en lignende Sag.

Hermed lod Hr. Nebel sig dog ikke slaa ud, men besværede sig til Ministeriet over Forstanderskabets Behandling af Sagen: en Henvisning til en ham aldeles ubekendt Erklæring og uden at anføre Grunde; det maatte være en ren Fejltagelse af Sogneforstanderskabet, naar det havde modsat sig Udstykningen. Ved sidste Flyttedag havde været 43 husvilde Familier, og naar »den paa-tænkte Henlæggelse af Frederiksberg Sogn under København indtræder, vil Mangel paa Bygninger formentlig endnu mere vise sig.«

Det var igen Sogneforstanderskabets Tur med en Erklæring, og denne Gang gik man grundigere til Værks; Erklæringen blev nu til en Betænkning til Birkedommer C. N. Petersen, og da den er af betydelig lokalhistorisk Interesse, citeres den i sin Helhed:

»For et Decenium siden var man i Hovedstaden maaske begyndt med at forøge de faste Eiendommens Tal til Beboelse ved at opføre saadanne saavel hvor der havde staaet Bygninger, ved at nedrive disse, som ogsaa hvor der forøvrigt tilbød sig Leilighed dertil paa bare Pladser i Gaardsrummene.

Denne Byggevirksomhed udstrakte sig snart videre udenfor Hovedstaden, ikke alene i dens Forstæder, Vesterbro og Nørrebro ved Blegdamsveien, men ogsaa til de til Landet og navnlig Frederiksberg Sogn hørende Strækninger, Frederiksberg Alle, Gamle Kongevei, Falkoneralleen og andre Steder.

Hvad Frederiksberg Sogn, navnlig udenfor den egentlige Frederiksberg By, angaar, da var Eiendomsretten saaledes beskaffen, at den enkelte Mand eiede en stor Eiendom med betydelig Have og derhos som oftest tillige Marker og Vænger. En saadan samlet Eiendom var i Reglen overdraget fra den Ene til den Anden, og dens Priis kunde variere noget. Pludselig bleve paa Gamle Kongevei nogle Grundstykker nær Frederiksberg By udparcellerede og solgte til Bebyggelse for en moderat Priis, men denne Trafique udbredte sig meget snart og flere andre Grundstykker bleve efterhaanden afhændede til samme Brug til høiere og atter høiere Priser, som stod i et svimlende modsat Forhold til de for nogle faa Aar tidligere giængse Priser paa Jordstykker. —

Bygninger, solide og usolide, bleve derefter opførte, og, da Materialiers Priser og Arbejdslønnen vare forhøiede, var nu en Bygning meget kostbar; men — det var nu blevet en Modesag at købe Grunde og bygge derpaa, og hvis man forresten tænkte paa Udbytte, var man næsten langt mere tilbøielig til at gjøre sangvinske Beregninger paa Papiret end virkelige i Lommen.

Flere respektable Mænd, ja selv Bygningskyndige, f. Ex. Sporemager Otto, Snedker Wedege, Muremester Frandsen, Tømrermester Weber, Maler Spenner og Andre, som havde bygget heri Sognet, maatte atter sælge med Tab, men de fleste maatte gjøre den Erfaring, at deres Byggevirksomhed ikke engang gav det Udbytte, som man kan have ved at købe rentebærende Statspapirer, nemlig 4 %, selv om de havde været heldige til at faa Leiere til deres Ejendomme, og Udbyttet blev naturligvis ringere naar Leiligheder stod ledige, f. Ex. Hannedal paa Gamle Kongevei, Johannehaab og Urtekræmmer Langes Steder i Falkoneeralleen og mange flere.

Man skulde tro at Folk havde set sig i Speil paa de uheldige Byggespeculanter; man skulde endvidere tro at Folk i vore oplyste Tider maatte kunne og ville tage deres Forstand og Kundskaber med paa Raad; men desværre ser man endnu Marker, Vænger og gamle Haver endog i det Store, f. Ex. Fru Schönbergs Jordlod, endel af Triers Jord og Jomfru Raaes Have kjøbes til uhyre Priser for at udparcelleres og sælges endnu dyrere og for derefter med langt større Omkostninger end for 10 a 12 Aar siden at bebygges. Det sørgeligste er, at medens der i Eiendomme i Reglen indestaar Prioriteter af Kreditforeningens Midler, hvoraf svares 5 % i over en Menneskealder af den oprindelige Kapital, og naar Eieren har forbrugt sine egne Penge, maa han ride paa Vexler og gjøre Laan til meget høje Renter længe forinden han kan begynde at faa knappe Indtægter. Om ogsaa Haandværkerne give Kredit, da maa der vistnok for denne Kredit gives Vederlag paa en eller anden Maade.

Den rige Mand kan gjøre hvad han vil; ligeledes kan man forudsætte at den, som paa Grund af sin Stilling eller Næringsdrift er nødsaget til nu at indlade sig paa Byggeforetagender, handler med Overlæg; men enhver anden, som vil befatte sig hermed i denne

Tid, handler uklogt imod sig selv og imod sin Familie, og tidligt eller sent ville de Vedkommende bittært angre deres Ubesindighed.

Det kan naturligviis ikke være Sogneforstanderskabets Mening at ville gerere sig som Formynder for den frie Mand; Det maa ogsaa nærme sig til at se med Ligegyldighed paa at fordums større Eiendomme med yndige Haver samt andre Herligheder nu udstykkes og ødelægges; Det behøver heller ikke at tage sig det nær, at mangen Mand, der havde købt Jordstykker og ladet opføre Bygninger til sin og Families egen Nytte og Behagelighed, uventet ser Nabogrundstykker solgte til saadanne Priser, som han enten ikke vil eller ikke kan gaa ind paa, og derefter Bygninger opførte til Géne og Uhyggelighed for ham lige tæt op til hans Ejendom, f. Ex. Grosserer Helleesen og Etatsraad Stæger. Sogneforstanderskabet kan endelig ogsaa lade det være de Vedkommendes egen Sag, at de sørge for de ydre Omgivelser ved at anlægge Haver, som de ikke selv men først efter mange Aars Forløb deres Eftermænd have tilbørlig Nytte og Fornøielse af.

Men Sogneforstanderskabet har andre væsentligere Motiver for dets Vægring i at understøtte Andragender om Udstykning i smaa Parceller til Bebyggelse. Foruden at der maaske i sanitair Henseende eller med Hensyn til Vandafløb m. m. kunde være endel at erindre imod den altfor pludselige og omfattende Bebyggelse, maa man først gjøre den Bemærkning, at der vistnok ikke kan tænkes anden Grund til samme end et Slags Byggeraseri, da den paaskudte Mangel paa Leiligheder kun bliver en Skingrund heri Frederiksberg Sogn, navnlig udenfor Frederiksberg By. Det maa derfor tages i Betragtning, at naar Bygninger skulle opføres til Boliger for Embedsstanden, Kapitalister eller Pensionister, da er der rigelig Plads for dem paa de mangfoldige Steder, hvor der er bygget, saavel i Hovedstaden med dens Forstæder som i den vidt-udstrakte Omegn. Er det Øjemedet at sørge for Beboelse for den næringsdrivende Mand eller Arbejderklassen, da er heri Sognet ikke saadanne nye Begivenheder, f. Ex. Søfart og Handel, omfattende Industriælg, Jernbaner etc., indtrufne, som kunde give nogen Sandsynlighed for tilstrækkelig Erhverv for de paagjældende Individuer. Følgen heraf vil blive Fattigdom og Elendighed, og Fre-

deriksberg og Hvidovre Sognes Fattigvæsen, som har store Udgifter nok og som næsten overalt møde Uvillie og Besværinger af Skatyderne, fordi det ikke i den senere Tid, da Fattigdommen er tiltaget endog i et større Forhold end Folkemængden, har kunnet undgaaes at forhøie Kommunalafgifterne, maa derfor af al Magt drage Omsorg for ikke at forøge men derimod formindske alt eksisterende Ulemper. Man kunde vel indvende, at der ogsaa kommer til at bo i Sognet solide Folk, men dette kan ikke klare Sagen, da Hartkornsbrugerne, hvilke alene svare klækkelig Fattigskat, jo ere forsvundne paa de bebyggede Steder, og der medgaar *mange* af de øvrige Skatyderes Bidrag alene til een trængende Families Understøttelse. Denne Grund bør have saameget større Vægt og Betydning som Kommunen ikke eier Fonds, Stiftelser eller andre Resourcer, og da i det Hele taget Forholdene her i Frederiksberg og Hvidovre Sogne ere beregnede paa et indskrænket og lidet Fattigvæsen.

Hvad det af Nebel senest indgivne Andragende angaar, da er han ikke tilfredsstillet ved at Sogneforstanderskabet har modsat sig at Udstykningstilladelse meddeles ham, men han ønsker ogsaa at høre Grunde herfor, ja han gaar endog saa vidt at han erklærer det for en ren Feiltagelse at Sogneforstanderskabet har taget den nævnte Beslutning.

Hertil skal man kun bemærke, at Sogneforstanderskabet meget ofte indsender Sager med eller uden anbefaling uden specielt at angive Grunde. Desuden har man i Skrivelse af 11. April sidstledne med Hensyn til en af Tømrer F. Nørborch indgiven lignende Ansøgning generelt fremsat det Ønskelige i at der holdes lidt tilbage med Indrømmelser af de i den senere Tid saa mangfoldige saa omfattende og i saa stor Mangfoldighed stedfundne Udstykninger, og at man derfor ikke kunde anbefale Udstykningen af en lille af 1000 □alen bestaaende *Parcel* af en anden *Parcel* af tidligere *udstykkede* Jorder.

Nebels Argumentation at der ved Flyttetiderne har været husvilde Familier og sidste Flyttedag det superlative Antal af 43 /: som forøvrigt er en saa ubetydelig Part af Kjøbenhavns Befolkning at man næsten kunde glæde sig over at kun dette Antal Familier er i saadant Tilfælde :/ kan let gjendrives; thi ligesom der altid har

været husvilde Familier til Flyttedagen, saaledes er der ogsaa mange ledigstaaende Leiligheder i Kjøbenhavn, /: heri Frederiksberg Sogn er ledigstaaende Leiligheder nok :/, og Grunden til at Familier komme til at mangle Huslye er naturligviis den, at de ikke have Penge til at fæste Leilighed for, meer eller mindre i Forbindelse med Sløvhed og Ligegyldighed med at faa en Leilighed. Forøvrigt tror man at have Kundskab om at der paa *een eneste* Parcel af Fru Schönbergs udstykkede Jorder skal opføres en Bygning til Beboelse for omtrent samme Antal Familier, som sidste Flyttedag bleve husvilde.

Forsaavidt Hr. Nebel prædestinerer Frederiksberg Sogns Hensættelse under Kjøbenhavn, da maa han være meget forud i Hensættelse til Kundskab om fremtidige Begivenheder, men vi Andre troe dog at det er rigtigst at afvente det Tidspunkt, da hans Spaadom gaar i Opfyldelse.

Uagtet det i Nebels sidste Andragende yderligere Anførte kan man dog ikke forandre sin engang tagne Beslutning, og Sogneforstanderskabet maa derfor vedblive den i Skrivelse af 5. f. M. afgivne Erklæring, hvorefter det maa modsætte sig at den af Nebel ansøgte Udstykningstilladelse meddeles ham.«

Betænkningen var underskrevet af Bredberg, som fungerende Formand for Sogneforstanderskabet. Men Birkedommer C. N. Petersen delte ikke Sogneforstanderskabets Betyrkelser m. H. t. den stærke Tilvækst af Bygninger og Folkemængde og fandt derfor ikke tilstrækkelig Grund til at fraraade Udstykningen, saalænge der ikke forelaa nogen special Omstændighed, hvoraf maatte sluttes, at den paatænkte Bebyggelse vilde blive skadelig i sanitær Hensættelse. —

Birkedommeren tænkte her navnlig paa Overbebyggelse. Maaske kunde der til Udstykningstilladelsen knyttes en Betingelse i saa Hensættelse, maaske svarende til, hvad der vilde blive foreslaaet i den paatænkte Byggelov for Frederiksberg. Birkedommeren slutter :

»Med denne Indskrænkning skal jeg ærbødigst tillade mig at anbefale det ansøgte.«

Og Hr. Nebel slap med Skrækken og fik som allerede nævnt Sagen approberet, endda uden Betingelser.

Bredberg kæmpede ud fra sin Indstilling og sine Idealer, men Udviklingen lader sig ikke standse, — i det højeste lede, at ikke for meget skal gaa tabt under Opbygningen af det nye. —

Paa de to solgte Parceller blev straks efter Udstykningen opført to 3 Etagers Beboelseshuse, der endnu er at se som J. M. Thielesvej No. 14 og 16, medens Størstedelen af Hjørneparcellen, som Nebel beholdt, 1862 blev eksproprieret til at indgaa i Jernbaneanlægget København-Vigerslev, som et Led i Vestbanens Indføring til Hovedstaden.

I halvtredsindstyve Aar skramlede herefter Vestekspresen ind gennem Byen, saa det gav Genlyd mellem Hustagene, medens man ved Stopbommene stod og saa paa og hver modtog sin Del af Støvskyen, der som en Hale fulgte Toget.

Men Frederiksberg var dog en Station paa Hovedlinien!

Bilag I.

CONDITIONER

Hvorefter

Friderichsberg Slots underliggende Hovedgaards Marker og Jorder, saavidt ey allerede til andre er med Kongel. Bevilling overladt, vorder udi visse inddeelte Portioner og Parter, ved offentlig Auction opbudet og de Højstbydende paa nærmere Kongel. Allernaadigste Approbation imod een vis aarlig Afgift, tilslagen. Nemlig:

1.

Paa hver afpælet Portion Jordsmon, som anslaaes i Hartkorn, bliver den Høystbydende, naar hans Bud Allernaadigst vorder approberet, meddeelt Kongel. Skiøde, som ved Kammeret indløses, hvorefter han og Arvinger, eller hvem han og De dertil ved lovlig Skiøde gør berettiget, med fuldkommen frie Eyendoms Ret tiltræder, nyder og beholder samme Jordsmon, som Han og De sig efter disse Conditioner maa paa lovlig Maade saa nøttig gjøre, som de best veed, vil og kand; Dog maa ey skiæres Tørv i Jorden; thi skeer det, skal Eyeren ey allene have sin Eyendoms Ret dertil aldeles forbrudt, men endog efter Omstændighederne være forfalden udi anseelig Mulct.

2.

Naar en Jords Eyere ey med Naboen kand forenes om at leve i Fællig, hvilket bliver samme uformeent, dog at Skiellet imellem hver Lod og Part Jord, som med Steen og Pæle eller deslige kiendelige Mærker adskilles, vorder bestandig conserveret, maa Jorden indheignes med Grøfter, Gierde eller anden Lukke, efter hvers eget gotfindende, dog hvor Grøfter til Skilsmisse imellem Naboens Jord foretages, bør begge være deel-

agtig udi samme nye Grøfters Gravning og Bekostning; Men andre, som grændser til disse Jorder af Kongens Marker, og hidindtil haver for sin Grund heignet, skal fremdeles skaffe sig Freed og holde Heign for sine Jorder; Dog maa ved disse nye Grøfter eller anden Indheigning ey Konge-Jagt- og Lande- eller andre lovlige Veye aflukkes.

3.

Enhver Part og Lod Jord afdeeles vel saaledes, at det enten med Enden, eller Siden, grændser til en Vey, men De, som bliver Eyere af de Lodder eller Parter Jorder der grændser til Alleen og Veyen, der gaar fra Friderichsberg til Falconeer-Gaarden, saavelsom de der ikke have nærmere Vey og Passage til de Jord Parter Vesten for samme nye Allee, og altsaa nødvendig maa passere Konge-Veyen, skal blive leveret een Konge-Veys Nøgle med et aparte Merke og Kiendetegn end de almindelige, for dermed paa Veyen til Deres Jorder, at kunde lukke sig igjennem Konge-Veys Porten fra Vester-Broe igiennen Friderichsberg og den ved Falconeer-Gaarden værende; dog maa samme Nøgle ingenlunde misbruges.

4.

Paa denne Jord, som den Høystbydende tilslaees, er hannen tilladt at opføre og sætte Bygning efter eget Behag, dog maa samme altid opbygges saaledes, at den hverken bliver Friderichsberg Slot eller Passagen til Vanziir, eller Veyene til Hinder, og naar De, som faaer De til Alleen paa Konge-Veyen fra Friderichsberg grændsende Jorder, vil bygge Forhuuse ud til Veyen, skal det skee udi en vis Orden og Linie, som Kammeret dennem, naar forlanges, lader anviise.

5.

Hver Portion Jord ansættes for en vis Aarlig Afgift godt og forsvarlig Haarbonds Høe à Læs til 32 Lispunds Vægt, som til Kongelig Tieneste leveres her i Kiøbenhavn, da den øvrige Afgift, som den Høystbydende udlover, svares Aarlig udi Penge til den Kongelige Cassa.

6.

Af disse Jorder, som er Hoved-Gaards Taxt, betaler Kiøberen ingen ordinaire Skatter eller Contributioner, ey heller Tiende enten af Sød og Qvæg, eller noget andet, end den fastsatte og udlovede Aarlig Afgift udi Høe og Penge; Mens skulle herefter nogen extraordinaire Skatter paalægges Hoved-Gaards Taxterne, og de derpaa værende Afbyggere og Familie, da skal af disse Jorder og Beboere, i Proportion af deres Hartkorn, lige med andre erlægges hvis paabuden vorder; Saa maa de og nu strax og fremdeles, ligemed andre i Amtet, à L'advenant betale Delinquent Penge efterdi den almindelig Sikkerhed og Frelse for enhvers Liv og Gods, saavel angaaer disse som andre.

7.

Beboerne af de paa disse Jorder opførende Bygninger, nyde, lige ved Forpagterne paa andre Hoved-Gaarde, Frihed til at brøgge og brænde Øll og Brændeviin, dog ikkun til egen Huusholdning paa Stødet; og uden noget deraf til andre at sælge, eller Kroe at holde. De skal og for Consumption, Familie-og Folke-Skat være befriede, og om enten nu, eller i Fremtiden, nogen Bonde bliver Eyere og Besiddere af disse Jorder og derpaa kommende Bygninger, da skal han, naar han ved Tiltrædelsen er frie Mand og ey enrulletet saavelsom hans Sønner, som derpaa Stødet fylde deres 4de Aar, saalænge han og de der forblive, være frie for Fødestaufns Ret og Enrolling til Land-Militien.

8.

Den Høystbydende, som nu paa Jorden nyder Kongelig Skiøde, maa, som udi fornevnte 1ste Post meldt er, i Fremtiden, naar han finder for godt samme at afhænde og bortskiøde, overdrage den til andre og hvem han vil, enten tilsammen eller udi mindre Deele, dog at det skeer ved rigtig Maal og Hartkorn, saa at Afgiften følger med og svares af hver Deel, og maa hvergang saadant foretages, derom gives behørig Efterretning saavel hertil Kammeret som Amts-Betjenten der oppebærer Afgiften. Og skal enhver nye Eyere af saadan Jord, forinden han samme tiltræder betale i Recognition til den Kongelige Casse, eengang for alle saameget som den 4de Part af Penge Afgiften Aarlig beløber.

9.

Det er enhver uformeent ved Auctionen at byde paa og tilhandle sig saa mange Parter Jorder som han lyster, og samme paa den udi nestforegaaende Post anførte Maade, igjen afhænde. Og som af disse Jorder ikke svares ordinaire Skatter og Contributioner, men alleene de udlovede Afgifter; Saa hefter samme Afgifter, ligesom andre Kongel. Contributioner paa Grunden, de derpaa opførte eller opførende Bygninger og Stædets Besætning, være sig i hvis Eye og Besiddelse, samme end maatte befindes.

10.

De Høystbydende og Efterkommende Eyere af disse Jorder, maa det efter lovlig Omgang, være tilladt af Hans Kongel. Majestæts Gods, med dets Administrators Forevidende, at tilfæste sig, og udi Tjeneste, til deres Auflings Brug og Drift, at antage fornødne Bønder-Karle og Piger; Dog at de, naar nogen af deslige Karle, af Hans Kongel. Majestæts Gods, løskyndiges deres Tjeneste, ligeledes anmelde det for Godsets Administrator, som paaagter, at de sig igjen paa Godset indfinde.

11.

Kiøbenhavns Rytter-Districts Birke-Ret bliver Forum competens, hvorunder disse Jorders Eyere, hvor De sig end opholde, skal, ligesom alle dem, som boe og opholde sig i de paa Jorderne opbyggende Huuse, ellers er bepligtet, i alle Sager, som concererer Jorden og dens Afgift, med alt deraf dependerende, sortere.

og 12.

Jagt-Rettigheden paa samme Jorder, bliver Hans Majestæt i alle Maader forbeholden.

Rente-Kammeret, den 22de Martii 1765.

Reventlouw. C. F. Moltke. A. F. v. Bernstorff. P. M. Lund.
J. H. Bärens. O. G. Pauli. P. Heltzen. F. Carstens. A. Berner.
J. E. Scheel. E. Waager. J. Lowsen. F. L. E. F. v. Bylow.

(L. S.)

J. P. Copmann.

Bilag II.

UDSKRIFT

af

Rentekammerets Relations- og Resolutions-Protokol

pro Anno 1775. Dansk.

Den 13de Novbr. 1775.

No. 128.

Allerunderdanigst Forestilling.

For at erholde fornøden Grund til den fra Friderichsberg Slot til Damhuset anlæggende nye Vei, der for den største Deel kommer til at gaae over 2de Friderichsberg Byes Gaardbrugere ved allerhøieste Resolutioner af 9de October 1740 og 19de December 1741 af Friderichsberg Hovedgaardsmarker overdragne Stykker Jordsmon, Vandkrogen og Bakken kaldet, haver man endeligen, efter vitløftig Correspondence, bragt det derhen :

at Eierne af bemelte Jordsmon (efter Litr. A og B) indgaae deraf, uden nogen Gotgiørelse nu eller i Tiiden, at overlade saameegen Grund som til den nye Vei behøves, med følgende sig betingede og ellers forelagte Vilkaar :

- 1) fremdeles af Jordsmonnet Vandkrogen og Bakken at svare den deraf bestemte Høefgift aarlig 150 Læs in Natura, samt Indfæstning ved Forandring af Eiere, nemlig: af en heel Gaards Andeel 3 Rdr., en halv 1 Rdr. og en mindre Part 4 Sk.; men derimod
- 2) at overlades til Eiendom saavel den paa Byens Marker nu værende gamle Kongevei, naar samme bliver udlagt, som den saa kaldede Friderichsberg Fæled, hvor dem efter allerhøieste Resolutioner af 20de Julii 1697 og 3die Januarii 1702 samt meddeelte Skiøder, indtil viidere og saalænge samme ikke til Kongelig Tieneste maatte behøves, har været bevilget for en heel Gaard 2 og for en halv Gaard 1 Høveds Græsning, der efter de 21 heele og en halv Gaard, hvorføre Byen efter Krigsjordbogen er ansat, beløber 43 Høveder, dog med Forbindelse :
- a) at den saakaldede Teglgard i samme Bye, som efter allerhøieste Resolution af 22de Julii 1707 og Skiøde af 1ste October 1708 baade haver Rettighed til Leergravning, saa og til 4 Høveders Græsning udi Fælleden, for saadan Rettighed, efter Eierens Ansøgning (Litr. C.), ei alleene forlods af samme Fæled udlegges saameegen Jord som for en Tønde Sædeland kand ansees, men endog derudi lige med deres Gaarde gives saadan Part som samme efter Høveders Paaslag i Proportion af den enhver Gaard bevilgede Græsning kand tilkomme.
- b) at lade saavel Fælleden som øvrige samtlige deres Jorder imellem sig af Fælledskab uddeele i Forhold med enhvers tilkommende Rettighed og Eiendom, saaledes at hver ved Lodkastning erholder sine Jorder paa 1 à 2 Stæder samlet ; og
- c) foruden de til den Kongelige Cassa, efter allerhøiest Resolution af 26de Augusti 1698, af hver heel Gaard hidtil erlagte 6 Rdr. og af den halve 3 Rdr. aarlig, der for de samtlige 21½ Gaarde giør 129 Rdr. end viidere at svare udi Forhøielseafgift, ligesom og Teglgardens Eier, for hver af de 47 Høveder, hvorpaa Græsning udi Fælleden er tilstaaet, aarlig 2 Rdl. eller tilsammen 94 Rdr. og altsaa herefter med forrige Afgift aarlig 223 Rdr. ; da Vi og

- 3) uforgribelig eragte: at Agent Schneider, der, som nu værende Eier af den paa Friderichsberg Marker grændsende Selveiergaard, Grønnendahl kaldet, (efter Litr. D) troer sig berettiget til 8 Høvders Græsning udi Fælleden, hvilket ikke efter produceret Skiøde og derimod giorte Indsigelser paa anden Maade end ved Lands Lov og Ret lader sig udgiøre, til saadan Græsning var at forbeholde sin lovlige Ret; og altsaa Fælleden ikke at overdrages Gaardbrugerne med anden Rettighed end samme af Eders Mayt. nu besiddes: saa at, i saa Fald Grønnendahls Eier ved Dom blev tilkiendt nogen Rettighed til Græsning derudi, havde de, inden nogen Deeling dermed foretages, Hands Andeel uveigerligen, og uden derfor at kunde vendte mindste Vederlag eller Afslag udi forhen svarede og viidere deraf nu udlovede Afgifter, at udlegge.

Som den udfordrende Grund til at anførte nye Vei ikke paa andre Vilkaar har været at erholde, og ved Fælledens Afstaaelse, der ikke meere nu end tilforn til Kongelig Tieniste behøves, vindes for den Kongelig Cassa en aarlig Indtægt af 94 Rdr., som den tilforn ikke haver haft, foruden at intet tabes udi den Høefgift og Indfæstning, som af Jordsmonnet Vandkrogen og Bakken tilforn har været svaret: Saa skulle Vi over den om bemelte Grund med Gaardbrugerne udi Friderichsberg Bye paa anførte Vilkaar trofne Accord Eders Mayts. allernaadigste Approbation Os allerunderdanigst udbeede;

thi vel haver og Huusmændene udi samme Bye meldt sig med Ansøgning (Litr. E), om enten at forundes lige Deel med Gaardmændene udi Fælleden til deres Creaturers Græsning, eller og eene at overdrages samme imod 100 Rdr. aarlig Afgift; men som Gaardmændene ved Kiøbenhavns Districts Birketingsdomme af 14de Junii 1773 og 19de September 1774, som af Høieste Ret den 21de December sidstbemelte Aar ere confirmerede, ere frifundne for Huusmændenes dertil giorte Paastand og al viidere Tiltale i denne Henseende: saa troe Vi og, at det ved samme Domme ville have sit Forblivende, og at dennem altsaa hverken alleene var at overlade bemelte Fæled, eller nogen Lod og Deel derudi at tilsaae.

Rente Cammeret, den 28de October Ao 1775.

G. Juell. O. F. v. Bardenfleth. A. Berner. N. de Hofmann. P. Morup.

V. N. Klagenberg. T. Goldt. Chr. Schiønning. S. Engelbrecht.

/L. Berner.

Angaaende den fra Friderichsberg Slot til Damhuset anlæggende nye Vei. Indstillingen tiltraadtes ved kgl. Resolution af 13. November 1775.

NOTER

Side

12. R. A. Bilag til Rentekammerets Ekspeditionsprotokol Nr. 18. Pag. 519, Nr. 344.
13. R. A. Rentekammerets Relation- og Resolutionsprotokol Aar 1740.
14. Eiler Nystrøm, Frederiksbjergs Historie I, 1942, S. 81—84 og 218.
R. A. Indlæg i Alm. Domænesager, Journ. 1847, Nr. 1875 (Vejkont. Journ. 1842, Nr. 676).
15. Kortplanen Figur 1. R. A. Domænekontoets alm. Journalsager 1847, Nr. 1875. Denne og andre Trykoriginaler tegnet af Fuldm. Ejner Jørgensen.
16. Eiler Nystrøm, Frederiksbjergs Historie I, 1942, S. 206. — R. A. Indlæg til General Landvæsens Kommissionens Journ. 1769, Nr. 310.

20. Eiler Nystrom, Frederiksbergs Historie I, 1942, S. 214.
21. Trykte Auktionskonditioner. R. A. Breve, Dokumenter og Akter vedk. diverse kgl. Slotte, Ejendomme og Gods i Sjælland 1680—1842, Pakken I—II. Optrykt i sin Helhed som Bilag 1. — Direktoratet for Matrikulsvæsenet. Landmaalingsarkivet. Nr. 9/5 og B/29. — R. A. Pakken: Københavns 1ste halve Rytterdistrikts Kontributions- og Extraskatteregnskab samt Jordebogsregnskabet for 1786.
22. R. A. Sjæll. Stifts Rentekr. Kontors kgl. Resolutioner. 13. Nov. 1775. — R. A. Rentekammerets Relations- og Resolutions-Protokol 1775. Dansk. Nr. 128. Optrykt i sin Helhed som Bilag 2.
23. R. A. Rentekammerets Relations- og Resolutionsprotokol 1776, 145, Nr. 58. — Eiler Nystrom, Frederiksbergs Historie I, 1942, S. 213. — Kortet over en Del af Studevangen ved Bakkehuset findes i L. A. S. Københavns Amt, Regimentskriverbreve 1753; er velvilligst oplyst af Esbern Friis.
25. L. A. S. Indlæg i Pakke: Københavns Amt. Breve fra Regimentskriveren 1752—53.
26. R. A. Landvæsenskontoets Journ. Litr. E., Nr. 98, 1776—77. — R. A. Bilag til Sjæll. Stifts Kontors Journ. 1777, Nr. 626. — R. A. Bilag til Sjæll. Stifts Kontors Journ. 1777, Nr. 158. — H. T. Heering. Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikulsvæsen, XI. Bind: De første Landinspektører og Landmaalingens Tilstand paa deres Tid. — Eiler Nystrom, Frederiksbergs Historie II, 1946, S. 140—43. — Afridset over Udskiftningen findes i R. A. Bilag til Sjællands Stifts Kontors Journ. 1777, Nr. 626; velvilligst oplyst af Esbern Friis. Heri ogsaa Erklæringen fra Lodtagerne m. v.
36. Eiler Nystrom, Frederiksbergs Historie I, 1942, S. 142—43.
38. Poul Nissen. Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikulsvæsen, XV. Bind: Christian Rothe og hans Virksomhed, navnlig med Henblik paa hans Deltagelse i Udarbejdelsen af Matrikulen af 1844.
39. R. A. Rentekammerbreve. Sjællands Stifts Kontors Kopibøger. Aar 1785, Nr. 1255. — R. A. Pakken: Københavns 1ste halve Rytterdistrikts Kontributions- og Extraskatteregnskab samt Jordebogsregnskabet for 1786.
40. L. A. S. Kbhvns. Amt. Breve fra diverse Embedsmænd og Partikulære Personer. 1793. Pakke II, 30. Nov.
42. F. T. S. 1841/1684 og 1827/2198.
46. L. A. S. Dom-Protokol for Kjøbenhavns Amts Rytterdistricts søndre Birk, 1829—37, 111b. Sagen 55/1830. — F. T. S. 1851/2185 og 1818/1512.
49. F. T. S. 1818/1512. — H. J. Blom, Krigstildragelserne i Sjælland 1807.
50. F. T. S., M. C. J. 1872/1512. — Lorenz Bie, Af en københavnsk Storbredgers Liv. Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere. 3 Række, IV. Bind, Hæfte 6—7. 1941.
52. F. T. S. 1845/1953, 1849/2456, 1851/2185 og C. R. Nr. 92.
54. F. T. S., U. J. 1857/6499, 1881/2589 og 1857/3900.
61. F. T. S., M. C. J. 1865/1151.

Forkortelser: L. A. S. = Landsarkivet for Sjælland m. m.

R. A. = Rigsarkivet.

F. T. S. = Frederiksberg Kommunes tekniske Forvaltning, Stadslandinspektørens Kontor.

Nogle Undersøgelser i Frederiksberg Have

Af Charles Christensen

RESTER AF MEGET GAMMEL BEBYGGELSE

PAA DE AREALER, hvor Frederiksberg Have nu ligger, havde den urgamle Landsby Solbjerg uden Tvivl sine Bymarker, til den ved Aaret 1620 blev nedlagt af Christian IV; Markerne blev herefter udnyttet fra Kongens nye Ladegaard ved Sct. Jørgens Sø.

Om Solbjerg Bys Beliggenhed er Meningerne ret delte, medens man har bedre Rede paa Byens Størrelse, Gaardenes Antal m.m. Af senere Tidens Forskere mener Arne Sundbo¹ og H. U. Ramsing,² at Byens Beliggenhed maa søges i Nærheden af den lille Sø ved Schweizerhuset i Frederiksberg Have, og denne Sø kan have været Landsbyens Gadekær. Eiler Nystrøm³ bestrider dette, og peger paa den lille Dam ved Andebakkestien og Bredegade som det sandsynligste Sted for Gadekærets Plads, og Byen Solbjergs Beliggenhed er derfor at søge omkring Bredegade.⁴ Den kommer herved til at ligge i nogen Afstand fra Frederiksberg Bakke, hvortil Navnet Solbjerg var knyttet ifølge Pufendorf's Kort fra ca. 1658-59. Paa Højdedraget laa 4-5 Kæmpehøje ved den store Nordskraaning, der nu vender imod Frederiksberg Have. Som et af sine Beviser for det uholdbare i Arne Sundbo's Teori, oplyser Eiler Nystrøm, at denne lille Sø ikke findes angivet paa ældre Kort, og er derfor aabenbart først anlagt og udgravet ved ca. Aar 1800. Eiler Nystrøm nævner f. Eks. Häussers Kort fra 1741. Her paa dette Kort er der ikke angivet nogen Sø, men et Ishus i Nærheden af Søens formodede Plads.⁵ Det er dog sandsynligt, at der i Nærheden af et Ishus maa have ligget en Sø, som Isen kan tages fra. Men foruden de af Eiler Nystrøm gengivne Tegninger, findes der andre gamle Grundplaner over Frederiksberg Have, og paa to

oprindelige af hinanden uafhængige Kort er Søen eller Dammen ved det senere Schweizerhus angivet, selv om dens nuværende Form kan være tildannet og udvidet ved Aar 1800. Det er paa Tegningen af Haven i Frederik V's Atlas, udført af Ammon i 1743.⁶ Og paa det Kort, som de kongelige Landkadetter udførte i 1742, er Søen ogsaa indtegnet.⁷ Efter disse Tegninger er det afgjort, at Søen er af ældre Oprindelse, og det maa være en Forglemmelse, naar den ikke er angivet paa Häussers Kort.

Man kan maaske komme Spørgsmaalet — den oprindelige Sø — endnu nærmere ved at undersøge det ældste Kort af Haven ved Prinsessernes Gaard, der nu er i Københavns Stadsarkiv. Tegningen er gengivet i ret stort Maal i Frederiksbergs Historie I, Side 114. Paa det originale farvelagte Kort er angivet en større, rund Sænkning i det allernederste Parti af Bakkeskraaningernes Udløber — ret tilsvarende Schweizersøens nuværende Beliggenhed paa en lille Højderyg, der mod Nord ved Fasangaarden skyder sig ud fra Solbjergbakke. Den runde Sænkning, der antagelig kun kan være den nuværende Schweizersøs Forgænger, er dog ikke belagt med blaa Farve, men Vandfladen er derimod markeret med vandrette Streger. Af den samme gamle Grundplan har afdøde Otto Smith gengivet en Variant, udformet som en Stregtegning i Hist. Med. f. K. i 1925. Her er den samme Dam angivet som en Rundkreds med ubrudt Konturlinie. Hvis den gamle Fasanhøj havde samme Beliggenhed som nuværende Mathildehøj, er Dammen tegnet ca. 5-6 m for langt mod Øst.

En anden morsom Enkelthed fra den farvelagte Plan er en lille fremstaaende Genstand, som en Firkant, der er vist paa den største af Højene. Man har paa Højens Overflade tegnet Skyggenlinier fra den opstaaende, gaadefulde Ting. Fantaster vil antagelig sige, at her har vi det Solalter, der gav Bakken Navn, men vi mere nøgterne kan gaa med til, at her er sandsynligvis fremstillet en stor Sten, der mærkeligt nok har været Genstand for den gamle Opmaalers særlige Interesse.

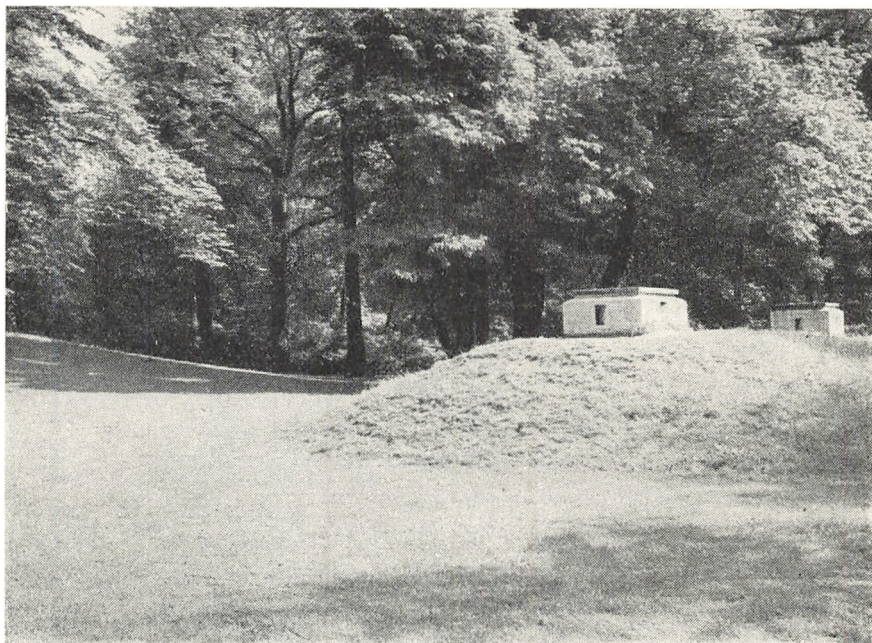
Om selve Højen ved Fasangaarden oplyste E. Nystrøm paa et Foredrag i Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg i April 1944, at den er kastet op i 1689. Men, man kan have fyldt Jorden oven paa en Oldtidshøj; saa var der noget at begynde med. At den

nu saa store Høj er fremkommet med flere Paafyldninger, er meget sandsynligt. Og som en anden Mulighed kan Resterne fra det gamle Solbjerg ligge ret urørt under Højens Opfyldninger. Med Hensyn til den Tanke, at der under Højen ved Fasangaarden muligvis ligger en Oldtidshøj, kan oplyses, at der foruden de 4-5 Høje ved Solbjergs øvre Bakkeskraaning laa en Høj paa det frie Land i Nærheden af Runddelen.⁸ Højen er angivet paa det gamle Kort, der nu er i Stadsarkivet, og den maa have ligget paa det nuværende saa sørgeligt berømte Garageanlægs, eller franske Skoles Grund ved Frederiksberg Allé. Har der været en Høj paa det flade Land til den ene Side, er det ikke udelukket, at der kan have været andre Høje paa Arealerne neden for Solbjerg Bakke.⁹

Den mærkelige Høj ved Fasangaarden, der nu hedder Mathildehøj, har ved sin Beliggenhed en særlig Værdi, da Højens Centrum har haft en særlig Betydning for Frederiksberg Bys Hovedakse. Dengang man i hine fjerne Tider begyndte Anlægget af Prinsessernes Gaard ude ved Ringridningspladsen, afstak man en Linie fra Pladsens Midte ud mod nuværende Mathildehøjs Centrum. Haveanlæg og Midterallé kom til at følge denne Retning, som senere, ved Anlægget af Frederiksberg Allé, blev hele Frederiksberg Bys Rygrad. Man bør — ikke mindst af denne Grund — prøve, om der under den nuværende Høj er et eller andet, der kan have været en afgørende Faktor ved Valget af denne Linie. En Klaring af dette Spørgsmaal maa være en rimelig historisk Opgave for Frederiksberg By.

I Efteraaret 1944 blev jeg af den historisk interesserede Slotsgartner Irgens-Møller gjort opmærksom paa, at der forestod Udgravninger i Haven for Beskyttelsesrum. Dette foregik Vest for Mathildehøj, just paa de Arealer, man burde undersøge, for om muligt at paavise Rester fra den nedlagte Solbjerg By. Der blev i 1944 gravet ud til tre runde Beskyttelsesrum, hver paa ca. 8,5 m i Diameter. Man begyndte med den nordligste Bunkers, og her, hvor Arkæologiens venlige »Lygtemænd« var os naadige, saa man midt i Udgravningen ca. 1-1,5 m fra Jordoverfladen, at der laa en Samling grove Potteskaar, Ben fra Husdyr, talrige Trækulstykker og ildskørnede Smaasten, omgivet af svære, sorte Muldrag. Man saa tydeligt, at disse Fortidsrester laa i en Nedgravning i den gule,

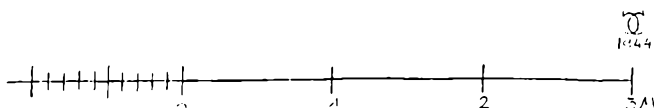

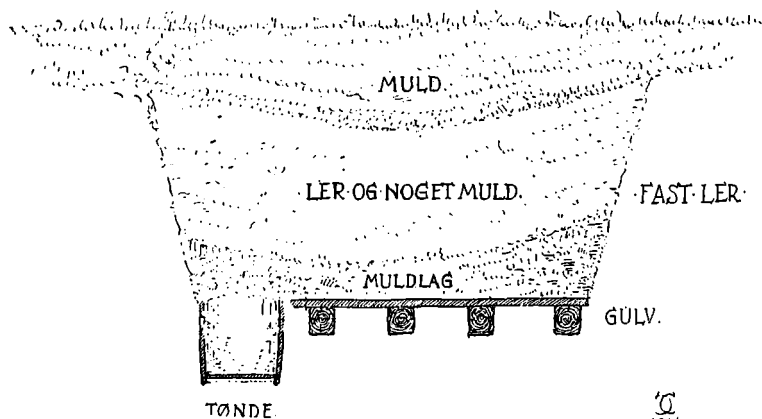
I Nærheden af Mathildehøj i Frederiksberg Have blev der i 1944 anlagt Beskyttelsesrum. Ved Udgravningerne hertil fremkom Rester af meget gammel Bebyggelse.

faste Ler, hvis Overside var noget uregelmæssig, men ret højt oppe i Forhold til den nuværende Jordoverflade. Muldlaget med Trækulstykkerne m.m. strakte sig fra Bunkersgraven videre mod Nord, som en trekantet Grav, der gik ned til ca. 2 m fra Terrænet. Der blev dog ikke undersøgt længere i nordlig Retning i denne Omgang.

Efter de grove Potteskaar at dømme var jeg klar over, at her stod man over for Resten af meget gamle Brugsgenstande, og forhørte mig derfor i Nationalmuseets I. Afdeling, om man ønskede at se de fundne Skaar og deres Plads i Jordlagene; en Del af de gamle Sager sad endnu i Skraaningerne. Dr. Glob fra Museets I. Afdeling kom omgaaende ud og løsnede de sidste Ting. Gennem denne blev det oplyst, at Fundene maa antages at være ca. 1000 Aar gamle, altsaa fra Gorm den Gamles Tid. Man kaldte Nedgravningen i Lerlagene for en Affaldsgrube. Den kan vel ogsaa kaldes en Køkkenmødding fra den senere Jernalder, der gemte

Opmaaling med Jordsnit af den nordligste Udgravning set mod Øst,
Maal 1:50, med nedgravede Lerkarskaar, Ben og Trækul.

Opmaaling med Jordsnit af den mellemste Udgravning set mod Øst,
Maal 1:50, med Rester af det dybtliggende Gulv og Tønder.

de Rester, som var henkastet fra en Boplads eller et Samfund, der havde levet i Nærheden af Graven. I denne havde man hentet Lermaterialet til de ret grove Pottemagerarbejder og Bygningernes Vægge og Gulve. Nogle af de grove Lerkarskaar havde indvendig et sort Overtræk, der, efter Dr. Globs Opgivelser, maa stamme fra det Forhold, at Grøden har kogt paa i Lergryderne. Jeg henstillede til Museet, at Frederiksberg fik nogle af Skaarene

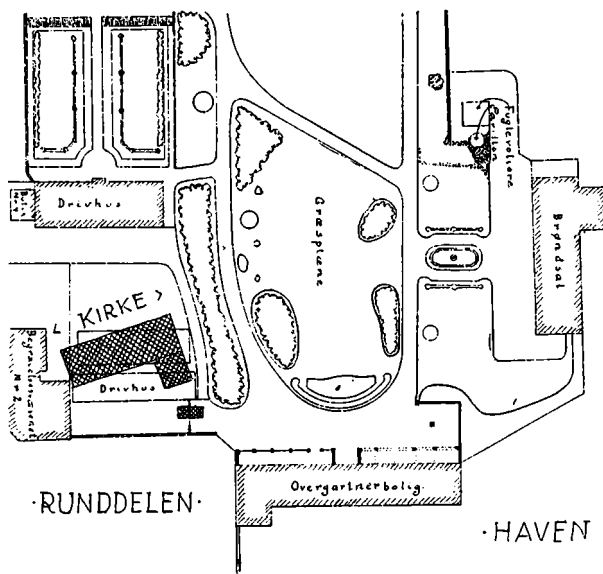
tilbage, saa de i et kommende Bymuseum herude kunde vise os Efterladenskaber fra den meget gamle Bebyggelse paa Frederiksbergs Arealer. Paa dette Sted kan den have været sammenhængende fra Bronzealderen, gennem Jernalderen og Middelalderen til ned mod Aar 1620. I den midterste af de tre Bunkersgrave var jeg saa heldig at paavise Ting, hvis Alder antagelig laa nærmere ved det for Solbjerg kritiske Aar 1620. I Udgravningens østre Skraaning ca. 1,8 m nede fremkom betydelige Rester af et Trægulv af ca. 2,6 m Længde; naturligvis noget medtaget af Opholdet i Jorden. Under Brædderne laa fire ret svære Bjælker, hvis Ender stak frem i Udgravningen og derfor maatte fjernes. Antagelig strækker Gulvet sig et længere Stykke mod Syd-Øst, da Bjælkerne jo som Regel ligger paa den lange Led af et Rum. Ved Gulvets Nordside fremkom Rester af to nedgravede Tønder ca. 60 cm i Diameter. Bunden af Tønderne laa ca. 50 cm under Brædegulvet. Disse Ting kan godt have ligget her i meget lang Tid, da der i Aarenes Løb har aflejret sig meget faste Lerlag over Gulvet, og de kan have dannet en god Isolation for Overfladevand, der delvis optages af de store Træer i Nærheden. (Trækisterne ved Frederiksberg ældste Kirke har holdt sig godt i Jorden). Antagelig staaer man her over for en dybt nedgravet Forraadskælder fra en ældre Bebyggelse i Nærheden. Tønderne — der er maaske flere end de to, vi paaviste — har sandsynligvis været anvendt til Opbevaring af Fødevarer. Ved den tredie Beskyttelsesgrav, den sydvestre, traf man ikke Rester af tilsvarende Ting, som forekom i de to andre, selvom der ogsaa i denne, ligesom i de først udgravede, samt den lange Kanalgravning ud til Søndre Fasanvej, viste sig flere nedgravede Huller i den faste Ler; dette laa overalt i meget forskellige Højder. Alle disse Ting tyder — efter Dr. Glob's Udtalelser — paa det Forhold, at vi var stødt paa Arealer, hvorpaa der havde staaet en gammel Bebyggelse med Huse rejst af nedgravede Stolper. Der fremkom et Stykke af en rød Munkesten. Andre Steder ved Frederiksberg Have, hvor der blev gravet ud til Beskyttelsesrum, som over mod Porcelænsfabrikken og Andebakkestien, gik de faste Lerlag glat igennem, uden nedgravede Huller af Betydning. Da man for nogle Aar siden nedlagde store Vandledninger i Frederiksberg Bakke, traf vi heller ingen Spor af ældre Bebyggelse.

Ved yderligere Undersøgelser i Jorden i Nærheden af Mathildehøj kan man uden Tvivl faa endnu flere Beviser paa, at her har det urgamle Solbjerg Bysamfund haft sine Boliger, ikke langt fra det navngivne Solbjerg med sine vidtskuende Oldtidshøje.

FREDERIKSBERG ÆLDSTE KIRKE

Den i 1620 paabegyndte Ladegaard ved Sct. Jørgens Sø forbedrede Frederik III, men Driften blev ikke rentabel. Derfor gennemførte Kongen i 1651 en anden Drift af det store Grundstykke, ved at oprette en lille By herude, og han indkaldte som bekendt ca. 20 Familier fra Amager til at arbejde med Jorden. Byen blev kaldt Ny-Hollænderby, og den kom til at ligge ved nuværende Allégade. Maaske kan det formodes, at den i Have- og Landbrug interesserede Dronning Sophie Amalie har haft nogen Indflydelse paa disse Ting. Byen skulde ogsaa have en Kirke, og Kongen vilde hjælpe Beboerne med at rejse en saadan »efter Tidernes og Midlernes Beskaffenhed«. Alt dette er jo velkendt, men om denne Kirkes Plads, Størrelse og Udseende har man ingen bevarede Oplysninger, Traditioner eller nøjere Tegninger af.

Sagen er jo som bekendt, at Krigsbegivenhederne i 1658-59 udslettede den første Ny-Hollænderby med Kirke, efter at den kun havde eksisteret i ca. 7 Aar, og ene paa det kendte gamle Stik med Svenskerne Belejring af København har man en lille skematisk Fremstilling af Ny-Hollænderby. At udpege en af de der angivne Bindingsværks-Bygninger som Kirken er det rene Gætteværk. Alle nu eksisterende Tegninger og Planer af Ny-Hollænderby er først udført efter 1662, da et nyt Bysamfund havde rejst sig paa Ruinerne af den første By. Hertil kom desuden en Sag af største Betydning for det nye Bysamfund, der desværre trivedes ret daarligt, at Ny-Hollænderby fra 1662 var blevet Sommerresidens for Frederik III's Familie, efter at Dronningen havde overtaget en Halvgaard i Byens sydligste Del. En trefløjet Bindingsværksbygning blev rejst af Dronningen, og Stedet fik større og større Betydning, efterhaanden som de kongelige Anlæg blev forbedret. Op mod Aar 1700 be-

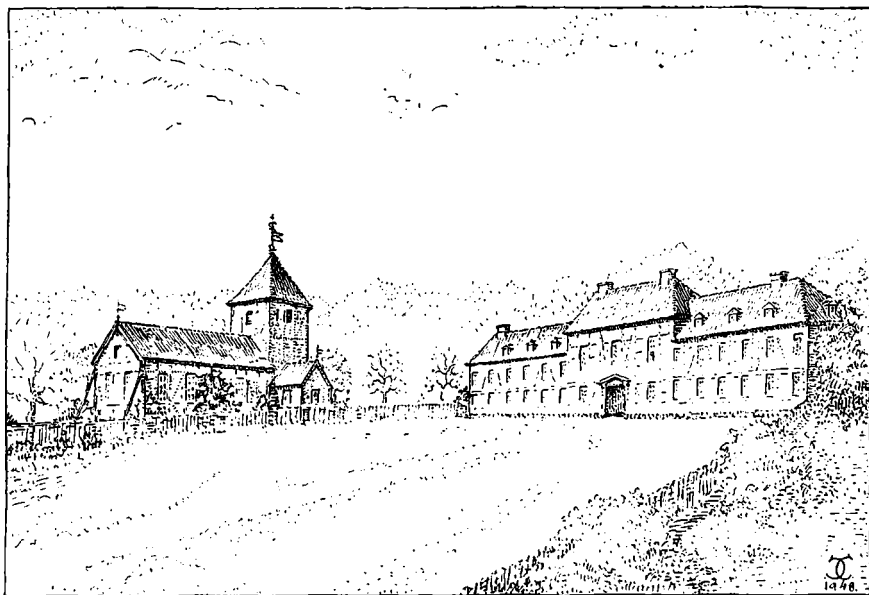

Situationsplan, der viser den forsvundne Kirkebygning's Plads i de nuværende Omgivelser ved Hjørnet mellem Pileallé og Runddelen. Syd opad.

gyndte man at tegne og opmaale Havearealerne og Omgivelserne. Nu faar vi Besked paa mange Ting; ogsaa om Kirkens Plads og Størrelse. En ny Kirke af Bindingsværk var blevet rejst efter 1662, antagelig med Kongens Tilskud og ved Indsamling med Almisseebækkener foran Kirkedørene i Hovedstaden, samt Tilskud paa $\frac{1}{2}$ Rdl. fra hver Kirke paa Sjælland, hvis den havde Midler dertil. Alle senere Oplysninger om denne Bindingsværkskirke tyder paa, at den var opført paa allerbilligste Maade; ja, saa daarligt, at den kun var fyldestgørende i ret kort Tid. Den nuværende Frederiksberg Kirke blev bygget og indviet i 1734, som Afløser for den — kun ca. 70 Aar gamle — Kirkebygning, der i flere Aar havde truet med at falde ned.

Om den i 1662 genrejste Kirke havde ligget paa den første Kirkebygning's Plads, var en af de Opgaver, man søgte at klarlægge ved en i Foraaret 1943 iværksat Udgravningsundersøgelse i Haveselskabets Have. Frederiksberg Kommunalbestyrelse var beredvillig gaet ind for Undersøgelser ved den gamle Kirke og

Rekonstruktionstegning af Runddelen med Kirken og den ombyggede Prinsessernes Gaard ; gennem denne var Indgang til Frederiksberg Have.

erholdt et Tilskud hertil fra Beskæftigelsesudvalget. Med største Elskværdighed bistod Frederiksberg Kommunes tekniske Forvaltning ved Løsningen af Opgaven. Naar man kalder den Kirke, der stod fra ca. 1651-58 for den første, og Kirken fra 1662 for den anden, saa er det den sidste Bygnings omtrentlige Plads og Yderkonturer, man havde indtegnet paa forskellige Kort over Prinsessegaarden med omliggende Arealer ved ca. 1700-Tallet. Nord for den gamle Kirke og foran den trefløjede kongelige Lystgaard, laa en stor, aflang Plads — Ringrendingspladsen — der i Udstrækning svarer ret nøje til nuværende Frederiksberg Runddel med Arealet ud for nuværende Kirke. Andre Kort viser, at Pladsen havde fire afskaarede Hjørner. Nogle Tegninger angiver derimod, at der kun var to ved den østre Side. I Hovedsagen er denne Form bevaret, og Skraaliniere ses bedst i Sydsiden ved Hegnet om Kirkegaarden. Omkring den gamle Kirke laa en ret stor Kirkegaard, som blev noget beskaaret i 1710 efter Anlægget af Pilealléen. Ind-

gangen til Kirken var antagelig fra Ringrendingspladsen. De fyldestgørende Oplysninger om den ældre Kirke har man i C. Rasmussens smukke Bog: Frederiksberg Kirke 1733-1933. Her er de bevarede Dokumenter udførligt gengivet fra den ældre Kirkes Tid, samt Prøver paa dens Regnskaber fra Aaret 1728-29, da dens Forfald var ved at blive til en Katastrofe. Paa Udsnit af ældre Kort er Kirken angivet, dog maaske kun som Signatur. Den er vist med Taarn, der har spidst Pyramidetag, derfor er der paa Rekonstruktionsskitsen angivet et saadant Tag. Kirken fra 1662 var en aflang, firkantet Bindingsværks Bygning, med Vaabenhus i Nord ud mod Pladsen. Over Kirkens vestre Del havde man antagelig rejst et Taarn. Det stod maaske paa to Stolper ned gennem Kirkerummet, som f. Eks. ved Hasle Kirke paa Bornholm. C. Rasmussen mener, at Taarnet var bygget over Vaabenhuset, men efter Regnskaberne, f. Eks. Beskrivelsen af Forandringen af Taarntrappen, formoder jeg, det var i Vest. Desværre findes der ingen andre Billeder eller Tegninger af Kirken end de omtalte Signaturer paa de smaa Situationsplaner med Prinsessernes Gaard og Ny-Hollænderbyen. Paa de større Grund-Planer fra 1696 ser man Kirken ligge efter god gammel Skik i Øst-Vest, og den fulgte ikke Linierne ved Ringrendingspladsen, men laa noget skraat for denne.

At søge efter Rester fra Bygningen og udfinde Aarsagen til dens korte Levetid, er en nærliggende Tanke. For en Fagmand virker det jo meget paafaldende, at man kun ca. 20 Aar efter Opførelsen i 1662 talte om, at Kirkebygningen var forfalden, og ca. 70 Aar efter at Kirken var rejst, omtales den som ødelagt; Østgavlen hængte over, og Nordvæggen maatte afstives. I 1695 havde der allerede været Tale om at nedbryde Kirken. Man holdt den gaaende til 1733; paa det Tidspunkt var den nuværende Kirke opført. Der blev den 15. Februar 1734 afholdt en Auktion over den gamle Kirkes Materialer, den indbragte 151 Rdl. Ogsaa Kirkegaarden nedlagdes antagelig snart derefter, og Arealet indgik i Slotshaven. Paa Kortene efter 1740 er ingen Bygninger angivet ved den gamle Kirkes Plads eller i Nærheden af denne.

Man har fra 1695 en ret ejendommelig Sag vedrørende Ejerforholdene af Kirken. Hofprædikant H. G. Masius foreslog, at

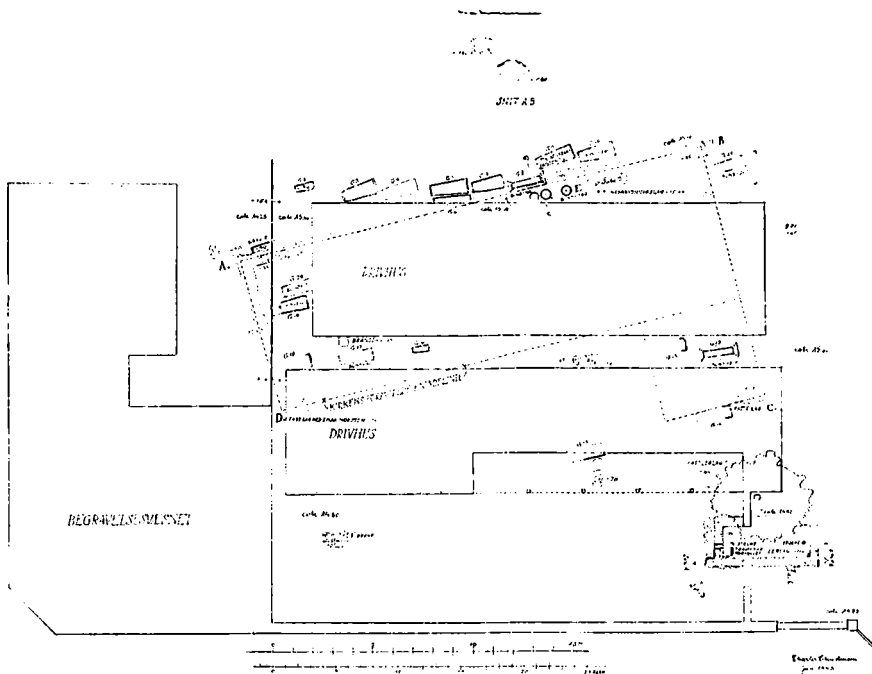
han rejste en ny Kirke, mod at han forvaltede Kirkens Indtægter, og selv kaldte Præsten til Kirken. Selv om man paa højere Steder saa med Velvilje paa Masius' Forslag, modstod Sognebørnene Tilbudet og tilbød selv at ville bekoste en successiv Ombygning af Kirken — helt i Mursten. Kongen lod som Enderesultat Sognebørnene raade — dog er Sagens sidste Fase noget uklar. Men Ulykken var ude efter Ny-Hollænderby, for den 13. Juni 1697 brændte Byen. Kirken og Prinsessernes Gaard blev dog skaanet af Ilden. De følgende Aar blev meget vanskelige herude, saa Forbedringer ved Kirken maatte vente til bedre Tider.

Vil man udmaale Kirkens Plads efter de gamle Kort, maa man gaa ud fra Prinsessernes Gaard og undersøge, om den nuværende Indgangsbygning ligger nøjagtig paa samme Sted som Frederik III's Lystgaard. Ser man paa de ældre Kort, bliver man noget betænkelig ved at se Prinsessernes Gaard springe frem for Façadeflugten af Hollænderbyens vestre Huse i Allégade.¹⁰ Er Indgangsbygningen fra 1755 opført noget tilbage, længere mod Vest, end Prinsessernes Gaard, eller er det Bygningerne i Allégade, der er rykket frem fra deres ældste Flugt? Senere Kort udviser, at Indgangsbygningernes Façade laa i Flugt med Hollænderbyens Gaarde. For at være helt sikker herpaa, prøvegravede vi i 1943 og traf Spor af svage Fundamenter fra den gamle Lystgaards Vestmur i Flugt med de fremspringende Fløjes Vestvægge. Nuværende Indgangsbygninger staar altsaa paa den gamle kgl. Gaards Plads. Husene i Allégade er, sandsynligvis efter Branden i 1697, flyttet frem i Flugt med Østfacaden af Prinsessernes Gaard. Det var naturligvis af Sparsommelighedshensyn, at man i de Tider ofte brugte Bindingsværk, maaske udmuret med $\frac{1}{2}$ Stensmur mellem Stolperne. Denne Byggemaade er jo ikke daarlig, naar Tømmeret f. Eks. sættes paa en høj Kampestenssokkel og Stenen føres til fast Bund. Benyttes Egetræ, kan Holdbarheden for saadanne Bygninger af Bindingsværk endda være meget stor. Ingen af disse gode Konstruktionsmaader har antagelig været til Stede ved Frederiksberg gamle Kirke. Ude i Landet findes ikke faa Steder Bindingsværk anvendt ved Kirkernes Vaabenhuse og Præsteværelser. I Hvidovre er ved Kirken endnu en velbevaret nordre Tilbygning af Bindings-

værk, men overalt staar disse Smaahuse nu paa gode Fundamenter, og ser efter vor Tids Mening hyggelige og hjemlige ud. De leder Tanken hen paa gamle Menneskeboliger i landlege Omgivelser. For Menneskene i det 18de Aarhundrede gjorde Bindingsværksbygningerne maaske et noget andet Indtryk. I ældre Tid byggede man af økonomiske Aarsager fortrinsvis med dette Materiale, og kun faa regnede antagelig Bindingsværkshuset for kønnere end Stenbygningerne. Tiderne skifter, og de økonomiske Forudsætninger er meget variable ved Byggearbejder, ofte inden for ret kort Tid. Og med Økonomien følger de æstetiske Vurderingers vaklende Grundlag; men mange Forhold har naturligvis Betydning for vor Dom om en Bygningens Skønhed eller Mangel herpaa.

Naar man vil prøve at finde Efterladenskaber fra Kirken paa det Sted, den skal have staaet, er man efter Bygningens sørgelige Historie klar over, at det er kun svage Spor, der kan fremdrages. Paa Kirkens Plads findes nu to ret store Drivhuse, der tilhører Haveselskabet. Der er mange Steder ved Ledningsarbejder omkring Drivhusene, og ved Opgravninger i Pileallé fundet Begravelser. Men ingen havde sikre Opgivelser om faste Murrester, man havde truffet eller gennemhugget ved Arbejdet. Dog er det jo gerne saaledes, at Begravelserne, Kisterester og Knogler fra de Afdøde, gør et meget stærkere Indtryk paa almindelige Mennesker, end fast Murværk af mindre Dimensioner. En enkelt Gravsten fra 1690, der blev fundet i 1836, har man Oplysninger om i Værket om Frederiksberg af Carl C. Christensen.¹¹

Ved at grave langs Sokkelstenen ved Indgangsbygningen kan man fastslaa, at Jordhøjden her siden 1750 — altsaa i ca. 200 Aar — ikke har forandret sig ret meget — højst ca. 10 cm Forøgelse. Ved Indgangen til Haveselskabet er dog en Stigning paa ca. 30 cm. Det oprindelige Areal, den gamle Kirke blev bygget paa, har, ligesom Ringrendingspladsen endnu gør det, faldet en Del mod Øst. Ved Begravelsesvæsenets Areal langs Pilealléen er der en Højdeforskel paa ca. 70 cm mellem Terrainet her og Arealet inde paa Haveselskabets Grund, hvor Størstedelen af den gamle Kirke maa have ligget. Dette bratte Spring er naturligvis af nyere Dato, og de ca. 70 cm Fald har antagelig svaret til den Højde-

Udgravningsplan fra 1943 af Kirkens Omgivelser. Syd opad. Nederst til højre er det lille gaadefulde Fundament fra en mindre Bygning.

forskel, der alle Tider maa have været mellem Kirkens Jordlinie i Øst og Vest.

Mellem de mange Træer, Ledninger og Smaabygninger paa Grundstykkerne var der jo ikke de bedste Gravebetingelser. Heldigvis stillede Haveselskabets Direktion og Overgartner sig meget imødekommende for Arbejdets Udførelse. Det sikreste Spor af Kirken traf vi inde paa Begravelsesvæsenets Grund ved Pileallé. Her fremkom uden Tvivl et Hjørne — det sydøstre — fra Kirkens faste Fundament. Dette var ikke opført af Sten, men kun en fast Masse af Ler, Kalk, smaa Murstensstykker og enkelte smaa Marksten. Delvis under dette ret faste Lag, traf vi en Begravelse med en ret daarligt bevaret Trækiste. Fodenden laa mod Øst, som ved alle de ca. 20 Kister vi paaviste. Men Kisten under Fundamentlaget viste noget mere. Den maa have været nedgravet, inden de

faste Lag fra Kirkefundamentet var paaført, og Kirken rejst. Det faste Lag stammede uden Tvivl fra Genopførelsen af Kirken i 1662. Efter dette kan man antage, at den ældste Kirkebygning fra ca. 1651 ikke har staaet helt nøjagtigt paa det samme Sted som Kirken fra 1662. Her ved denne Begravelse fik man desuden det første Bevis for Kirkens elendige Byggemaade. Man havde i 1662 rejst Kirkens Bindingsværksvægge hen over de paa det Tidspunkt endnu ikke sammenfaldne Begravelser fra ældre Tid, hvis højt opbyggede Trælaag ydede en Del Modstand mod det øvre, ret tynde Jordlag; i de Tider kom Kisterne vel højst ca. 1 m i Jorden. Naar de ældre Kister skred sammen under den nye Kirkes Vægge, kom der naturligvis de største Ubehageligheder for hele Bygningen, som de gamle Regnskaber giver os Oplysninger om — Væggene hængte over og maatte afstives o. s. v. Naar Grunden under en Bygning svigter, er der ikke noget Haab for den Væg eller Mur, der staar over en saadan Faldgrube. Ved Udgravningen fik man en Forestilling om Rigtigheden af de Oplysninger, der beretter, at Kirken var forfalden kun 20 Aar efter dens Opførelse. Flere Steder maa Bindingsværksvæggene have staaet over ældre Kister, der faldt sammen i Tidens Løb. Fast Murværk med Granitsten under traf vi ikke ved det Sted, som Kirken maa have ligget paa, og der var Mulighed for at undersøge. Derimod fremkom faste Fundamentlag i Lighed med det vi traf under Østgavlen, ved andre Hjørner af Kirken og Vaabehuset. Mærket paa Planen ved A. B. C. D. I Gangen mellem Drivhusene, samt under et Halvtag, traf vi ca. 1 m nede nogle Marksten i Række. De kan maaske være Rester fra den ældste Kirke fra 1651. Et Brandlag, der fremkom mellem Drivhusene ca. 75-80 cm i Jorden, er muligvis fra samme Bygning, og lader formode, at den ældste Kirke kan have ligget noget Nord for Kirken fra 1662. Da den første Kirke blev rejst, var Ringrendingspladsen endnu ikke anlagt.

Fra den første Kirke er som bekendt endnu bevaret de to 65 cm høje Alterstager fra 1654, der nu smykker Alteret i den nuværende Kirke. Stagerne er ifølge Indskriften skænket til Kirken af Frederik III's Rustmester Peter Kaldthoff. Ogsaa den gamle Alterkalk fra 1711 er fulgt med til den nye Kirke.

Om den lille mærkelige Bygning, vi traf mellem det store Drivhus og Muren ved Runddelen, har haft nogen Forbindelse med den ældste Kirke, kan ikke bevises. Der har ogsaa været Brand i den lille Bygning.

De ca. 20 Begravelser, vi stødte paa, laa fortrinsvis langs Kirkens Sydvæg i varierende Højder. Kisterne var bevaret i meget forskellig Tilstand. Nogle af Brædderne med Profiler fra Laagene var i udmærket Stand, selv om de har ligget i over 200 Aar i Jorden. Kun syv af de Kister vi traf, har ligget inde i Kirken fra 1662. Derimellem var en lille Barnekiste. To Kister, der blev paavist oppe ved Kirkens Østvæg i svære Gruslag, havde haft fine, ud-tungede Metalbeslag.¹² Her var antagelig oppe i Øst de dyreste Begravelsespladser, derfor lægges de Afdøde i udsmykkede Kister. Alle Kranier og andre Rester i Begravelserne lod vi naturligvis urørt, og bragte saa ringe Forandring som vel mulig mellem Kisterne og deres Indhold af Ny-Hollænderbys første Beboere.

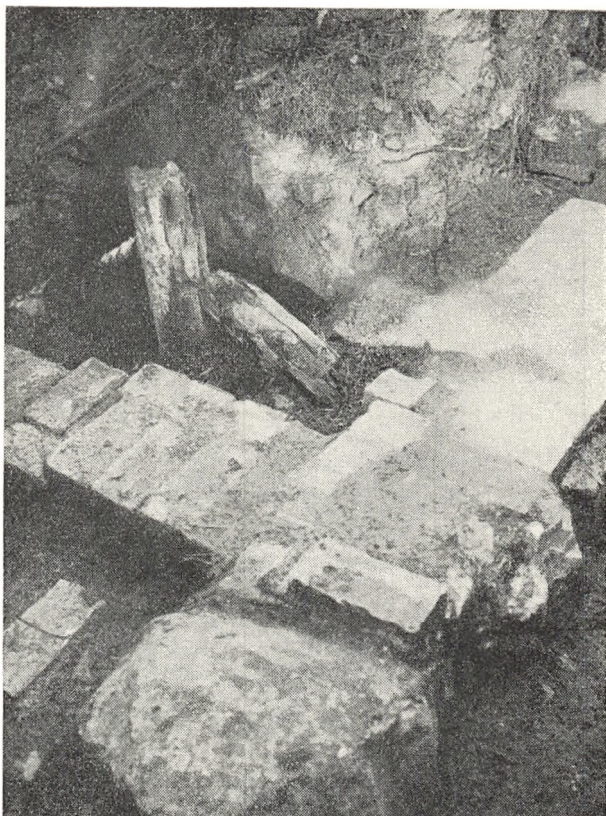
Af andre mærkelige Ting, der blev paavist, fremkom Bundene fra 3 ret velbevarede store Lerkrukker, ca. 50-51 cm i Diameter; de stod ca. 1 m nede, i Flugt med Kirkens Sydmur. Der har maa-ske været en fjerde i en Aabning mellem de tre Krukker. Bundene var ret svære og havde et Hul i Midten (til Vandafløb), og et Profil ved Kanten, der paa den midterste Led havde paamaalet hvid Farve langs Profilet. Af løse Skaar fra de lodrette Sider saa man, at der ogsaa havde været Profil ved den øvre Kant — ligeledes med hvid Farve ved Profilet. Et Stykke af en øvre Rand blev truffet nede i den nærliggende Kiste, der sandsynligvis ikke har været sammenfaldet, før Krukkerne blev ødelagt. Disse Krukker har antagelig været benyttet til smaa Træer eller Blomster. Har de staaet i Kirken, medens den har været benyttet som saadan, er det er meget mærkeligt Forhold. Om Krukkerne er saa gamle, at de kan have staaet uden for den første Kirkens Sydvæg, tør jeg naturligvis heller ikke paastaa. Som tredie Mulighed — og mest nærliggende — er den Tanke, at man efter Kirkens Nedbrydning i 1734 har benyttet Arealet, som den stod paa, til et Drivhus eller en Beplantningsart, der stod i den gamle Kirkens Ret-

Runde Brudstykker fra store Lerkar ved Kirkens søndre Væg.

ningslinie. Det skal dog tilføjes, at intet ældre Kort eller gammel Plan udviser nogen saadan Bygnings- eller Beplantningsretning i den gamle Kirkes Flugt, der ikke helt passede med Retningerne i de nærliggende kongelige Haver med Menageri, Vest for den nedlagte Kirkegaard.

Den tidligere omtalte lille Bygning, vi traf Nord for det store Drivhus, har i Modsætning til Kirkens Bindingsværksvægge været forsvarligt bygget. Murene stod paa smaa Marksten, nu ca. 1,05 m ned i den faste Ler. Der stod endnu nogle Steder 2-3 Skifter af den oprindelige Mur over Markstenene. Den lille Bygning var indvendig kun ca. 1,5 m i Nord-Syd og 4,40 m i Øst-Vest. Derfor maa man sige, at Muren har været ret svær i Forhold til det lille Hus'

Nord-Østre Hjørne
af den lille gaadefulde
Bygning.

Udstrækning; paa de 3 Sider var den $1\frac{1}{2}$ Sten og 2 Sten paa den Del af Sydmuren vi afdækkede. Murstens-Materialet var ret ensartede gule Mursten, $22-23 \times 11,5 \times 4,5$ cm, men uden at være forsynet med den rødflammede Overflade, som de Sten fra ca. 1750, der blev fremgravet ved Prinsessegaardens søndre Forbygning. Ogsaa Mørtelen ved den lille Bygning gør et ældre Indtryk. Ved nordvestre Hjørne laa flere Smaastykker af Natursten som Fundamentsten. Disse Sten er Rester af et Bueprofil. Stenarten er en hvidlig Sandsten, og de fundne Sten har antagelig ligget som Dæksten over en 26-27 cm bred Mur, der har haft en Krumning paa en 2-3 m i Radius. En helt afgørende Bestemmelse af Profilstenens Tilblivelsesaar er ugørligt indenfor det 17de-18de Aarhundredes Bygningskunst. Hvortil de smukt udførte Buesten oprindelig

har været fremstillet, kan ikke oplyses. Den lille Bygning har antagelig haft Indgang fra Øst. Her laa en Brolægning, og en Mursten paa Fladen som Rest af Trin — nu ca. 90 cm fra Terrainet. Inde i det aflange Rum var Lergulv, og her stod to nedrammede Pæle, der var tilspidsede inden Anbringelsen. Op mod den østre Pæl stod et andet, delvis forkullet, aflangt Træstykke. Om de nedrammede Pæle har støttet Tagværk eller Gulv, eller de har været i Brug for Ting, der har været i Bygningen, kan ikke siges. Bygningens Betydning og Brug er helt uklar. Der findes ingen Kort eller Planer, som viser den mærkelige lille Bygning, der gør et ret gammelt Indtryk.

Af de mange Smaafund ved Gravearbejdet, er det ældste Stykke et 7 cm højt Skaar fra en ældre, graalig Lerkande. Paa Skaaret er Rest af et Vaabenskjold, der har et Rudemønster og en springende Løve. Herunder første Del af en Indskrift: PFALTZ GRAF . . Under dette et L. samt ældre Renaissanceornamenter. Skaaret er fundet Syd for Kirken, et godt Stykke fra Overfladen og i Nærheden af de tre Krukkebunde. Kanden, som Skaaret har tilhørt, er antagelig blevet til en Gang ved Slutningen af det 16de Aarhundrede efter Ornamenterne at dømme.¹³ Naar dette er omtalt ret udførligt, er Grunden den Tankeforbindelse, der kan være mellem denne Kanderest og den svenske Belejrings Armé, der disponerede over Arealerne herude i 1658-59. Det var jo saaledes, at Kong Carl Gustaf var født som Pfaltz Greve. Hans Fader var gift med Gustav Adolfs Søster. Carl Gustav førte naturligvis selv Titlen af Pfaltz Greve, inden han i 1654 efter Dronning Kristina blev Konge af Sverige. Om Kanden har tilhørt den svenske Armé, er naturligvis et andet Spørgsmaal, man ikke mere kan faa opklaret, eller det kun er et Tilfælde, der sætter Fantasien i Bevægelse.

Som et lille, synligt Minde om de forsvundne kirkelige Bygninger, burde man paa en eller anden Maade udforme en Indskriftstavle, f. Eks. i en af de runde Buer i Muren ud mod Runddelen. Ellers glider Mindet om Frederiksberg ældste Kirke og Kirkegaard vel snart atter tilbage i total Forglemmelse.¹⁴

NOTER

1. Historiske Meddelelser om København. 2. R. III, S. 177 ff.
2. Historiske Meddelelser om København. 2. R. IV, S. 295 ff.
3. Eiler Nystrøm: Frederiksbergs Historie I, 1942, S. 24-30.
4. Eiler Nystrøm: Frederiksbergs Historie I, S. 30 og Anmærkningerne hertil S. 225.
5. Eiler Nystrøm: Frederiksbergs Historie I, S. 210-211. Det her viste Ishus fortjener en særlig Undersøgelse, da denne Bygning helt er forbigaaet i den ellers saa omfattende Litteratur om Haven. Efter en gammel Tegning af Haven efter Aar 1800, gengivet i »Før og Nu« VI, S. 112, er ved Vejen, der gaar op til Schweizerhuset fra Fasangaarden, vist et nu forsvundet lille, firkantet Hus med Tegltag, omgivet af ret store Træer. Nu findes der desuden et gammelt Kort over Haven fra 1814, gengivet i »Før og Nu« VI, S. 98. Paa Kortet er ved det Sted, den firkantede Bygning efter Perspektivtegningen maa have ligget, angivet en Bygning, der paa Planen fra 1814 kaldes Grotten. Paa forskellige andre Omraader er Kortet meget interessant. En mindre Udgravning ved dette Sted kan maaske skaffe Oplysninger om denne Grotte, Ishus eller?
6. Gengivet af C. Th. Sørensen i »Arkitekten«, Januar 1930, S. 19.
7. Aftrykt i »Haandtegnede Kort over København 1660-1757«, Tavle 37 A.
8. Højen kan ses paa Planen, der er gengivet i Frederiksbergs Historie I, S. 114.
9. Frederiksberg gennem Tiderne I, S. 8 øverst omtaler Dr. Nystrøm de øvre 4-5 Høje som liggende ved Bakkens Fod. Det maa være en Fejltagelse, da de omtalte Høje laa oppe paa Bakken ude ved Kanten. Dette kan ses baade af Pufendorfs Stik og Planen af Haven fra c. 1696 i Frederiksbergs Historie I, S. 114.
10. Paa Kortet i Frederiksbergs Historie Bd. I, S. 114 er Allégade endda vist med andre Afstande mellem Husrækkerne, end senere angivet. Afstanden mellem de to Rækker Gaarde er paa det ældste Kort størst oppe ved Ringrendingspladsen, og mindre ned mod Gammel Kongevej. Paa det senere Kort er det vist modsat, som Forholdene endnu er. Forandringerne af Husrækkernes Plads er antagelig foregaaet efter Ny-Hollænderbys Brand i 1697. Anlægget af Byen med Husene paa to Rækker var ogsaa en ny Skik og et Brud med den gamle Landsbybebyggelse, der var malerisk anbragt omkring et Gadekær.
11. Carl C. Christensen, L. Bobé og Fr. Weilbach: Frederiksberg, 1937, S. 90-91.
12. Prøver af disse Beslag samt de andre Smaafund, som fortrinsvis er fra en senere Tid, opbevares nu i en Trækasse, der henstaar i Kælderen under Kommunens Biblioteksbygning, som de første Stykker til et byhistorisk Museum for Frederiksberg.
13. Ifølge Nationalmuseets Oplysninger, er det lille Skaar af Siegbing-Stentøj med Pfaltzgrevernes Vaaben. Dette kan hentyde enten til Kurfyrste Frederik III, 1559-76, eller hans Søn, Ludvig VI, 1576-83. Det L, som ses fornedet tilhøjre, er antagelig et Mesternavn og kan maaske være Laurentz Wolter.
14. En maskinskrevet Redegørelse for Udgravningerne samt flere Fotografier herfra end de her gengivne findes i Frederiksberg Kommunebiblioteker.

Generalmajor J. F. Classen.
Efter Medaillon i
Det Classenske Fideicommis

De Classenske Boliger

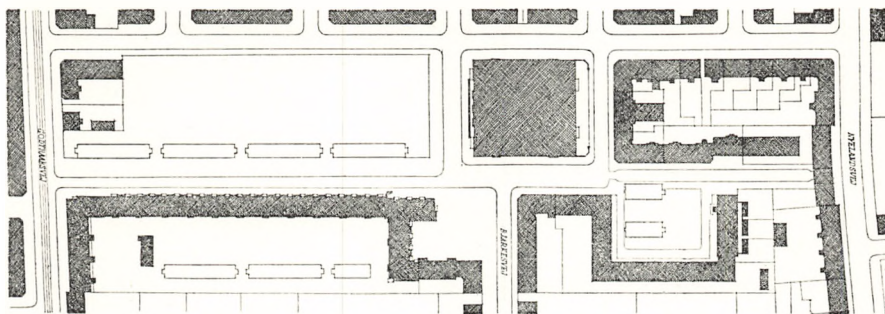
Af H. Carl Andresen

GAAR man ad Nyelandsvej fra Falkoneralleen i vestlig Retning, kommer man snart paa Vejens nordre Side til en moderne Beboelsesejendom med en bred og lav Gennemkørsel, hvorigennem der er Udsyn helt op til Godthaabsvejen og til en mærkelig kaotisk Bebyggelse.

Til Venstre i Forgrunden en rød treetages helt moderne Børneinstitution med bagved liggende høje Huse, som lidt hoffærdigt har trukket sig tilbage for ikke at mænge sig med et Par gamle afstumpede, gule, toetages Huse af utvivlsomt folkeligt Tilsnit.

Til Højre, høje Beboelseshuse af lidt ældre Aargange. Derpaa, ligeledes i Billedets højre Side, Frederiksberg Bade- og Svømmeanstalts massive Korpus, og Nord for denne Vejvæsenets Plads med sine gamle Skure og Materialeoplæg.

Midt i Billedet tegner sig paany en Række gule Stokke som de før omtalte men af større Længde og leder Blikket helt ned til

Plan af Godthaabshavekvarteret. De uskraverede Bygninger er Resterne af de Classenske Boliger. Efter Tegning i Maal 1:1000, fremstillet af Teknisk Forvaltnings Arkitekt-afdeling i 1947.

Godthaabsvejen, hvor røde Murstenshuse standser Udsynet. I Billedets venstre Side danner Harald Simonsens Skyskraber i 7 og 10 Etager en skarp Kontrast til Lilleputterne ved dens Fod og den aabne Plads lige overfor.

Er man nysgerrig og tager et Kig gennem Porten til Skyskrabernes Gaard, vil man atter derinde finde nogle af de lave gule Længer, som sky dukker sig i Kæmpens Slagskygge.

Alt i alt et uroligt og disharmonisk Billede, men afvekslende og mangfoldigt.

Disse beskedne, gamle, gule Huse er Rudimenter af en Bebyggelse, som ved sin Opførelse betød en social Indsats af 1. Rang i Arbejdernes Boligproblem.

De bærer Navnet »De Classenske Boliger« efter den Institution, det Classenske Fideicommiss, som med Ære har indskrevet sit Navn blandt dem, der i Midten af forrige Aarhundrede havde Øje for de usle Boligforhold, der paa den Tid oftest var den ubemidlede Arbejderfamilies Hverdagsmilieu og havde Initiativ, Evne og Sind til at gaa i Spidsen og vise Vej til at raade Bod herpaa.

At Fideicommisset kunde tage en Opgave af denne Art op be-roede dog først og fremmest paa, at den fandtes i Overensstem-melse med Fundatsens Formaal.

Fideicommissets Stifter, Generalmajor J. F. Classen, var født 1725 i Kristiania som Søn af en Organist.

Efter Skoleaarene indskrev han sig som teologisk Student ved Københavns Universitet og opnaaede ogsaa at blive Candidat udi Theologien, men kun med 3. Karakter.

Var han saaledes kun en maadelig Teolog, viste han snart fremragende Evner i kommerciel, teknisk og administrativ Henseende som Storfabrikant af Krigsmateriel paa de store Fabrikker og Anlæg, som han efterhaanden udviklede ved Frederiksværk.

Krigsmateriel har vel dengang som nu været en lukrativ Forretning. I hvert Fald sankede Classen Ære, Magt, militær Rang og Formue paa den Arbejdsmark, han havde fundet sig, og erhvervede udstrakt Jordegods, som han ved Flid, Dygtighed og kongelig Gunst lagde under sig.

Ved sin Død i 1792 ejede denne usædvanlige Mand foruden de frederiksværkske Godser en Ejendom udenfor Østerport, en Gaard i Amaliegade og paa Falster Godserne Corselitze og Carlsfeldt.

I sit Testamente havde han bestemt, at alle hans Efterladenskaber skulde samles til en Fond, som oprindeligt var tiltænkt Navnet »*Det Frederiksværkske Fideicommiss*«, men kom til at bære Generalens Navn, idet de frederiksværkske Godser ifølge et Tillæg til Testamentet skulde tilbydes Prins Carl af Hessen og, da denne modtog Tilbudet, udgik af Boet.

Indtægten af Fondet skulde ifølge Testamentet gaa til følgende tre Formaal:

- 1) *at danne nyttige Mennesker til Statens Bedste,*
- 2) *at understøtte og befordre Vindskibelighed og Arbejdsomhed i de nødvendige Dele for Landets Vel og*
- 3) *at hjælpe og lindre Fattigdom og Elendighed.*

Blandt Executorerne var Generalens Broder, Geheimekonferensraad P. H. Classen, som med Nidkærhed og Dygtighed deltog i Gennemførelsen af Generalens sidste Vilje, og selv i betydelig Grad bidrog til Formuens Forøgelse.

I Testamentet var fastsat, at Fideicommisset skulde ledes af en Direktion. Geheimekonferensraad P. H. Classen blev en af de første Direktører, og senere har hans Søn, Generalkonsul Michael Classen og dennes Søn, Assessor Peder Hersleb Classen, repræsen-

teret Slægten i Direktionen, som iøvrigt gennemgaaende har bestaaet af fremtrædende danske Embedsmænd.

Som Generalen Livet igennem bevarede sin igangsættende Kraft, saaledes har Direktionen i de siden da forløbne ca. 150 Aar trodigt fulgt i hans Fodspor og har anvendt Fideicommissets Midler til Bedste for Gennemførelsen af en lang Række Opgaver af kulturel og social Karakter, Asylter, Børnehjem, Skoler, Biblioteker, hyppigt med Karakter af Nyskabelser.

De Classenske Boliger er en af disse og en Frugt af den i Midten af forrige Aarhundrede opstaaede Bevægelse for at skaffe gode, sunde og billige Boliger for Arbejderne.

Bevægelsen kom til Udvikling omtrent samtidig i flere europæiske Lande, men har, som Arkitekt Peter Bredsdorff paapeger i en Artikel i »Arkitekten«, Aargang 1943, formentlig sit Udspring i England, hvor den industrielle Revolutions Følger sporedes hurtigst og kraftigst, og hvor Arbejdernes Boligforhold ofte var elendige.

Et tilskyndende Motiv for den vaagnende sociale Samvittighed har utvivlsomt været de kraftige Bevægelser i Folkemasserne, som gennemløb Europa i 1848.

At Spørgsmaalet var sat paa Dagsordenen ses bl. a. af, at Prins Albert paa Verdensudstillingen i 1851 lod udstille to Mønster-Arbejderboliger i »Maurisk Stilk«.

Herhjemme havde Landboreformerne og Junigrundloven medført Selvfølelse, Udvikling og Opsving for Bønder og Borgere, men dette var kun i ringe Grad blevet Arbejderne til Del. De savnede endnu ganske den Kraft og de Midler til Forbedring af deres Forhold, som de senere i rigt Maal opnaaede gennem Fagforeninger og Kooperation, og udgjorde en økonomisk lidet modstandsdygtig Byalmue, som maatte nøjes med de allerbilligste og derfor daarligste Lejligheder.

Arbejderne trængte derfor i høj Grad til, at andre Kræfter i Samfundet antog sig deres Sag.

Det skete ogsaa, og det er karakteristisk, at disse første Spirer til et socialt Boligbyggeri her som ude i Europa overvejende skyldtes Privatfilantropi.

I 1850 dannede nogle Privatmænd et Aktieselskab til Opførelse af Arbejderboliger paa Christianshavn, og i 1851-52 opførtes *der* to Bygninger efter Tegninger af Arkitekt Nebelong.

Aaret efter, i 1853, hærgede en Koleraepidemi København og krævede paa knap 4 Maaneder, fra første Halvdel af Juni til 1. Oktober, henved 5.000 Dødsofre ud af de ca. 150.000, som dengang udgjorde Københavns Befolkning.

Medens de mere velstillede var i Stand til at flygte bort fra Byen til sunde Omgivelser, maatte de fattige blive tilbage, og da de boede i de ringeste Boliger, hvor de sanitære og hygiejniske Forhold efter vor Tids Begreber ofte var rystende, er det intet Under, at Epidemien udskrev sin haardeste Skat i disse Befolkningslag.

I Epidemiens Bekæmpelse tog en nedsat Komité samt Lægeforeningen særdeles virksom Del, og disse to Sammenslutninger traadte ved Delegerede sammen for at overveje Midler til Forebyggelse af lignende Epidemier i Fremtiden.

Under Epidemien havde man erfaret de gunstige Virkninger af Evakueringen af den mest truede Befolkning til Teltlejre paa Glaciet, og var derfor blevet paa det rene med, at Udflytning og Spredning af Befolkningen burde tilstræbes. Det var derfor naturligt, at Samarbejdet bl. a. resulterede i Oprettelse af en Byggeforening for Opførelse af sundt beliggende og billige Boliger for Smaakaarsfolk.

En Grund erhvervedes mellem Østerbrogade og Øster-Allé, og herpaa opførtes i de nærmest paafølgende Aar indtil 1857 otte Bygninger efter Tegninger af Arkitekt G. M. Bindesbøll, Thorvaldsens Musæums Bygmester. Denne første Etape af »Lægeforeningens Boliger«, fortsattes senere paa samme Sted.

I Aarene mellem 1850 og Slutningen af Tresserne var det danske Samfund undergaaet store Omvæltninger. Den Optimisme, som fulgte med Indførelsen af den frie Forfatning i 1849 og Trearskrigens heldige Udfald, blev hurtigt afløst af et kraftigt Tilbageslag efter den ulykkelige Krig i 1864. Blandt dennes Følgevirkninger kom 1866-Forfatningen, som væsentlig beskar Juni-Grundlovens Frihedsgoder.

Hertugdømmernes Afstaaelse medførte en Indvandring til Hovedstaden af Folk, der saa sig fordrevet dernede fra. Denne Tilstrømning affødte Boligmangel og en Huslejestigning, som bevirkede, at adskillige Arbejdere maatte søge Tilflugt i at rykke sammen i Lejligheder, som derved blev overbefolket.

Samtidig med at anden Etape af Lægeforeningens Boliger var under Opførelse, blev de Classenske Boliger til ved Fideicommisets Foranstaltning, og jevnslid hermed eller senere fulgte en lang Række andre Foretagender med lignende Formaal.

For dem, der maatte have særlig Interesse for denne Udvikling, kan henvises til et lille Skrift af en af Medstifterne af Lægeforeningens Boliger, den højtansete Læge, Professor, Dr. med. E. Hornemann, som i 1876 blev udgivet med Støtte af det Classenske Fideicommis under Titlen: Danske Arbejderboliger eller Oversigt over, hvad der i Danmark og navnlig i Hovedstaden, Kjøbenhavn, er gjort for at skaffe den arbejdende Klasse sunde og billige Boliger.

Skriftet er tilegnet Arbejderne med følgende for Tidsbilledet karakteristiske Dedikation:

»Dette lille Arbejde tilegnes herved den danske Arbejderstand, som deraf blandt andet vil kunne skjønne, hvor meget Arbejde, og hvor megen Bekostning, Tid, Dygtighed, Uegennyttighed og Velvilje, der nu i en Række Aar er ofret af den saakaldte dannede Klasse for at skaffe Arbejderen et af Livets bedste Goder, nemlig en sund og billig Bolig og derved Betingelser for et hyggeligt Familieliv og en god Børneopdragelse.

Kunde dette bidrage til at de blandt Arbejderne, som hidtil kun med Mistro have seet paa deres bedre stillede Medborgere, i Fremtiden vilde med mere velvillige og aabne Øjne betragte denne Klasse af deres Medmennesker, da vilde det baade være en stor Ære for Arbejderne og en sand Glæde for Forfatteren.«

De sundt beliggende Grunde, der søgtes til Opførelse af denne Art Boliger laa fortrinsvis i Byens Udkanter eller udenfor Byen.

Det er svært for en Frederiksberger af 1948 at forestille sig de Classenske Boliger beliggende i landlige Omgivelser uden for Byen, men saaledes var det.

Paa et af Fuldmægtig hos Stadskonduktøren H. E. G. Saabye i 1869 udgivet Kort over København med nærmeste Omegn, vil det ses, at en Udløber fra den historiske Bykerne omkring Bredegade, Smallegade og Allégade, som dengang hed saaledes helt hen til Frederiksberg Station, er begyndt at skyde frem langs Falkonér Alléens Østside, med tættere Bebyggelse paa begge Sider af Sct. Nicolai Vej. Paa Alléens Vestside laa kun enkelte bebyggede Grunde, deriblandt Justitsraad Nyelands Ejendom »Sindshvile«.

Langs Godthaabsvej fra Falkonér Allé mod Vest var Nordsiden udstykket og bebygget ud til de Arealer, hvorpaa de Classenske Boliger blev opført, men ellers var der aabent Land helt over til Jernbanen til Roskilde.

Hverken Nyelandsvej eller nogen af Forbindelsesvejene mellem denne og Godthaabsvej var anlagt.

Det Classenske Fideicommis' Direktion bestod paa denne Tid af Excellensen F. F. Tillisch, der havde Bolig i Fideicommissets Hovedsæde i Amaliegade og derfra ledede de daglige Forretninger paa nærmeste Hold,

Geheimekonferentsraad, Assessor Peder Hersleb Classen d. y.,

Kammerherre, Staldmester F. V. A. Haxthausen og

Kammerherre, Assessor i Lands-Over- samt Hof- og Stadsretten Erik Scheel.

Det var særlig de to førstnævnte, der var virksomme ved Boligernes Gennemførelse.

Frederik Ferdinand Tillisch (1801-89) var Jurist, havde været Amtmand i flere af Landets Amter, var Kabinetsskretær hos Chr. d. 8' 1844-49 og blev 1850-51 overordentlig Kommissær med enevældig Myndighed i Slesvig, hvor Sprogreskripterne var hans Værk. Han blev gentagne Gange Minister og var en kortere Aarrække Chef for Det kgl. Teater.

Han var saaledes en Mand med omfattende Uddannelse, havde tjent i ansvarsfulde Stillinger under Enevælden og den frie Forfatning, en initiativrig og dygtig Administrator, der med hurtigt Overblik fandt ind til det væsentlige i en Sag, vant til paa egen Haand at træffe Afgørelser i Sager af vidtrækkende Betydning.

I 1847 var han blevet Medlem af Fideicommissets Direktion.

Paa det Tidspunkt, der her tales om, er han en Mand i Slutningen af Tresserne, udtraadt af Hoftjeneste og aktiv Politik (Teatret forlod han i 1864, og i 1865 udtraadte han af Ministeriet Bluhme) hvorfor han helt kunde hellige Fideicommissets Sager sin Virketrang og Erfaring.

Som Leder af Fideicommissets Hovedsæde var han blandt Direktørerne »primus inter pares«.

Peder Hersleb Classen d. y. var født i Paris i 1804 som Søn af Generalkonsul Michael Classen. Han var altsaa faa Aar yngre end Tillisch og som denne cand. jur. Medlem af Direktionen blev han allerede i 1825, og fra sit Bryllup i 1828 tog han Ophold paa Korselitze og varetog særlig Administrationen af de Falsterske Godser. Dette medførte dog ingenlunde nogen Svækkelse af hans varme Interesse for Fideicommissets øvrige Sager.

Som Bærer af Navnet Classen har han sikkert følt en særlig Forpligtelse som Slægtens Repræsentant i Fideicommisset, og med sin større Anciennitet i Ledelsen har han vel ment at have et vist Krav paa Hensyn.

Han var en idérig, varmhjærtet og from Mand, men savnede Tillisch' Begavelse, Skoling og Stringens, var langsommere i sine Overvejelser og trættedes hurtigere af en Sag, naar den ikke opnaaede den af ham forventede Succes. Han kunde i saadanne Tilfælde svinge om og indtage Standpunkter, der var diametralt modsatte af dem, han oprindeligt havde hævdet.

Der opstod Animositet mellem de to Direktører. Classens Langsomhed og Vægelsind irriterede utvivlsomt en Mand af Tillischs Støbning, og han formaaede ikke at tilbageholde sin Kritik af disse Karakteregenskaber, og gav ofte sine Svar en afvisende Form og haanlig Tone, som ikke kunde undgaa at saare Classen.

Derfor gik Sagernes Behandling efterhaanden over til udelukkende skriftlig Votering, hvilket naturligvis forhalede Sagernes Afgørelse mere end ønskeligt var.

Striden mellem de to Direktører naaede i 1872 et Klimax, de to andre Direktører tog klart Classens Parti og valgte ham til Direk-

tionens Formand for at understrege deres Misbilligelse af Tillischs Adfærd. Men denne beholdt dog sin dominerende Stilling som Hovedsædets Leder og — hvad der er det usædvanlige — afgørende Stemme i Tilfælde af Stemmehighed i Direktionen.

Sagen om Boligernes Opførelse rejstes allerede i 1859, formentlig paa Classens Initiativ.

Fideicommisset havde forud gjort en Indsats for at raade Bod paa de Ulykker, som Koleraepidemien havde forvoldt, ved at sørge for Opdragelse og Uddannelse af Børn, der var blevet forældreløse under Epidemien, og havde med Interesse fulgt Lægeforeningens forebyggende Arbejde. Denne Interesse gav sig nu Udslag i en yderligere Indsats af stort Format.

Det var noget af et Tilfælde, at Boligerne kom til at ligge paa Frederiksberg. Herom fortæller Dr. phil. Harald Jørgensen i Jubilæumsskriftet »Det Classenske Fideicommis gennem 150 Aar«, at Fideicommisset havde henvendt sig til Københavns Magistrat for at søge en Grund stillet gratis til Disposition for Formaalet og havde set paa en 3 Tdr. Land stor Grund paa Nørrefælled, der, hvor Blegdamshospitalet nu ligger. Man ønskede derhos Tilsagn om at kunne overtage Grunden til fri Raadighed for en Pris af 24 Sk. pr. Kvadratalen, svarende til omtrent 1,20 Kr. pr. Kvadratmeter, i Tilfælde af Bygningernes Nedrivning.

Man kunde imidlertid ikke komme til Enighed med Magistraten, som dels forlangte Indseende med Lejens Størrelse og Forrentningsprocenten, dels ikke vilde indgaa paa Indløsningen til frit Brug for den nævnte Pris.

Man søgte saa at købe Grunden med det samme, men heller ikke herom kunde der opnaas Enighed, hvorfor Sagen henlagdes.

Saa gik Tiden til 1865. Initiativet udgik nu fra Magistraten, som af Borgerrepræsentationen var opfordret til at søge at raade Bod paa den herskende Bolignød, og derfor henvendte sig til Fideicommisset om Sagens Genoptagelse.

Der førtes nu nye Forhandlinger, hvorunder Direktionen præciserede, at man ikke kunde underkaste sig Magistratens Kontrol, og udbad sig Betingelserne for Arealets Erhvervelse.

Magistraten tilbød herefter Fideicommisset Grunden for en Pris

af 3 Mark = 48 Sk. pr. Kvadratalen. eller ca. 2,40 Kr. pr. Kvadratmeter, altsaa dobbelt saa meget, som Fideicommisset havde anset for passende i 1859.

Imidlertid var Classen af Tobaksfabrikant E. F. Nobel gjort opmærksom paa en Grund ved Godthaabsvej og indbragte Forslag om dens Erhvervelse.

Direktionen sluttede sig til Classens Forslag, og i Foraaret 1866 erhvervedes den ca. 6 Tdr. Land store Grund af Justitsraad Nye-lands Jorder bag Ejendommen »Sindshvile«.

Købesummen for Arealet, hvis matrikulære Betegnelse var Matr. Nr. 11 f, 11 h, 11 ah, 11 ai og 11 ak af Frederiksberg Sogn, var knap 11.000 Rd. (22.000 Kr.) eller godt 12½ Skilling pr. Kvadratalen, svarende til ca. 63 Øre pr. Kvadratmeter.

Formen var rektangulær med Hovedretning Nord-Syd, Langsiderne 596 Al. (ca. 374,1 m) og Facaden mod Godthaabsvej 140 Al. (ca. 75,3 m).

Grunden var jo noget fjernt beliggende i Forhold til Byen, hvor Arbejderne hovedsagelig havde deres Beskæftigelse, navnlig under Hensyn til at vore Dages Trafikmidler, Cykler og Sporvogne ikke fandtes, men dette afskrækkede ikke Fideicommisset, som straks gik i Gang med Arbejdet og i April 1866 overdrog Arkitekt W. Tvede at udarbejde Tegninger til Arealets Bebyggelse.

Tvede var født i 1826 og havde i 1853 faaet Afgang fra Akademiet.

Han var en habil Arkitekt, som var ret stærkt benyttet og i sin Virksomhed kom til at udføre en Række betydelige Arbejder hvoriblandt den gamle Frimurerloge i Klerkegade, Humlebæk Kirke, Spanagergaard ved Køge og de engelske Huse i Ny Toldbodgade, samt Restaureringen af Kirker i Kalundborg og Nyborg.

Med Hensyn til Indretningen var Direktionen enig om, at man ikke kunde gøre noget bedre end »i alt væsentligt at følge Planen for Anlæggelsen paa Østerfælled, dog at Lejlighederne blive i det hele noget rummeligere.«

Arkitekt Tvede gik straks i Gang med at udforme Bebyggelsesplanen, som er ualmindelig fast og klar.

Ved to 9 Alen (ca. 5,65 m) brede Kørebaner i Grundens Læng-

deretning opdelt han Arealet, saa at der fremkom et 58 Alen og 12" (ca. 37,35 m) bredt Midterbælte og to 31 Alen og 12" (ca. 19,77 m) brede Bælter langs Sideskellene. Herpaa placerede han 24 Stk. toetagers Stokke eller Rækkehuse med en Længde af 61 Alen (ca. 38,29 m) og en Bredde af 12 Alen (ca. 7,53 m) og med en indbyrdes Afstand fra Gavl til Gavl af 11 Alen (ca. 6,90 m), mellem de midterste dog 12 Alen.

Stokkene fordeltes i tre Grupper. Ved hver af Grundens Ender 8 Stokke i 4 Rækker og i Midten andre 8 Stokke, formeret i to Rækker i Forlængelse af Yderrækkerne i de to andre Grupper, saaledes at der i Anlæggets Midte fremkommer en Plads af anseelig Dimensioner, 300 Alen $\times$ 91 Alen og 22" (ca. 188,3 $\times$ 57,7 m) beregnet paa Opførelse af en centralt beliggende Hovedbygning.

Foran Rækkehusenes Hovedfacader mod de to Køreveje projekteredes $7\frac{1}{2}$ Alen (ca. 4,71 m) brede Forhaver til Beboerne i den ene Etage, medens der paa Husenes Indgangssider, som vendte bort fra Kørevejen, tænktes anlagt 3 Alen (ca. 1,88 m) brede brolagte Stier ind mod Stokkene, og paa Stiernes modsatte Side Forhaver til Beboerne.

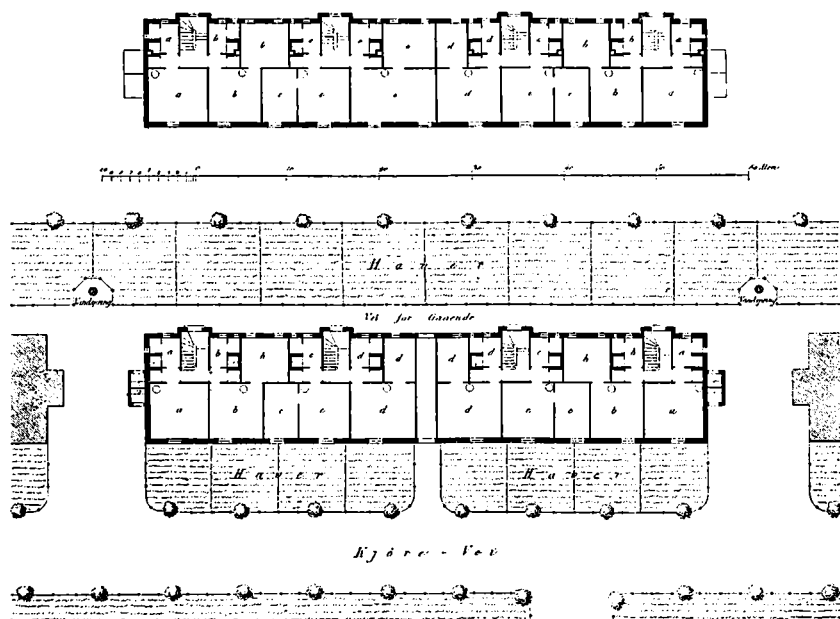
Langs de to Køreveje var projekteret Plantning af Træer, og de store frie Arealer udlagt til Græsplæner.

Anlægget agtedes forsynet med eget Vandværk med artesisk Brønd og dampdrevet Pumpe, som skulde pumpe Vandet ud til en Række Aftapningshaner, placeret midt for Mellemlrummet mellem Husenes Gavle i Haveanlægget langs Sideskellene. Her kunde Beboerne hente Vand til Husholdningsbrug.

Vandhaner var desuden tænkt anbragt i Anlæggets Midterakse ved Tværvejene.

Gadebelysningen var udformet ved Lygter ved hver af de ovenfor nævnte Vandhaner samt enkelte andre Steder. Lygterne brændte ved Gas.

Allerede den 20. Juni 1866 indsendte Tvede Andragende til Bygningsinspektør Wolff om Tilladelse til at opføre 8 Stk. toetagers Bygninger, hver med Bolig for 16 Familier, nemlig 4 Boliger til een Trappe, dels toværelses, dels eetværelses Lejligheder, men alle med Køkken og Spisekammer.

Plan af de første Rækkehuse gengivet efter udateret Litografi i Bygningsinspektoratets Arkiv. Haveanlæg og Veje indtegnat.

Disse 8 Rækkehuse var de 4 midterste i de to Yderrækker, der omgav den store aabne Plads.

Allerede den 28. Juni forelaa Approbationen. En Byggesags Behandling var dengang ikke en saa vidtløftig Affære, som den er idag.

Men lige saa vigtigt som at Boligerne var velbyggede og Grunden god og sundt beliggende, var det at faa indrettet et moderne Kloaksystem med Afløb gennem lukkede Ledninger i Modsætning til overjordiske Afløb til aaben Grøft. Af Sagens Behandling ses, at dette straks var en betydelig mere kompliceret Sag.

Afløbsplanen, som er en meget smukt udført Tegning, findes i Teknisk Forvaltnings Arkiv.

Hermed var Vejen klar. Arbejdet i Marken havde imidlertid ikke hvilet, hvilket ses af, at Grundstensnedlæggelsen fandt Sted den 2. August 1866 om Formiddagen i Overværelse af den administrerende Direktør Tillisch og Kammerherre Scheel, Arkitekten

og 40 Haandværkere. Der nedlagdes i Hovedbygningen en Medalje med Stifterens Brystbillede paa den ene Side og en Afbildning af Generalens Sarkofag i Vinderød Kirke paa Bagsiden. Desuden en Dobbelt-daler med Chr. d. 9.'s Billede og en Sølvplade med følgende Indskrift:

Dette Arbejderkvarter er opført paa Bekostning af det Classenske Fideicommiss. Grundstenen blev lagt den 2. August 1866.

*Da Danmark atter havde Fred,
Da Drot og Folk ny Grundlov satte,
Man her Grundstenen lagde ned.
Med Naade Værket Gud omfatte.*

Den 20. August besluttede Direktionen, at foreløbig skulde ca. en Trediedel af Arealet bebygges og en Hovedbygning samt en Række Beboelsesejendomme opføres.

Tvedes Plan havde dog ikke vundet ubetinget Bifald hos alle Direktionens Medlemmer.

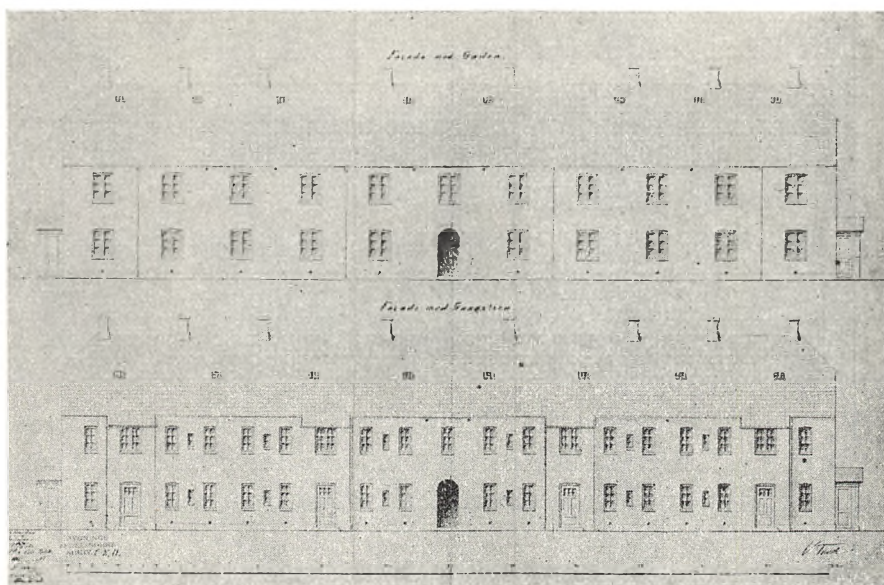
I hvert Fald fremkom Classen med en Række kritiske Bemærkninger, som det er værd at lægge Mærke til.

Med Hensyn til Rækkehusene bemærker han, at Husdybden forekommer ham for lille. Han sammenligner med Forholdene ved Lægforeningens Boliger og foreslaar, at den forøges med 12'' (31,5 cm) til Yderkanten af Trappefremspringet.

Om Vandforsyningen skriver han: »Er det for stærk en Fordring, at hver Familie faar Vand op i selve Huset, saa skulde der dog vel kunne hentes Vand ved hver Husdør« og føjer til, »at dette i det mindste burde være muligt ved de 8 Huse i den midterste Trediedel«.

Lignende Betragtninger gør han gældende m. H. t. Kloaken og Afløbet, som han finder for dyrt, naar der ikke gives Beboerne overordentlig bekvem Adgang til at blive af med skident Vand.

Disse Bemærkninger røber en for den Tid usædvanlig moderne Indstilling, men desværre lykkedes det ikke for Classen at trænge igennem med sine Synspunkter, for hvilke han savnede Støtte ikke blot hos sine Kolleger, men ogsaa hos Arkitekten.

Facadetegning af de første Rækkehuse. Gengivet efter Originaltegning i Arkitekt-afdelingens Arkiv.

Derimod havde Classen ikke saa stor Sympati for Gade- og Pladsbelysning med Gas, som han ansaa for en Flothed. Han var bange for den aarlige store Udgift. Gasbelysningen blev dog gennemført tiltrods for Classens Betænkeligheder.

Tvedes Overslag paa Rækkehusene lød paa ca. 12.800 Rd. pr. Stk. svarende til ca. 25.600 Kr. Materialerne indkøbtes af Fideicommisset, og det kan maaske interessere, at 60.000 gule Facadesten kostede 13 Rd. pr. 1000, at røde Facadesten til Hovedbygningen kostede 13½ Rd. pr. 1000, samt at almindelige flammede Sten kostede 11 Rd. 40 Sk. (22,80 Kr.) pr. 1000.

De 8 Rækkehuse blev udført efter samme Tegning. Som før nævnt var Længden 61 Alen (ca. 38,3 m), Dybden 12 Alen (ca. 7,53 m). Der var 4 Opgange i hvert. Trapperne har ikke kunnet faa Plads inden for denne Dybde, hvorfor der er udført Trappehusfremspring. Der er ikke Kælder under Husene, Højden fra

Overkant til Overkant af Gulv er 4 Alen og 11" den indvendige frie Højde ca. 4 Alen (ca. 2,5 m). Trappeløbenes Underside er upudset.

Midt gennem hvert Hus fra Facade til Facade førte en Passage, for at Beboerne i de midterste Opgange ikke skulde faa en for lang Vej at gaa for at komme til Husets Forside.

Lejlighederne var paa 1 Værelse, 1 Værelse med Kammer og 2 Værelser. Til hver Lejlighed hørte en ganske lille Forstue med lukket Garderobe og et Køkken med Spisekammer.

I Køkkenerne var der Ildsted med muret Kappe over, Vask, men uden Afløb til Kloak.

Vand var, som nævnt, ikke indlagt i Køkkenerne, saa Beboerne var henvist til baade at hente frisk Vand ved de før omtalte Haner paa Terrainet og til at nedbære Spildevand og hælde det i Kloakerne.

Rummene er velproportioneret. Opholdsstuen i etværelses Lejlighederne er $6 \times 6\frac{1}{2}$ Alen, svarende til ca. 15 Kvadratmeter, et meget godt Værelse.

Køkkenerne var derimod meget smaa, ca. 3 Alen og 6" i Kvadrat eller godt 4 Kvadratmeter incl. Spisekammeret.

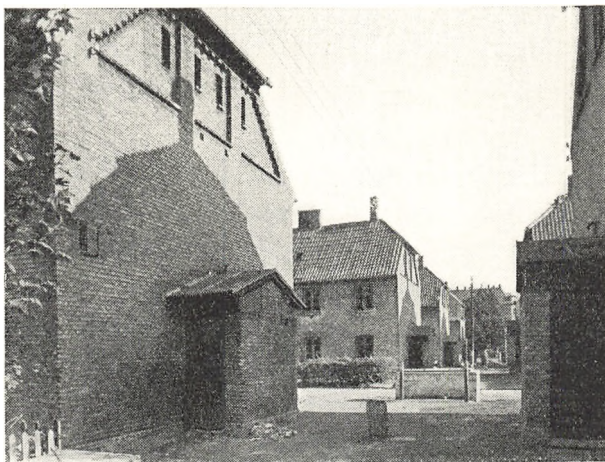
Til hver Lejlighed hørte et Loftsrum. Etageklosetter fandtes ikke. Klosetterne var to og to anbragt Ryg mod Ryg i nette Smaa-bygninger ved Husenes Gavle, altsaa 4 Klosetter til 16 Lejligheder.

Husene blev opført af gule Sten og fuget. Tagene af røde Teglsten med Halvvalme.

I det Ydre er Husene fordringsløse, men meget velproportionerede. I Langsiderne giver den med et rundbuet Stik afsluttede Passage en let Accentuering af Husets Midterakse. I Hovedfacaden mod Kørevejen er Fagdelingen af de torammede størruede Vinduer med letbuede Stik ganske regelmæssig, og dette i Forbindelse med de store rolige Murflader giver Husene en smuk og værdig Holdning.

Indgangssiden er mere urolig. Aarsagen hertil er dels Trappefremspringene, dels de i Forhold til de bagved beliggende Rum afpassede, indbyrdes forskellige Vinduesformater, et lille eetrammet,

Passage mellem Rækkehusenes Gavle i Boligernes nordre Trediedel. Bemærk Blændingsdekorationen i Gavlene og de smaa Toiletbygninger. Foto. 1943.

lavt til Spisekamre, et større og højere, eetrammet til Køkkener og Kamre, og et endnu større torammet til Trapperum. Desuden er Vinduerne smaarudede, men heller ikke Rudeformatet er ens i alle Vinduer.

Gavlene alene har faaet en arkitektonisk Udsmykning, hvortil den mindre Murtykkelse i Gavlen over Tagbjælkelaget er udnyttet paa dygtig Maade. Feltet er opdelt i en rektangulær Midterblænding, i hvis Midte et cirkulært Vindu, og i to trekantede Sidefelter med skraa Aftrapning langs Tagfladen og uden Muraabninger. Det er gjort ved ganske enkle Midler og saa godt som uden Udgifter, men medfører en kraftig arkitektonisk Virkning af Gavlene, hvis store Murflader iøvrigt kun brydes af de smaa Toiletbygninger.

Opførelsen skred saa hurtigt frem, at de første Lejere kunde flytte ind til April Flyttedag 1867.

Ethundrede og otte og tyve Lejligheder stod nu færdige, og Lejen fastsattes til 40, 54 og 72 Rd. (ca. 80, 108 og 144 Kr.) aarlig efter Størrelse.

I November 1866 søgte Tvede Approbation paa Tegninger til Hovedbygningen, som skulde rumme Anlæggets daglige Administration og kollektive Indretninger til Gavn for Beboerne. Den var placeret i Anlæggets Midte og bestod af en lang eenetages Mellem-

bygning afsluttet af toetagers Pavilloner for Enderne og i Mod-sætning til Rækkehusene opført af røde Sten og dækket med Skifer.

Den var kalkuleret til 41.000 Rd. og skulde i Henhold til Pro-grammet indeholde:

- 1) Bolig for en Inspektør.
- 2) Lejlighed paa 5 Værelser for en Høker med Udsalgssted og Comptoir, 2 Pakrum, en liden Kjelder, rummeligt Kjøkken og Brændselslejlighed.
- 3) Tilsvarende Lejlighed for en Colonialhandler.
- 4) Dampvaskeri med 14 Celler og Tørreindretning, Venteværelse, Rulle- og Strygestue.
- 5) Kjedelrum med Kulrum.
- 6) Reservoir til 800 Tdr. Vand.
- 7) En Dampmaskine med Pumpe.
- 8) Materialeskur (i Virkeligheden disponibelt for senere Indret-ning af andre kollektive Indretninger).

De to Butikker var tænkt indrettet i hver sin Ende af Hovedbygningen, og det har oprindelig været Meningen, at Hovedfaca-den skulde have været mod Nord.

De indsendte Tegninger blev imidlertid væsentlig omarbejdet inden Udførelsen.

I Februar 1867 tilskrev Tvede Direktionen, at han ved at drøfte Spørgsmaalet om Udsalgsstederne med særligt kyndige paa dette Omraade var blevet raadet til at placere Udsalgene Side om Side som en Dobbeltbutik under fælles Ledelse. Han vilde derfor fore-slaa, at denne Dobbeltbutik indrettedes i den nordre Pavillon og at den søndre indrettedes til Administrationens Kontor og Asyl, og smykkedes med en Fronton med en Buste af General Classen, som oprindelig var tiltænkt den nordre Pavillon. Forslaget approberedes af Direktionen.

Omlægningen skulde ikke medføre nogen Merudgift i Forhold til det første Forslag.

Mellembygningen var forbeholdt maskinelle Anlæg og kollektive Indretninger. Med Hensyn til Indretningen af disse var Tvede traadt i Forbindelse med Firmaet Gamst & Lunds Efterfølgere,

som forud havde indrettet lignende i den Hambroeske Vadske- og Badeanstalt i Helsingørsgade og derfor maatte anses for sagkyndigt paa dette Omraade.

Mellembygningens Længde var $52\frac{1}{2}$ Alen (ca. 32,96 m), Husdybden $15\frac{1}{4}$ Alen (ca. 9,57 m).

I Bygningens Midte indrettedes et overhævet Kedelrum. Det var Meningen heri at installere en 4 Hestes Dampkedel, men Tvede henstillede, at Kedelen straks dimensioneredes til 10 Hestekræfter, idet den derved vilde være i Stand til at betjene en Badafdeling paa 8 Badeceller, som det kunde forudses, at der efterhaanden vilde vise sig Trang for at faa indrettet, naar Komplekset udbyggedes. Dette vilde medføre en Merudgift paa 400 Rd. = ca. 800 Kr.

Kedelens Opgave var at drive en Højtryksdampmaskine og et Par Pumper, der opstilledes i Rummet Syd for Kedelrummet. Et Rum for en Maskinist indrettedes ved Siden af mod Vest. Fra Pumperne førte Sugerør til Anlæggets Brønd, der stod Vest for Mellembygningen, var 30 Al. (ca. 18,8 m) dyb og mentes at kunne give ca. 40 Tdr. pr. Time. Vandet skulde pumpes op i en stor lukket Jernbeholder, der indbyggedes i et øvre Stokværk over de tre midterste Rum i Mellembygningen, udført dels ved en Forhøjelse af Murene, dels ved et Ventilationsgalleri for oven, bestaaende af Træjalousier.

Ved Stokværkets Ender stod dette paa de forhøjede Mure, medens det paa Langsiderne hvilede paa en tilbagerykket Trimpelstol.

Beholderen skulde rumme 500 Tdr. Vand. Da den skulde være helt lukket, foreslog Firmaet at undvære de i Tagværket anbragte Trærister og i Stedet for at isolere Beholderen paa alle Sider og foroven med egnet Materiale (Risskaller). Fra Tilbudsteksten anføres: Fra Dampkedelen føres Dampledninger ind i Vaskeriet med Hane til Vaskebøtterne og Tørreskabene, som bliver af samme Størrelse som i Hambroes Badeanstalt.

Fra Beholderen paa Loftet ledes Vand til de forskellige Vandbøtter og til en mindre Beholder i Vaskeriet, til at holde varmt Vand og ligeledes Vandledning til en Fødepumpe ved Maskinen og til Haner ved de forskellige Vaskebøtter.

Til den nævnte Beholder ledes dels Spilledampen fra Maskinen og dels Dampen direkte fra Kedelen til Opvarmning af Vandet, ligesom den faar Fyldingsrør med Hane eller Ventil fra den store Beholder paa Loftet.

Vaskeetablissementet indrettedes dels i Mellembygningens sydlige Ende, dels i den søndre Pavillons Stueetage, i hvilken indrettedes et Venterum, et Værelse for Opsynet samt Rulle- og Strygestue.

Vaskehallen laa i Mellembygningen og havde aaben Tagstol. I det store Lokale var indrettet ialt 14 nummererede Vaskeenheder eller Celler, hver forsynet med en Vaskebøtte med Kobberlaag, Tørreskab og Stokke. Ved Lokalets Sydgavl stod to haanddrevne Vridemaskiner, og desuden fandtes et Ur (saa de vaskende kunde kontrollere Tiden), Bord, Stol, Spande og Stripper.

Rullestuen var forsynet med Maskinrulle, Rullebord, Strygeovn med Strygejern, Riste og Bolte til Strygejernene.

For Benyttelsen af Vaskeriet blev fastsat et Regulativ, som bl. a. bestemte, at der kun var Adgang for Kvinder, og at Prisen for Benyttelsen for Anlægets Beboere var 4 Sk. = 8 Øre for den første Time eller derunder, og for hver paafølgende Time 3 Sk. = 6 Øre, medens alle andre maatte betale henholdsvis 6 Sk. og 4 Sk. Overskredes Tiden med mere end 5 Minutter, maatte Betaling for en halv Time erlægges.

Tilsynets Titel var i Regulativet »Oppasserinden«, hos hvem »Vaskerinden« fik udleveret en Billet, hvorpaa angaves Vaskecellens Nummer og Tidspunktet for Overtagelsen. Efter endt Brug skulde Vaskerinden paany have sin Billet paaført Tidspunktet for Cellens Aflevering, hvorefter hun maatte erlægge Betalingen hos Inspektøren, som forsynede Billetten med Kvittring, og først ved Forevisning af denne hos »Oppasserinden« kunde »Vaskerinden« faa Lov til at forlade Vaskeriet med sin Vask.

At Cellen skulde være behørigt rengjort efter Brugen siger sig selv. Var alle Celler optaget, maatte man i Venteværelset afvente Ledighed.

Fra Vaskebøtterne gik Vasken til Vridemaskinerne, hvor Størstedelen af Vandet fjernedes, og herfra tilbage til Tørreskabene, hvor

det paa forholdsvis kort Tid opnaaede en til Viderebehandling i Maskinrulle eller ved Strygning passende Tørhedsgrad.

Til Gamst & Lunds Entreprise hørte Tørreskabene med støbte Jernstativer med Skinner, Kæder og Kontravægte samt Beslag til Hævning af Dørene for Tørrekamrene, ligesom ogsaa Afløbsrør med Haner for det condenserede Vand fra »Tørrekargerne« til en fælles Afløbsregulator.

Hele Herligheden med Kedel, Maskine, Pumper, Vandreservoir, Varmtvandsbeholder, Ledninger, Bøtter, Skabe og Afløb kostede ifølge Tvedes Overslag paa Grundlag af Gamst & Lunds Tilbud 8.995 Rd., hvortil kom de førnævnte 400 Rd. for større Kedel og for Vaskecellernes øvrige Indretning 980 Rd. samt for Tegninger, Tilsyn, Opsyn m. m. 399 Rd. eller ialt 10.774 Rd. = ca. 21.548 Kr.

Rummet Nord for Kedelen har været benyttet til Kulrum, og det store Lokale længere mod Nord, som blev betegnet som Materialskur, var i Virkeligheden en Reserve, som skulde tages i Brug den Dag, da Spørgsmaalet om en Badeanstalt blev aktuelt.

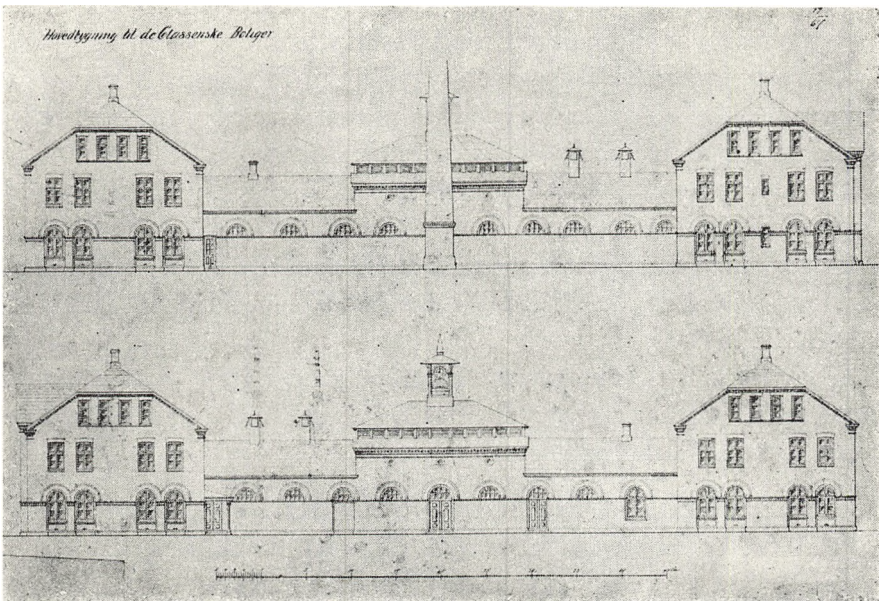
Kedelen havde Aftræk til en Vest for Mellembygningen opført fritstaaende Skorsten med kvadratisk Tværsnit. Dens Højde var $35\frac{1}{2}$ Al. (ca. 22 m) og foroven var den afsluttet med en dekorativt udsmykket Smedejærns Vejrfloj.

I den sydlige Pavillon, hvis udvendige Maal var $23\frac{1}{4} \times 19\frac{3}{4}$ Al. (ca. $14,6 \times 12,4$ m) indrettedes Stueetagen iøvrigt til Bolig for en Inspektør og paa 1. Sal en Asylsal i hele Bygningens Dybde med tilhørende Bolig for en Asylmoder.

I den nordre Pavillon, som havde samme ydre Maal som den søndre, indrettedes i Stueetagen med Beboernes Forsyning med de nødvendigeste Levnedsmidler og Brændsel for Øje en Høker- og Urtekrambod og to »Bagboder«. Langs Høkerbodens Bagbod, men beliggende i Mellembygningen, var der Køkkenindgang, idet Køkken og Spisekammer ogsaa var placeret i Mellembygningen i dens Østside Nord for Materialrummet.

1. Salen indrettedes til Bolig for Købmanden.

Hovedbygningens Ydre er præget af Indholdets forskelligartede Karakter, hvilket bevirker, at den ikke har samme simple Enhed

Facader af Hovedbygningens Øst- og Vestsider gengivet efter Originaltegning i Arkitekt-afdelingens Arkiv.

som Rækkehusene. Der er mange gode Enkeltheder, men det er ikke lykkedes at samarbejde de til meget forskelligt Brug projekterede Elementer, hvoraf Hovedbygningen er sammensat, til et harmonisk Hele. Den teknisk prægede Mellembygning med sine af Brugen betingede, højsiddende, halvrunde Vinduer i store, rolige Murflader og det forhøjede Midterparti og Tagrytteren, der bar Anlæggets Ur, var af en vis simpel Storhed, hvormed Endepavillonernes ret plumpe Profil med sine Halvvalme og kedelige Gavludformning kun i ringe Grad harmonerede.

Pavillonernes Hovedfacader var fastere komponeret. Den nordre karakteristisk ved Udsalgenes sammenkoblede, rundbuede og smaarudede Butiksvinduer paa begge Sider af Hoveddøren og de fire-rammede, storrudede Vinduer paa 1. Sal anbragt i de underliggende Muraabningers Akser, den søndre ved et trefags fremspringende Midterparti, der for oven afsluttedes ved en Fronton, hvori en circelformet Nische, i hvilken en Buste af Generalmajor Classen

fik sin Plads, og de to Endepartier med Indgangsdørene i Stueetagen, hvorover Blændinger med Inskriptioner.

Muraabningerne i Stueetagen var i begge Pavilloner lukket med halvrunde Murstensstik. I Vederlagshøjden var anbragt Formstensbaand, og lignende Baand afsluttede de halvrunde Stik.

Vinduerne paa 1. Sal var afsluttet med svagtbuede Stik med Formstensskifte for oven.

Over disse Vinduer var anbragt et tilbageliggende Felt med Inskription: OPFØRT AF DET CLASSENSKE FIDEICOMMIS I AARET 1867.

I Blændingerne var anbragt Inskriptioner, hvori Classen havde formet sine Forhaabninger for det lille Samfund ved Godthaabsvejen. Der stod i den vestre:

GID HJEMMETS FRED OG HJEMMETS HYGGE
PAA GODTHAAB RET MAA BO OG BYGGE.

og i den østre:

GID HERRENS FRYGT OG CHRISTEN TRO
PAA GODTHAAB BYGGE MAA OG BO.

Med Generalens Buste og Inskriptionen i Frontonen havde Fideicommisset sat sin Signatur paa Anlægget til Ihukommelse af Stiftelsens Grundlægger.

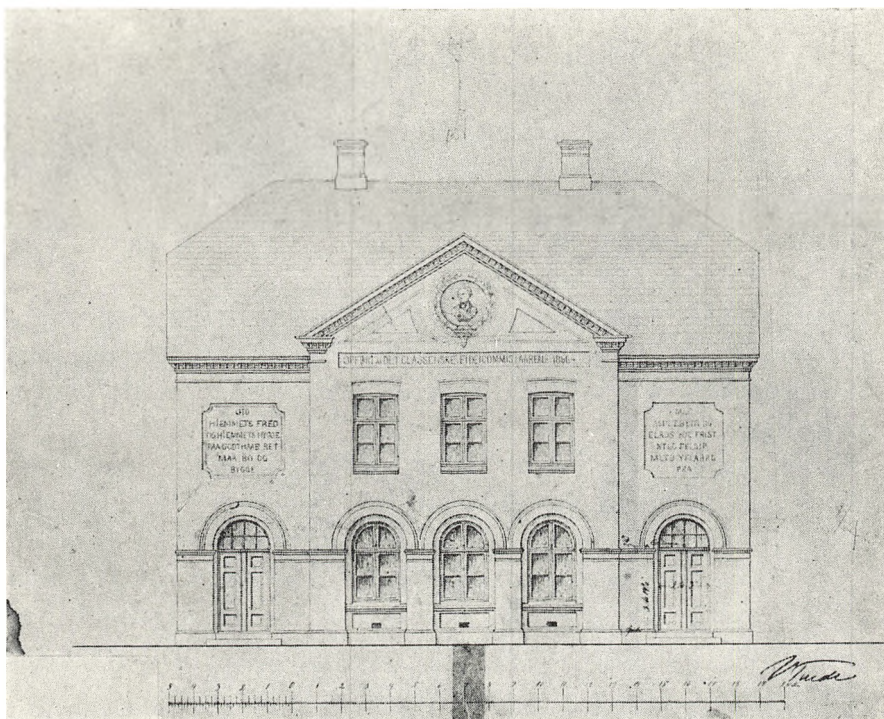
Det blev hurtigt nødvendigt for Udsalgene at faa indhegnet en Gaardsplads Vest for Hovedbygningen og deri (1867) at opføre en grundmuret Pakhusbygning med Kælder og een Etage.

Det var en velproportioneret Bygning med tre Porte i den ene Side og i den modsatte højtsiddende fladbuede Vinduer, der udfyldte Blændingernes hele Bredde. Lagerrummets Gulv laa ca. 1½ Al. (ca. 94 cm) over Terrain.

Anlægskapitalen for den første Etape af det store Byggeri udgjorde 165.592 Rd. (ca. 331.000 Kr.), som dels tilvebragtes af Fideicommissets egne Midler, dels ved Laan hos Livrente- og Forsikringsanstalten paa 100.000 Rd. = ca. 200.000 Kr.

Selv om det nu udførte kun udgjorde ca. 1/3 af det samlede Anlæg virkede det allerede imponerende, hvad tydelig ses af en i det

Facade af Hovedbygningens Endepavillon mod Syd gengivet efter Originaltegning i Arkitektafdelingens Arkiv.

foran omtalte af Professor Hornemann forfattede Skrift gengivet Tegning.

Det paa 1. Sal i Hovedbygningens sydlige Pavillon indrettede Asyl fik straks fra Starten stærk Søgning.

Asyllokalet var forsynet med det dengang obligate Inventarium, hvoraf den saakaldte Asyltrappe udgjorde en fremtrædende Del. Paa denne samledes Børnene til Morgensang, Sangøvelser og under Højtlesning eller Fortælling.

Den beskrives i Tvedes Overslag saaledes:

En terrasseformet Forhøjning 6 Al. bred med 8 Sæder og Beklædning paa Væggen, lukket for Enderne og deri to Døre med Beslag, Rækværk for begge Ender, Trappe paa Midten og det hele afstivet, alt ifølge Tegning ..... 100 Rd.

Desuden fandtes 21 Bænke à 2 Al. og 16".

1 Bord med Læsepult for en Forelæser,

1 Bord for Asylmoderen og 2 Stole, alt udført af malet Træ.
Desuden Knagerække, Kultragt, Ildtøj etc.

Paa Trappen var der Plads til 70 Børn og paa Bænke til 60 Voksne.

Betalingen fastsattes til 4 Sk. pr. Uge for 1 Barn, 6 Sk. pr. Uge for 2, og 8 Sk. pr. Uge for 3 Børn.

Som Kvarteret voksede, steg Børneantallet, og Pladsen blev snart saa trang, at Tilvejebringelse af større Lokaler trængte sig paa.

Foruden til Asylets Brug fik Salen efterhaanden ogsaa anden Anvendelse.

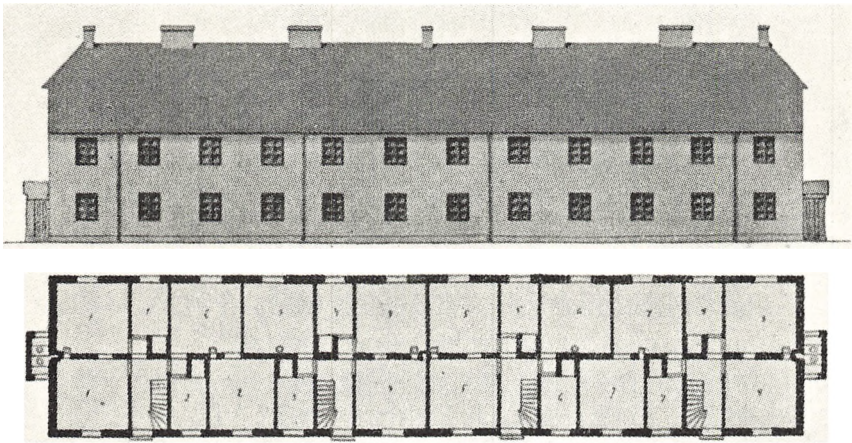
I 1868 søgte og fik Pastor Johannes Plenge, der var Agent for det britiske Bibelselskab, Tilladelse til at holde Bibellæsninger m. m. om Søndagen, naar Salen ikke benyttedes til sit primære Formaal, og i 1871 takker han skriftligt Fideicommissets Direktion for en Klokke, som denne har skænket og ladet ophænge for at sammenkalde til disse Gudstjenester, og tillægger i Skrivelsen beskedent dennes Tilkomst det stadige og stigende Besøg.

Paa lignende Maade gaves der Husholdningsforeningen og Begravelseskasserne Tilladelse til at benytte den til Afholdelse af Foredrag, Kvartalsmøder o. l.

Møderne her i Aftentimerne og om Søndagen var dog til adskillig Gene for Inspektøren, som havde Lejlighed i Stueetagen.

Spørgsmaalet om Skolelokaler dukkede ogsaa ret hurtigt op og gjordes til Genstand for Meningsudveksling mellem Skolekommissionen og Direktionen. Foreløbig resulterede det kun i, at Skolekommissionen lejede et Par Værelser paa 1. Sal i Hovedbygningens nordre Pavillon, som hørte under Købmandens Lejemaal.

Som vi skal se, kom det senere frem i forstærket Form og førte da til Udarbejdelse af Projekter til Opførelse af en Skolebygning, som dog aldrig kom til Udførelse. Skolekommissionens Planer har formentlig taget en anden Retning, i hvert Fald meddelte den i Juni 1874, at den fra Oktober Flyttedag s. A. ikke længere har Brug for de Værelser, som i H. t. førte Forhandlinger i 1870 blev den overladt til Skolebrug for en aarlig Leje af 130 Rd.

Plan og Facade af den senere anvendte Rækkehustype. Efter Originaltegning i Landsarkivet.

Til at føre Tilsyn med Komplekset og forestaa den daglige Ledelse ansatte Fideicommisset en Inspektør, der havde Embedsbolig og Kontor i Hovedbygningen. Under denne sorterede en Maskinmester og en Tilsynsførende med Vaskeriet samt en Pladsmand.

Som den første Inspektør ansattes Th. Borch i 1866 og virkede i denne Stilling til sin Død i 1880.

Han efterfulgtes af den af Beboerne og Fideicommisset særdeles velansete Kaptajn Raabye.

Ligesom Fideicommisset hermed havde skabt Rammerne for Beboernes Liv, saaledes organiserede disse sig paa forskellige Omraader ved at danne en Husholdningsforening, Sygekasse og to Begravelseskasser.

Da den første store Mundfuld var fordøjet, gik man videre med Gennemførelse af Bebyggelsen af Grundens sydlige Del, som gennemførtes i Aarene 1870-74. Det drejede sig først om de to sydvestligste Rækkehuse langs Grundens Vestskel. Stokkenes Længde blev den samme som hidtil, men Dybden er nu som af Classen foreslaaet forøget til 12 Al. og 18" (ca. 8 m), saaledes at Trapperummene kan holdes indenfor Ydermurenes Flugt, og indvendig er der sket forskellige Ændringer, som har ført til en smukkere

Plan, mere harmonisk udformede og i Størrelse mere eensartede Værelser samt større Køkkener (ca. 15 Kvadratalen = ca. 6 m² + Komfuranlæg), men disse Fordele er opnaaet paa Bekostning af, at Skabene i Forstuerne er bortfaldet, idet Komfuranlægget har taget disses Plads, saaledes at Forstuen kun er et Rum paa ca. 80 × 85 cm med tre Døre og uden rimelig Plads til Anbringelse af Yderklæder.

I Køkkenet er det afskilte Spisekammer med sit særlige lille Vindue bortfaldet, hvorved Tilvejebringelsen af et Køkkenvindue af samme Størrelse som Værelsernes er opnaaet.

Blændingsfelterne i Gavlene er undergaaet en mindre Ændring, idet det runde Vindue i Midterfeltet er bortfaldet, medens der er tilkommet fire høje og smalle Aabninger, hvoraf 1 i hver af de to Sidefelter.

Desuden er den for de første 8 Huse karakteristiske Passage gennem Stueetagens Midterakse bortfaldet til Fordel for de her beliggende Lejligheder.

De skete Ændringer har været til væsentlig Fordel for Husenes ydre Virkning, idet Indgangssiden har opnaaet samme rolige Værdighed som den anden Side, hvilket straks ses ved en Sammenligning mellem de to Facadetyper.

I Maj 1871 indledte Tillisch en Drøftelse af, hvilke Bygninger der burde paabegyndes i den nærmeste Fremtid. Da 10 Lejligheder er ledige, syntes der ikke at være Trang til flere straks. Derimod burde det overvejes, om Opførelse af en Bygning, der kunde indeholde Lokaler for Asylet og Lokaler til Skolestuer samt Bolig for en eller to Lærere var betimelig.

Classen er stort set enig, men fremhæver, at man altid bør være i Forhaand med Lejligheder for at man, dersom Ledigheden er forbi til Oktober Flyttedag, kan være forberedt til Paabegyndelse af de næste to Huse. Han tilslutter sig Tanken om Asylet og om at tilvejebringe Skolelokaler men mener, at der bør bygges 2 Skoler (Skolestuer?), en for Piger og en for Drengene i nogen indbyrdes Afstand, at Boligerne bør indrettes til 1 Lærer og 1 Lærerinde, og at Skolerne bør forbeholdes alle Boligernes skolepligtige Børn.

Endelig henleder han Direktionens Opmærksomhed paa, at Aarsagen til Ledigheden ifølge Udtalelser af Inspektøren ved Lægeforeningens Boliger maaske er, at Beboernes Adgang til Vand var indskrænket til visse, for knapt tilmaalte Tider paa Dagen.

Tillisch kunde ikke indrømme Berettigelsen af Classens Kritik af Vandforsyningen, hvorover ingen Klage er indkommet, men vil gerne lade udføre en ny Brøndbeholder, som sikkert alligevel senere vil blive nødvendig.

At Vandforsyningen har givet Anledning til Overvejelser ogsaa fra Tillisch's Side ses bl. a. af, at han i Anledning af en Skrivelse af 25. 10. 71 fra Tvede, bl. a. omhandlende Opførelsen af 2 nye Huse, bemærker, at »Lejlighederne i Lægeforeningens Boliger — navnlig de senest opførte — har Fortrin for vore deri, at de har Vandledninger ført op i Køkkenerne, Vask og Komfur. Den førstnævnte Bekvemmelighed kan kun med stor Bekostning anbringes, og ogsaa de to andre, som vel kan anbringes, giver Anledning til Betænkelighed af Hensyn til Konsekvenserne for de allerede opførte Huse.« Tillisch kunde derfor ikke tilraade Foranstaltningen. Derimod anbefales Tvedes Forslag om en ny Brøndbeholder ved Siden af den gamle og forbundet med denne ved et Rør.

Af de skriftlige Voteringer fremgaar, at der fra Tvedes Haand har foreligget Skitser, som dog ikke vinder Classens Bifald. Han kritiserer navnlig Inspektørens Bolig, som han ikke finder rummelig nok. Ønsker Gymnastiksal indrettet og udtaler, at Skolens Størrelse er saadan, at den kan tage 320 Børn paa een Gang, altsaa 640 ved to Holds Drift. Dette kan han aldeles ikke stemme for og erklærer i denne Forbindelse: »Naar Skolestuernes Størrelse er beregnet for 46 Børn, saa er dette vel ønskeligt af økonomiske Hensyn, men jeg tør paastaa, at en Fordeling af Antallet i betydelig mindre talrige Afdelinger er en af de vigtigste forestaaende Reforme paa Skoleomraadet og maa bestemt udtale mig imod, at dette Forhold lades upaaagtet.«

Det omtalte Skoleprojekt findes ikke i Arkiverne og kom aldrig til Udførelse, men Diskussionen er interessant til Belysning af Classens Interesse for Skolesagen.

I Begyndelsen af 1872 ansøger Læge Fr. Nielsen Fideicommisset

om at etablere en Badeanstalt, hvortil Lokale jo er afsat i Mellembygningen.

Classen voterer for et anerkendende Svar, men mener, at der maa tilvejebringes Sandsynlighed for, at en saadan Anstalt vil blive mere benyttet end Vaskeriet, som neppe søges af Halvdelen af Beboerne, og henstiller, at Inspektørens Erklæring udbedes herom.

Tillisch harcellerer i sit Votum over Classens Forslag om at gøre Badeanstaltens Iværksættelse afhængig af en flittigere Brug af Vaskeriet og beklager sig over Classens stadige Trang til noget Nyt og Mangel paa Taalmodighed til at lade Sagen udvikle sig naturligt.

Hermed blussede en Diskussion om Vaskeriets Forhold op, hvorunder Classen udtalte sin Utilfredshed med dets Benyttelse og Vandforsyningen og henstillede at nedlægge det, samt hvorvidt man ikke hellere maatte grave Brønde ved Husene til Vandforsyningen.

Naar man erindrer Classens Indstilling ved Rækkehusenes Opførelse, forstaas det let, at dette gav Tillisch Anledning til en skarp Ripost med Benyttelse af Classens egne Ord fra dengang Ord til andet.

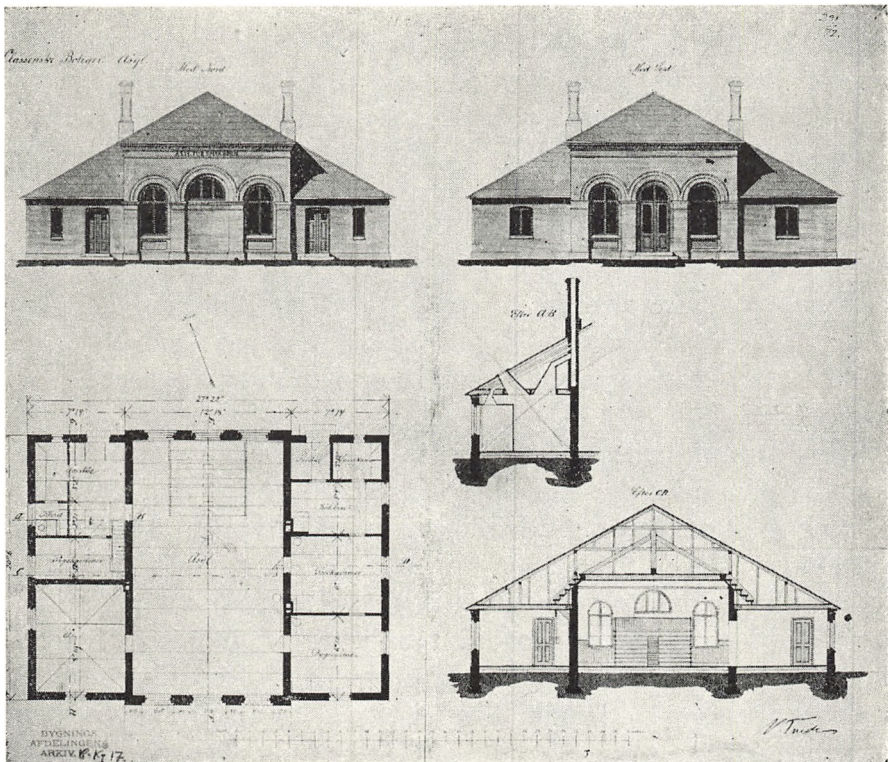
Resultatet blev imidlertid, at Sagen om en Badeanstalt, som Tillisch maatte anse for at ville blive urentabel, henlagdes.

Med det voksende Indbyggerantal (det udgjorde i 1870 — 545 Personer) viste Pladsen i det paa 1. Sal i Hovedbygningens Syd-pavillon indrettede Børneasyl sig at være for lille. Beboerne var jo Arbejderfamilier, hvor baade Mand og Hustru i mange Tilfælde havde Arbejde udenfor Hjemmet og derfor behøvede et Sted at anbringe Børnene i Arbejdstiden. Spørgsmaalet om bedre Pladsforhold blev derfor stadig mere brændende.

I Maj 1872 foreslaar Classen, da det maa antages, at der ikke bliver Spørgsmaal om Opførelse af nogen Skolebygning i Boligerne, at der tilvejebringes et i det Hele hensigtsmæssigere Asyl-lokale end det nuværende.

Tillisch erklærer sig enig heri og beder i Juni Tvede fremsætte en Skitse.

Asylbygningen. Plan, Snit og Facader efter Originaltegning i Arkitektafdelingens Arkiv.

Bygningen, der var i een Etage, placeredes paa den aabne Plads Syd for Hovedbygningen i Anlæggets Længdeakse, mellem de to sydligste af de først opførte Stokke.

Dens Grundplan var rektangulær med sin største Udstrækning i Øst-Vest.

Planen er simpel og klar. I Midten Asylsalen, som gaar gennem hele Bygningen fra Nord til Syd og har større Højde end de paa begge Sider placerede Birum. Vest for Salen laa Asylmoderens Lejlighed bestaaende af 2 Værelser, Køkken, Spisekammer og Forstue. Denne var en decideret Køkkenindgang, idet den kun gav Adgang til Køkkenet. De tilsvarende Lokaler Øst for Salen indeholdt Asylets Forstue med Garderobe for Børnene og for Asylmoderen en selvstændig Garderobe med Adgang til et Toilet.

Syd for Forstuen var indrettet et Pigeværrelse, og sydligst et til Asylet knyttet Lokale. Det Hele var samlet under et med Skifer dækket Tag, som var afvalmet til alle Sider, hvorved Asylsalen i det Ydre kraftigt fremhævedes som Bygningens Hovedelement.

Indgangssiden var mod Nord. Det til Asylbygningen hørende Areal var delt i en østre og en vestre Halvdel, hvoraf den vestre var anlagt som Have, den østre som Legeplads, hvorpaa blev opført en Retirade for Børnene, alt omgivet af lave Hegn.

Facaderne var rolige og af en værdig Virkning. Smukkeste virkede Sydfacaden, medens Nordfacadens stærkere Opdeling med Aabninger af mere varieret Størrelse og Karakter har medført en vis Svækkelse.

Man spørger uvilkaarligt, hvorfor Midtervinduet i Asylsalen er højtsiddende og større end Sidevinduerne. Det har sin Forklaring i, at bag dette var det Mening, at Asyltrappen skulde have sin Plads.

Det kan kritiseres, at Symmetrihensynet er givet en saa urimelig Overvægt, at Asyllets Hovedindgang og Asylmoderens Køkkenindgang er blevet nøjagtig ens i Størrelse og Udformning, men alt i alt er Bygningen et smukt Eksempel paa en Institutionsbygning af denne Art.

Bygningen blev færdig i Fideicommissets Regnskabsaar 1873-74.

Selv denne rummelige Bygning viste sig i Løbet af nogle Aar for lille til at optage den med Arbejderbyens Vækst forøgede Børnetilgang og maatte i 1882-83 udvides med en Tilbygning mod Vest, som sikkert har medført en betydelig Forringelse af Bygningens ydre Virkning.

Til omkring Midten af Halvfemserne besøgte Asylet af 175-200 Børn, men derefter dalede Tallet, saa at det i de sidste Aar under Fideicommissets Styrelse kom helt ned paa 70-80 Børn.

I 1784 afsluttedes Bebyggelsen af Grundens sydlige Del.

Derpaa tog man fat paa det nordre Afsnit, hvis Opførelse strakte sig over Aarene fra 1875-1880. Nytaar 1875 var det nye Møntsystem indført, og det er derfor i Kroner, at Tvede angiver Overslagssummen, da han i Juli 1875 fremkommer med Overslag til to Rækkehuse.

I April 1876 fremsender Tvede Overslag over de 2 næste Huse, som han formener vil koste ca. 63.000 Kr., og allerede i Februar 1877 har Tvede paany udarbejdet Tegninger og Overslag til endnu 2 Huse. Overslaget var ledsaget af følgende opsigtsvækkende Udtalelser:

»Da der, saa vidt mig bekendt ikke er fremkommet andre Forslag til Forandringer i den for de sidst opførte 12 Huse fulgte Plan, end Ønske om Vadske og Komfur i Køkkenerne, og da jeg fremdeles bestandig er af den Formening, at Vadske i Køkkenerne vilde medføre et utaaeligt Svineri, og Komfurindretninger Ødselhed, som bør modarbejdes, har jeg ikke tænkt mig nogen Forandring i den sidst benyttede Plan.«

Det tør, hørt med vore Øren, nok kaldes opsigtsvækkende Ord i en Arkitekts Mund, navnlig i Betragtning af den gentagne Gange fremkomne Kritik af, at disse Indretninger savnedes og muligt maatte ses som Aarsag til den til Tider svigtende Søgning, men det fremkaldte ingen Modsigelse, og der blev derfor heller ikke i disse Huse ved Opførelsen opsat Vaske eller Komfurer, men det varede kun faa Aar, før man installerede Komfurer i samtlige Lejligheder.

Da Asylet flyttede ind i den nye Bygning, blev Asylsalen paa 1. Sal i Hovedbygningens sydlige Pavillon ledig til andre Formaal.

Vi har tidligere hørt, at Salen allerede var tilladt taget i Brug om Søndagen til Bibellæsning o. a., og i 1873 søgte Pastor Plenge Direktionen om, at den ældre Asylsal maatte blive indrettet til Bedehus, og om at der maatte ansættes en Præst herved.

Direktionen tilskrev derefter Arkitekt Tvede om at fremkomme med Forslag og Overslag til Lokalets Indretning til Bedesal eller Kapel med Døbefont, Prædikestol og et lille Orgel, og i Marts 1873 fremsendte Tvede Skitseforslag og Overslag, men dette fandt Direktionen for dyrt og remitterede Sagen til Tvede med Anmodning om at foreslaa en billigere Løsning. Efter yderligere Brevveksling blev Sagen om Indretning af en Bedesal stillet i Bero, idet Tanken om at opføre et Kapel var opstaaet indenfor Direktionen.

Tvede udarbejdede en Skitse og et Overslag, men da det udviste en kalkuleret Udgift paa ca. 11.000 Rd., og man ikke fandt, at

dette Beløb stod i rimeligt Forhold til det Antal Pladser, Kapellet kunde rumme, opgav man foreløbig Planerne.

I 1878 genoptoges Sagen imidlertid paa nyt Grundlag, idet man nu paatænkte at opføre en Kirke, hvortil Arkitekt Tvede havde udarbejdet Skitse og Overslag lydende paa 42.270 Kr.

I Direktionen opnaaedes Enighed herom, og den 21. Juni 1878 fremsender Tvede samtidig Andragende om Byggetilladelse for en Kirke paa Arealet Nord for Hovedbygningen og for de to sidste Rækkehuse i Midterrækkerne, samt om at maatte indrette en Præstebolig i den ene af disse Stokke. Rækkehusene var iøvrigt indrettet ganske som de nærmest foregaaende.

Kirken var placeret paa det aabne Areal Nord for Hovedbygningen og orienteret med Koret mod Nord og Taarnet imod Syd.

Skibet, som var korsformet, er dannet af to korslagte Rektangler paa 14 Al. og 18" $\times$ 21 Al. og 18" = ca. 9,24 $\times$ 13,65 m.

Den søndre Korsarm er forlænget med et Fag indeholdende Daabsværelse mod Øst og Trappe til Orgelpulpitur i Vest.

I dette Fag er Taarnet, som er kvadratisk i Plan og har en Bredde af 8 Al. = 5 m, skudt ind i Kirkens Længdeakse. Hovedindgangen er fra Syd i Taarnets Underetage.

Den nordre Korsarm er ligeledes forlænget, men med 2 Fag. Koret, hvis Maal var 4 $\times$ 5 m indvendig, skyder sig yderligere et Fag ud mod Nord, og paa begge Sider af dette er placeret mindre Rum, Præsteværelse eller Sakristi.

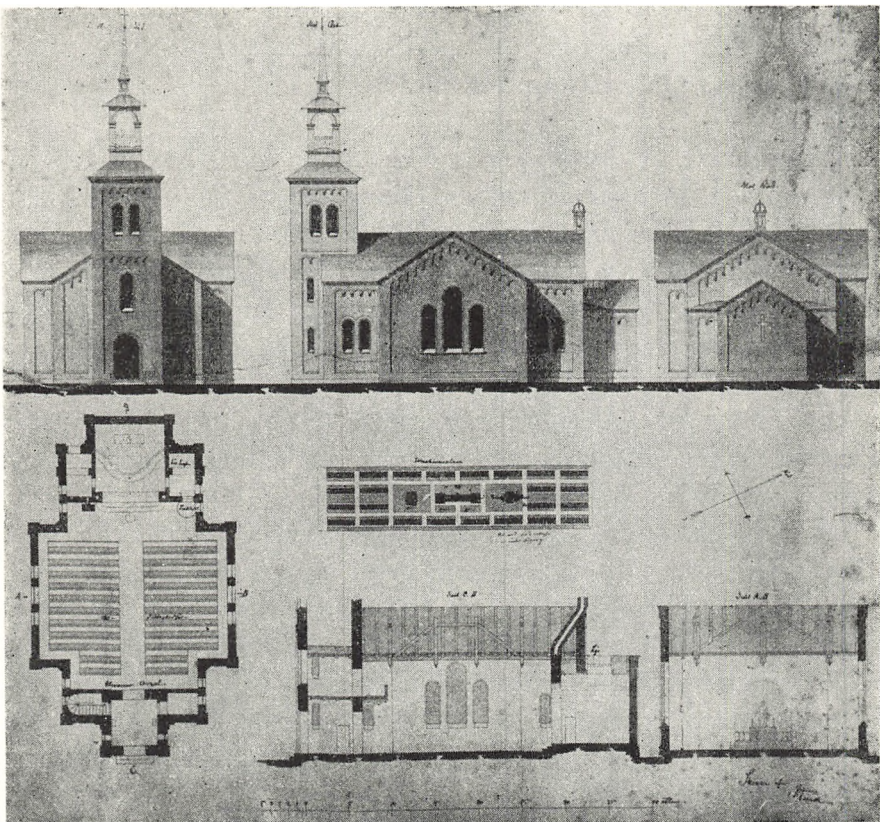
Korets Loft var en paa Træforskalling pudset Tøndehvælvning. Det havde oprindelig ingen Vinduer, men kun et Ovenlys, der skulde belyse Alter og Knæfald. Koret var hævet tre Trin over Skibets Gulv. Umiddelbart nedenfor Kortrappen var Døbefonten placeret, Prædikestolen til Højre.

Kirken havde fladt Træloft, den indvendige Højde i Skibet var ca. 6,9 m. Gulvet i Skibet var af Fliser, Korgulvet af Træ.

I Skibets Syd væg var Døren til Vaabehuset anbragt i et Dekorationsfelt af Bredde som Orgelpulpitrets Dobbeltbuer, hvis Granitsøjle træder direkte paa Stikket over Vaabehusdøren.

Orgelpulpituret har mod Kirken en Ballustrade med Buefelter baaret af Smaasøjler med Terningkapitæler. I Syd væggen Side-

Beliggenhedsplan, Plan, Snit og Facader af Kirken i de Classenske Boliger.
Efter Originaltegning i Landsarkivet.

felter findes markeret to Muraabninger, dækket af Jalousier. De førte ingen Steder hen, og deres Anbringelse maa udelukkende have været betinget af deres dekorative Virkning.

Ser man paa det Ydre og først tager Østsiden i Øjesyn, vil man se, at Skibets østre Korsarm er markeret som Gavl med en $\frac{1}{2}$ Sten dyb Blænding, som afsluttes foroven ved Rundbuefriser, der følger Gavlens Stigning.

I Gavlaksen er placeret et trekoblet Vindue med bredere Midtvindue afsluttet med Rundbuer og indrammet med Formsten, en Udformning, som er Grundelementet i Kirkens ydre Dekoration.

Til begge Sider for Gavlen følger ligeledes Blændingspartier med Buefriser. I hvert af disse sidder Tvillingvinduer. Det søndre Blændingsparti overlapper Taarnet og holder det fast i Bygningslegemet.

Taarnet var som sagt 5 m i Kvadrat, dets Højde til Hovedgesimsen det dobbelte af Skibets Gesimshøjde. Det er ved Blændinger i Udformning som de før omtalte opdelt i to Felter, et højere for neden, i Højde svarende til Kirketagets Sammenskæring med Taarnet, hvori Yderdøren til Vaabenhuset, der er udformet som Vinduerne, men med fordoblet Formstensindfatning, er anbragt, og derover et til Orgelpulpituret førende Vindu.

Det øverste Blændingsfelt indrammer et paa de tre Taarnsider gentaget Tvillingglamlul med Udformning som Vinduerne, men lukket med Jalousiskodder.

Over Klokkestolen, som er væsentlig lavere end det Ydre lader formode, er indskudt et Stokværk, hvori Spirets Tømmerkonstruktion optages. Over den ca. 1,1 m høje Trimpelmur skærer et pyramideformet Tag sig ind paa Spiret, som har Form af en fire-sidede Lanterne med bueforbundne Hjørnesøjler og et Smedejærngitter forneden og dækket af et nyt Pyramidetag, over hvilket den øverste slanke Spids rejser sig fra en Terningsokkel og afsluttes med et smedjærns Kors.

Blændingsfelterne forneden i Taarnets Sideflader indrammer to smalle Vinduer uden Formstensindfatning, der i Underetagen giver Lys til Vaabenhuset og i næste Stokværk til Orgelpulpituret.

De nordlige Blændingspartier i Sidefacaden afsluttes af en Gavl af samme Karakter som Korsarmenes.

Udefra set afsluttes Bygningen ved Korfrembygningen og to i Hjørnerne mellem denne og Hovedhuset indskudte Hjørnebygninger, afsluttet i Højde med Korets Gesims og dækket af flade Tage.

Ser man nøjere til, svarer dette Ydre ikke til det Indre og til Planen.

Man vil uvilkaarligt mene, at Nordgavlen i Hovedhuset ligger over Korbuen, men det er ikke Tilfældet. Gavlen er en forløren Gavl, anbragt uden organisk Forbindelse med Planudformningen med det Formaal at give Bygningen større Længde.

Den lille Hjørnebygningens Østfacade ligger i Virkeligheden i Plan med Skibets Østfacade, og er ligeledes ved et Kunstgreb — Blændingen, med den overskaarne Buefrise, den lavere Højde og det flade Tag klædt ud som et selvstændigt Bygningslegeme, hvad det jo slet ikke er efter Planen, hvor det udgør det ene Fag af Præsteværelset.

Ved en Betragtning af Facaden vil man mene, at Tvillingvinduerne i Sidefacadernes Nord- og Sydblændingsfag fører til samme Rum, men ser man efter i Planen og i Længdesnittet, vil man se, at det ene Vindue sidder i Præsteværelset og det andet i Skibet, og tilsvarende ved den anden Ende. Af Længdesnittet ses, hvorledes to smaa Vinduer er klemt helt ud mod Gavlene.

Den lille Kirke, som iøvrigt ikke har daarlige Proportioner, har skullet tage sig aneligere ud end den kunde, naar den skulde være helt ærlig, og det har svækket dens Værdi og Ægthed i Forhold til de ærlige smaa Rækkehuse, hvis Beboere den skulde betjene.

Det er betagende at se den Iver og Nidkærhed, hvormed Direktionen behandler en saadan Sag og bestandig har for Øje, at den forvalter betroet Gods. Naar Tvede fremsender sine Skitser, cirkulerer disse til Votering, og ofte fylder Classens Vota, der er formuleret i en Række Punkter, adskillige Foliosider, beskrevet med hans store, urolige Skrift.

I sit Votum gaar han stærkt i Detailler. Indleder med at udtale, at han hellere havde set en Bygning som Citadelskirken eller Reformert Kirke med en Tagrytter paa Midten end en Kirke med Taarn i den ene Ende som foreslaaet, men vil afstaa fra at stille Forslag herom, da Skitserne allerede har vundet Stemningen for sig, hvad de iøvrigt ogsaa fortjener.

Det er ikke alene Bygningens Arkitektur, der har hans Interesse, lige saa nidkært vaager han over, at der ikke gives unødige Penge ud. Saaledes kritiserer han Kirkens indre Højde, som han ved Sammenligning med ham bekendte Kirker finder unødigt stor. Saa-danne Overdrivelser bør ikke finde Sted, man maa erindre, at det drejer sig om en Kirke for jævne Arbejdere.

Ogsaa Kirkestolens Længde gør ham betænkelig, og han foreslaar i den Anledning at føre en smallere Gang langs Ydervæggene.

Han spørger om, hvorledes der kommer Lys til Vaabenhuset, og vender sig med stor Kraft mod Tvedes Forslag til Anbringelse af et trekoblet Vindue i Korets Nordgavl og anviser Anbringelse af Sidelys hertil, i hvilken Forbindelse han gaar ind for at bortskære de to Smaarum paa begge Sider af Koret, idet han ikke finder et Præsteværelse paakrævet. Præsten maa, som saa mange andre Steder kunne nøjes med en Plads bag Alteret eller en lukket Stol vis à vis Degnestolen.

Tillisch's Votum fylder med hans lille og tynde Skrift kun en Brøkdæl af Classens, de andre Direktørers er mere kortfattede.

Classen fik sin Vilje med Bortfaldet af Gavlvinduerne i Koret, derimod ikke med at faa dem flyttet om i Korsiderne paa Bekostning af de to Smaaværelser, (hvorved hans Ønske om, at Kirkens Længde skulde være saa stor som mulig jo ogsaa vilde blive modarbejdet). Derimod indrettedes et Ovenlys i Koret med Støvlys i Tøndehvælvingen.

Dette gav iøvrigt Anledning til et senere Intermezzo.

Belysningen i Koret viste sig uheldig, og i 1883 søger Tvede om Bevilling til at borttage Ovenlyset og indsætte det trekoblede Vindue i Korgavlen, som oprindeligt projekteret.

Bevillingen gives imod Classens Ønske — han foreslaar at nedrive de to Smaarum og give Koret Sidelys og kan stadig ikke forstaa, at der er Brug for et Præsteværelse, naar Præsten bør faa Skridt derfra, men kunde heller ikke nu gennemføre sit Standpunkt — og Vinduerne indsattes.

Til Uheld for Tvede kommer der Kirkesyn, før Arbejdet endnu er afsluttet, og Rummet præsenterer sig, som Tvede havde tænkt. (Midtervinduet var midlertidigt blændet). Kirkesynet finder Belysningen uheldig, og Classen kan ikke tilbageholde et »hvad sagde jeg«. Ændringen føres dog til Ende og synes ikke senere at have givet Anledning til Besværinger.

Den 19. Juni 1880 fandt Kirkens Indvielse Sted i Kongefamiliens Nærværelse.

Før man naaede saa vidt, var der udført et stort Arbejde med at rydde Vej for Oprettelsen af et særligt Kirkesogn for de Classenske Boliger.

Kirken i de Classenske
Boliger. Efter Fotografi
1912.

Tillisch havde ved direkte Forhandling med Kirkeminister Fischer opnaaet Ministeriets Tilslutning til Tanken herom i Anerkendelse af, at denne ret store Befolkning havde Behov for et direkte og stadigt Tilsyn, der udelukkende helligede sig dens aandelige Trang og Sjælesorg. Men lige saa let gik det ikke at faa Indenrigsministeriet med, der var højeste Myndighed for det offentlige Fattigvæsen.

Vanskeligheden laa i, at Sognepræsten ved Frederiksberg Kirke ifølge gældende Lov var født Formand i Fattigkommissionen, og Oprettelsen af et nyt Sogn med egen Sognepræst maatte medføre, at denne Lov maatte laves om. Men at forsøge herpaa for en saa ubetydelig Sags Skyld var der ringe Villighed til under de daværende politiske Forhold.

Da alle Sunde syntes lukkede, fandt Tillisch Udvej ved at foreslaa Ministeriet, at der ikke oprettedes et nyt Sogn med særlig Sognepræst, men kun en Menighed med egen Præst. Nu gled det.

Ved Kgl. Resolution af 25. Maj 1880 bifaldes, at der beskikkes en selvstændig Præst for Beboerne af de saakaldte Classenske Boliger ved Godthaabsvejen, Frederiksberg Sogn, saaledes at de nævnte Boliger i kirkelig Henseende udskilles som en særegen

Menighed fra Frederiksberg Sognekommune, medens bemeldte Boliger i kommunal Henseende vedblive at udgøre en integrerende Del af Frederiksberg Sogns Kommune. Resolutionen er afgivet, efter at Direktionen har ladet opføre en Kirke ved Boligerne og overtaget Lønningen af en Præst ved samme med 2.500 Kr. aarlig foruden Fribolig.

Kirkens første Præst blev Pastor Johannes Levinsen, som kom fra et Kapellani paa Lolland. Han efterfulgtes ved sin Død i 1884 af Kateket ved Jacobskirken, Sofus Müller, som virkede i de Clas-senske Boligers Menighed til 1898, hvor han blev Sognepræst ved den nye Sct. Thomas Kirke.

Kirkens sidste Præst var Carl Tholstrup, som blev ved Kirken til dens Nedrivning i 1912. Han var ved sin Tiltræden en ganske ung Mand, der med Iver gik op i sin Gerning. Ikke mindst inter-esserede Ungdomsarbejdet ham, og han fik udvirket, at der i en af Stokkene indrettedes et Ungdomshjem.

Med Kirkens og de to sidste Stokkes Opførelse havde den lille Arbejderby naaet sin fulde Udvikling, og Anlægget var ud-bygget.

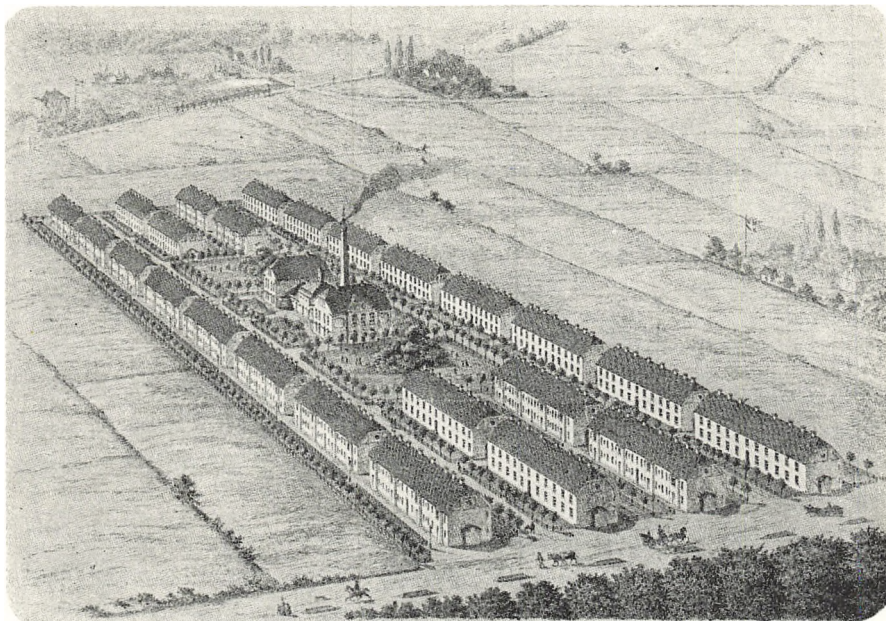
Noget Billede af det samlede Anlæg fra denne Tid har ikke kunnet fremskaffes, men der findes et Litografi, aabenbart frem-stillet paa Grundlag af Projektet, inden Asyl og Kirke havde taget Form, og hvorefter det smukke og imponerende Anlæg præsenteres i saa landlige Omgivelser, at man næsten turde forsværge, at denne Del af Frederiksberg nogensinde har taget sig saaledes ud.

At Fremstillingen gaar helt tilbage til Projektets Tilblivelse kan ses deraf, at alle de Stokke, som vender Indgangssiden mod Be-skueren har Trappehusfremspring og Passage i Stueetagen gennem Husmidten.

Anlægget har sikkert været smukt dengang, Træerne var vokset til, Plænerne grønne, og de smaa Forhaver har været passet troligt af Flertallet af Beboerne. Smaa Lysthuse er begyndt at skyde op hist og her, og der har myldret af Liv.

Slutningen af 70'erne havde været vanskelig. Der var stor Ar-bejdsløshed blandt Københavns Arbejdere, og adskillige Lejligheder stod tomme. Der fremkom ogsaa Andragende fra Beboerne

De Classenske Boliger, som de ventedes at ville præsentere sig efter Arkitekt Tvedes Projekt. Gengivet efter udateret Litografi udført paa Grundlag af Arkitekt Tvedes Projekt.

om Lejenedsættelse, hvilket Directionen af Hensyn til Konsekvenserne dog ikke kunde inklade sig paa, hvorimod den gav Inspektøren Paalæg om at fare med Lempe ved Lejens Indkrævelse.

Men fra 1880 gaar det fremad igen, saa at samtlige Lejligheder ved Aarets Udgang var udlejet.

I November 1880 meddeler Tillisch Kollegerne, at der nu er opsat Komfur i Lejlighederne, og at den nye Inspektør, Kaptajn Raabye, mener, at dette foruden at være til stor Tilfredshed hos Beboerne vil være til betydelig aarlig Besparelse og Vinding, idet ikke alene den skadelige Indflydelse, som den næsten bestandige Røg bevirkede i Lejlighederne, undgaas, men ogsaa at der vil blive Besparelser ved Reparationer af Kakkellovne, idet disse nu ikke misbruges til Kogning.

Folketallet var i 1880 — 1288 Personer, October 1882 var det paa 1637. I 1895 naaedes Maximum med 1655 Personer.

Af Nybygninger tilkommer herefter kun den tidligere omtalte Udvidelse af Asylet i 1882 og en bærende Underbygning for og Tag over en Vest for Hovedbygningen placeret Vandbeholder, som opførtes i 1885.

Vandforsyningen havde altid gjort Knuder. Dels var der ikke tilstrækkeligt Vand fra den første Boring, dels skuffede de senere Brøndgravninger, og der maatte gentagne Opboringer af Borehullerne til for at klare Vandforsyningen.

Der havde ogsaa været Klage over Vandets Kvalitet. I Anledning af et Tilfælde af tyfoid Feber henstillede Sundhedskommis­ sionens lægekyndige Medlem, Dr. Prieme, at der foretoges en Undersøgelse af Vandet, hvilket Tillisch dog bestemt afviste, indtil det var konstateret, at Nydelse af Vandet var skadeligt for Sundheden.

I Hovedbygningens Sydpavillon foretoges i 1883 en større Ombygning, idet det efterhaanden var blevet generende for Inspektøren at have sin Bolig i Stueetagen under den tidligere Asylsal, som jo nu anvendtes til Møder, hvor mange Mennesker var forsamlet. Der skete den Ændring, at Inspektøren fik en rummelig Lejlighed, bestaaende af 6 Værelser, Køkken med Spisekammer og Fadebur samt Pigeværelse indrettet paa 1. Sal, medens der i Stueetagen indrettedes en Forsamlingssal med et Gulvareal paa 206 Kvadratalen.

Denne tjente som tidligere til Afholdelse af saavel Foreningsmøder som til Foredrag o. l.

Der knytter sig en munter lille Episode til denne Sal. Bestyrelsen for Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere andrager om Tilladelse til i Salen at afholde Undervisning i Lovkundskab for Arbejdere.

Tillisch er lidt tvivlraadig og beder Kaptajn Raabye erklære sig. Denne finder ingen væsentlige Indvendinger, men Classen er helt paa det rene med, at Samfundet havde en saa oppositional politisk Opfattelse og blev ledet i en saa radikal til Socialisme grænsende Retning, at han paa det bestemteste maatte udtale sig mod Andragendet. Da den øvrige Direktion sluttede sig hertil, blev det til et høfligt Afslag.

Underskriverne paa Studentersamfundets Andragende var:
C. A. Gad. N. Neergaard. V. Pingel. I. Schiøtt og Herman Trier.

I Vaskeriet blev der under Kaptajn Raabyes Ledelse indrettet et forbedret Ventilationssystem, der var mere effektivt end det oprindelige, som baade var dyrt i Drift og ineffektivt.

Med Aarhundredskiftet var Boligernes bedste Tid forbi. Uden om Arbejderkvarteret voksede et nyt og højt Byggeri op, og den fri Beliggenhed var snart en Saga blot. Kun mod Øst laa en større aaben Plads, som Kommunen benyttede som Materialeplads, men den var til Gengæld ikke nogen særlig Attraktion med sine Materialeoplag og tarvelige Træskure.

Dertil kom, at Boligerne distanceredes ved de bygningshygiejniske Fremskridt, som det nye Byggeri nød godt af, Køkkenvaske med Afløb til Kloak, Vand- og Gasindlæg og sidst Indretning af Etageklosetter, hvortil endelig kom elektrisk Lys og W. C.-Anlæg.

At raade Bod herpaa i Arbejderboligerne var baade vanskeligt og bekosteligt.

I 1907 kom Boligerne ud for en voldsom Kritik i Socialdemokraten, og indenfor Direktionen, som var klar over, at Boligerne var ved at forældes, begyndte man at omgaas med Tanken om at afhænde dem. Den billige Leje og Direktionens Lemfældighed med at inddrive Lejen gjorde, at Boligerne altid var besat.

Beboerne blev ulykkelige, da det rygtedes, at der var Tale om Salg, og henvendte sig i en Adresse til Fideicommisset for at afværge Salget eller formaa det til at støtte andet Byggeri for dem. der blev tvunget til at forlade deres smaa Hjem. Det var dels de gamle Lejeres Modstand mod at flytte, dels den billige Leje, der holdt Lejerne fast. En eetværelses Lejlighed kostede 80 Kr. aarlig og en eetværelses Lejlighed med Kammer 108 Kr., en tolværelses Lejlighed 128 Kr.

For at fastholde solide Lejere, besluttede man i 1879 at nedsætte Lejen med 6 Kr. aarlig efter 5 Aars Lejetid og med yderligere 6 Kr. aarlig efter 10 Aars Lejetid. Nogen Restance forekom alligevel, men den oversteg i 80'erne og de første Aar af 90'erne

som Regel ikke 3-500 Kr. om Aaret. Senere voksede Restancerne dog mærkbart.

Grunden til at Direktionen i 1909 besluttede sig til at opgive Driften var, at Tiden var løbet fra Boligerne. Det oprindeligt tilsigtede, at tilvejebringe billige og sunde Boliger, der betegnede et betydeligt socialt Fremskridt, bestod ikke mere, og Boligernes Mangler tjente nærmest til at fremhæve Fremskridtene i Nybyggeriet. Desuden var Driftsudgifterne stigende, og om en passende Forrentning af den investerede Kapital var der ikke Tale. I 1898-99 var der et reelt Driftsunderskud paa ca. 5.000 Kr. Skulde hertil lægges 4 % af Anlægskapitalen, vilde det vokse til ca. 61.000 Kr. Dertil kom, at Udgifterne til Vedligeholdelse var stigende.

Endelig kunde det med Rette siges, at Boligerne havde opfyldt deres Mission at virke ansporende paa Interessen for Tilvejebringelse af gode Arbejderboliger. Denne Interesse varetoges i vid Udstrækning af Arbejderne selv i adskillige Byggeforeninger.

Resultatet af Direktionens Overvejelser blev, at man gik i Forhandlinger med Frederiksberg Kommune.

Fra Kommunens Side har der været et lige saa oprigtigt Ønske om at faa Boligerne nedrevet. Aarsagen hertil var, at Boligerne faktisk efterhaanden takket være Stigningen i det almindelige Lejeniveau sammenholdt med Fideicommissets filantropiske Indstilling — den lave Leje og Lemfældigheden med Inddrivelsen af Restancer — var blevet et Tilholdssted for en udpræget Fattigbefolkning. Dels belastede Beboerne Kommunens Økonomi i betydelig Grad til Skoler, Fattigvæsen, Alderdomsunderstøttelse, Hospital og Sundhedsvæsen, dels kan det næppe bestrides, at en Sammenstuvning paa eet Sted af et saadant Klientel havde haft en vis demoraliserende Virkning, som gav sig Udtryk i, at Boligerne og Kvarteret efterhaanden havde faaet et Fattigkvarters umiskendelige Præg.

Det fandtes derfor ønskeligt at sprede dette Klientel, saa at der opnaaedes en jevnere Fordeling i den øvrige Befolkning. (Man har i nyere Tid gjort tilsvarende Erfaringer med Sammenstuvning af børnerige Familier inden for snævert begrænsede Omraader). Og endelig var Tanken om paa dette Sted i Kommunen at tilvejebringe en smuk moderne Bebyggelse som Rammen om et større

Parkanlæg bestaaende af Dele af Boligernes Grund sammenlagt med Kommunens Materialplads opstaaet i kommunale Kredse.

Ogsaa fra anden Side havde man faaet Færten af, at Boligernes Dage var talte, bl. a. fremsendtes af Arkitekt Ludvig Andersen (det ny Teaters Bygmester) i 1906 flere Bebyggelsesforslag, som behandlede af Autoriteterne. De første udmærkede sig ved en yderst haardhændet og bolighygiejnisk slet Udnyttelse af Grunden, men da disse nægtedes, fremkom mere modererede Forslag, som man næppe vilde kunne modsætte sig, da de opfyldte den gældende Byggelovs Forskrifter. Man besluttede sig dog til inden Approbation at henvende sig til Fideicommisset med Forespørgsel om, hvorvidt det agtede at sælge til det omhandlede Formaal, og modtog omgaaende Svar, at Grunden ikke var til Salg.

I Foraaret 1907 fandt man Tidspunktet inde til at føle sig for hos Fideicommisset, om hvorvidt det kunde tænke sig at afhænde Boligerne til Kommunen, og en Samtale fandt Sted mellem Direktør for Kommunens Fattigvæsen Niels Westergaard og Geheime-
tatsraad Hørring, som repræsenterede Fideicommisset.

Af denne Samtale fremgik, at Fideicommisset ikke var fremmed for Tanken om Afhændelse, idet det fandt, at Boligerne havde overlevet sig selv og næppe mere virkede heldigt, og desuden ønskede at frigøre den i Boligerne bundne Kapital. Fideicommisset saa dog ikke i første Række paa det økonomiske og vilde ikke sælge til den første den bedste Byggespekulation.

Direktør Westergaard forelagde herefter Sagen for Kommunalbestyrelsens Formand, Dr. Jacoby, idet han henviste til Ulemperne for Kommunen ved den nuværende Tilstand og Fordelene ved at sikre sig Arealet, naar det, som det syntes, kunde faas til en rimelig Pris, samt henstillede til Overvejelse Spørgsmaalet om Arealets Benyttelse til aaben Plads omgivet af Smaahuse.

Dr. Jacoby blev interesseret og oversendte Sagen til Teknisk Forvaltning med Bemyndigelse for Direktør Brodersen til hos Arkitekt Rolf Schrøder at udbede sig et Forslag til Bebyggelsesplan for Arealet.

Et saadant med to Alternativer indsendtes i Løbet af April Maa-
ned og har formentlig været benyttet under de i den kommende

Tid førte mundtlige Forhandlinger med Fideicommisset og ved Sagens Behandling i Kommunens Vejudvalg og Fattigudvalg.

I December 1908 meddelte Fideicommisset, at man ønskede at overgaa til skriftlig Forhandling og fremsendte et Udkast til Købekontrakt. Købesummen var 450.000 Kr., Skøde udstedes den 24. Juni 1911.

Det fremgaar med al ønskelig Tydelighed af Kontrakten, at det er Meningen, at Boligerne skal nedrives. Denne Klausul maa sikkert forstaaes saaledes, at Fideicommisset ikke gerne ser Navnet Classen knyttet til noget, som ikke mere er Navnet værdigt.

Fideicommisset har da ogsaa i den siden forløbne Tid Gang paa Gang gjort Forestillinger om Nedrivningsforpligtelsens Opfyldelse og er kun modstræbende gaaet med til den af Omstændighederne foranledigede Udskydelse af Nedrivningen.

Bortset fra Nedrivningsbestemmelserne og visse Sikringsbestemmelser til Fordel for Beboerne, er Kommunen stillet frit med Hensyn til Arealets Udnyttelse.

Det havde formentlig oprindelig været Tanken at bevare Kirken, men der var nu forberedt en Sammenlægning af Dele af det omkring Boligerne opvoksede Kvarter til et nyt Sogn med egen Kirke, idet Boligernes lille Kirke ikke vilde kunne betjene den voksende Befolkning, og der var blevet nedsat en Komité med Pastor Tholstrup som Formand til at iværksætte denne Sag.

I April 1909 andrager Fideicommisset Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om Samtykke til Ophævelse af det af de Classenske Boliger hidtil bestaaende Kirkesogn og Nedlæggelse af den i de Classenske Boliger værende Kirke fra det Tidspunkt, hvor den nye Kirke maatte blive taget i Brug.

I Andragendet hedder det bl. a.: »Efter den store Udvikling, der i de sidste Aartier har fundet Sted i Frederiksberg Kommune, har Boligerne mistet den Betydning, de ved og i mange Aar efter Opførelsen havde, som billige og gode Arbejderboliger, og man har derfor efter forudgaaende Forhandlinger solgt Boligerne til Frederiksberg Kommune til fri Disposition«.

I Juni 1909 giver Ministeriet sin anbefaling af Salget af Boligerne til Frederiksberg Kommune paa Vilkaar, at Kirken bliver

staaende som midlertidig Sognekirke for det nye Sogn, indtil den for dette Sogn paatænkte nye Kirke er færdig til at tages i Brug.

Til Arkitekt engageredes den ældre Arkitekt Tvedes Søn, Gotfred Tvede, og Kirken opførtes ved Nyelandsvej, ikke langt fra de gamle Boligers Grund og indviedes 19. Marts 1911.

Det var indlysende, at der ogsaa i Fremtiden vilde være Brug for et Asyl, hvorfor Muligheden for Udvidelse af Asylbygningen i Boligerne endnu engang blev undersøgt, og Erklæring indhentedes hos Teknisk Forvaltning, om en saadan kunde gennemføres saaledes, at Bygningen paa passende Maade kunde fungere som Ramme for et Børneantal paa ca. 200. Da denne blev negativ, anmodede Pastor Tholstrup Fideicommisset om at opføre en Nybygning for Asylet og Ungdomshjemmet.

Fideicommisset gik ind paa Tanken, og en ny Asylbygning, som kom til at bære Navnet »General Classens Asyl«, opførtes efter Tegning af Arkitekt Gotfred Tvede og indviedes den 23. Marts 1911.

Planerne for Arealets Udnyttelse var imidlertid under Forberedelse. De første forelaa allerede i Februar 1909. Hovedtrækkene var Etablering af et stort Parkareal, bestaaende af Vejvæsenets Plads med Inddragelse af en Del af Boligernes Grund, Bevarelse af den bedste Del af den smukke Træbestand ved de gamle Køreveje og Dækning af Bagfacaderne paa den omliggende Bebyggelse ved Opførelse af Beboelsesbygninger med Hovedfacader mod Parken. Det var Tanken at gennemføre to Tværveje, nemlig en Forbindelsesvej mod Syd til Langelandsplads (nuværende Bjarkesvej) og en nordligere omtrent i Forlængelse af Sindshvilevej til Forbindelse med Langelandsvej.

Om Planens Gennemførelse i Hovedtrækkene var der Enighed, men der arbejdedes i de følgende Aar med forskellige Varianter, navnlig om Udnyttelsesgradens Størrelse.

I 1912 skred man til Nedrivning af de 3 Rækkehuse, som spærrede for den søndre Tværvejs Gennemførelse til Langelands Plads, og af Kirken. Samme Aar vedtoges Stenpladsens Flytning, men Gennemførelsen heraf maatte udskydes.

En Byggegrund afhændedes til Telefonselskabet ved det projekterede Anlægs Sydende, og inden et Resultat var naaet, opførtes et

Hus ved Langelandsvej, som hindrede den nordre Tværvejs Gennemførelse.

Det blev derfor nødvendigt at foretage visse Ændringer i Planen, og i Begyndelsen af 1914 udarbejdedes den Plan, som foreløbig blev Grundlaget for den kommende Bebyggelse. For den sydlige Dels Vedkommende er der stort set bygget efter denne.

Ved Godthaabsvej var det Meningen at slutte den eksisterende Bebyggelse til begge Sider og mod Øst tilvejebringe en lukket Karré med Sydsiden i Flugt med Sindshvilevejs Nordside. Fra Godthaabsvej var der et aabent Indblik til Parkarealet ved en bred overhælvvet Buegang.

Sagens Behandling stod paa i et Aarstid med Udarbejdelse af Servitutter og en skitse-mæssig Fastlæggelse af Lejlighedsfordelingen og Facadernes Helhedsvirkning.

Lejlighederne varierede fra to til fem Værelser. Det overvejende Antal var paa 3 Værelser med Pigeværelse.

Umiddelbart Nord for Rolfsvej var desuden placeret to fritliggende Bygninger, som tænktes forbeholdt offentlige Institutioner f. Eks. Bibliotek, Teknisk Skole el. l.

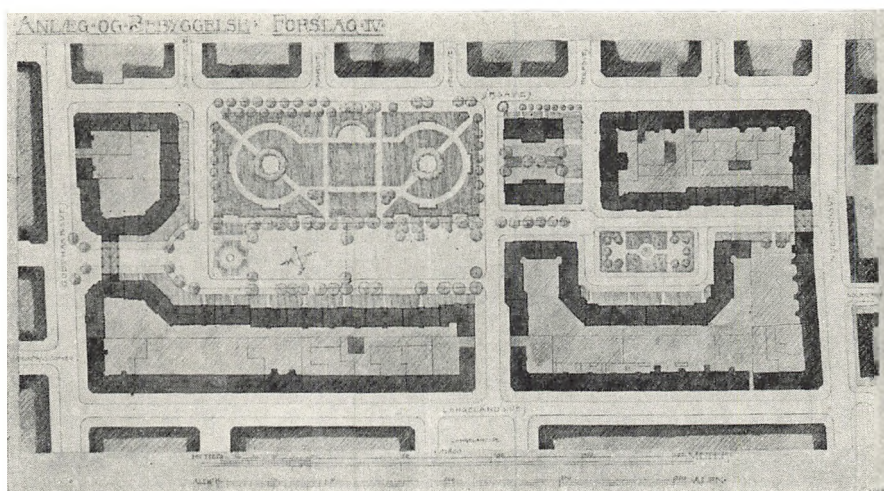
Servitutterne gik ud paa med det fastlagte Skitseproject som Grundlag at sikre Opnaelsen af Bebyggelsens ønskelige Udstrækning, Art og Karakter, hvorfor der paalagdes Censur, saavel hvad Planudformningen som det Ydre angaar.

Højden var fastlagt til 4 fulde Etager med Manzard eller anden Tagetage, som dog for en vis Dels Vedkommende maatte opføres som fuld Etage i samlede eller delte Facadepartier. I Kælder og Tag over den nævnte Tagetage maatte ikke indrettes Beboelsesrum.

Der maatte ikke indrettes Fabriks-, Lager- eller Værkstedslokaler eller Lokaler for Virksomheder, der kunde blive til Gene for Omgivelserne eller forringe Lejlighedernes Værdi. Butikker maatte heller ikke indrettes udover det i Bebyggelsesplanen antydede. Forhaver skulde anlægges og vedligeholdes efter en af Vejudvalget godkendt Plan og hegnes paa ensartet Maade.

Parkarealet var delt i et egentligt Haveareal og et Legepladsareal. Havearealet alene udgjorde godt $1\frac{1}{2}$ Td. Land.

Den 28. Juni 1915 vedtoges Bebyggelsesplan og Servitutter i

Bebyggelsesplan for de Classenske Boligers Grund udarbejdet af Teknisk Forvaltning, vedtaget af Kommunalbestyrelsen 28. 6. 1915 som Grundlag for den kommende Bebyggelse i Forbindelse med Servitupaalæg.

Kommunalbestyrelsen, og Vejen syntes nu aaben for en hurtig Bebyggelse af Arealet og Opnaaelse af et storstilet Anlæg med et af samtidig Opførelse og de fastlagte Rammer betinget ensartet Helhedspræg. Det skulde imidlertid gaa anderledes.

Krigen 1914-18 avlede Bolignød og Opsættelse af Nedrivningen.

Kommunen tog ganske vist selv ret hurtigt fat paa Bebyggelsen af de ryddede Grunde og opførte i Aarene 1916-18 Bygningerne paa begge Sider af Telefoncentralen ved Yrsavej og Rolfs Plads, samt efter Fjernelse af endnu to Rækkehuse, Hjørneejendommene ved Bjarkes Vej, men dermed gik Bebyggelsen ogsaa foreløbigt i staa, og den i Købekontrakten fastsatte Nedrivningstermin — 1919 — kunde ikke overholdes, men blev efter Anmodning fra Kommunen forlænget til 1. Januar 1924, dernæst til 1927.

Forholdene medførte imidlertid, at heller ikke den Frist overholdtes, men Fideicommisset undlod Paatale indtil 1934.

Paa dette Tidspunkt var Kommunens nye Badeanstalt under Opførelse paa den til Institutionsbyggeri forbeholdte Grund, der dog for at tilfredsstille Badeanstaltens Pladsbehov maatte udvides mod Nord i Flugt med Helgesvej.

Ved Forhandling med Fideicommisset opnaaedes paa visse Vilkaar atter en 10-aarig Forlængelse af Fristen under Forudsætning af en ligelig Fordeling af Nedrivningen over denne Periode.

For at muliggøre denne Nedrivning lagdes en Plan for Evakuering og Nedrivning af Boligerne og for Bebyggelsen.

Denne gik ud paa først at opføre Erstatningsboliger ved Flintholms Allé, dernæst evakuere og nedrive de 6 sydligste Stokke og saa bebygge det ryddede Areal med 5 Etagers Beboelseshuse. Derefter evakuere den nordlige Rest af Boligerne, nedbryde dem og bebygge Tomten.

I 1936 besluttedes det at begynde Nedrivningen fra Nyelandsvej.

Ved Drøftelsen af denne Plan blev i teknisk Udvalg fremsat Ønske om Udarbejdelse af et Ændringsforslag til Bebyggelsesplanen saaledes, at der fra Godthaabsvejen skabtes friere Indblik i Parkarealet.

En saadan udarbejdedes i den følgende Tid, men samtidig kom man ind paa Spørgsmaalet om en eventuel Forøgelse af den fremtidige Bebyggelse, f. Eks. ved Opførelse af en Randbebyggelse mod Yrsavej.

Imidlertid var der fra forskellige Enkeltmænd og Konsortier fremsendt en Række Projecter til Bebyggelse af Grundene, som for adskilliges Vedkommende saa fuldstændigt bort fra den stadig i Kraft værende vedtagne Bebyggelsesplan og dennes Hovedelement, det store Anlæg, og for fleres Vedkommende udmærkede sig ved en betydelig Forøgelse af Bebyggelsen.

I 1938 besluttede Bolig- og Ejendomsudvalget at gaa til en Ændring af den fastlagte Bebyggelsesplan saaledes, at den østlige Del af Bebyggelsen langs Godthaabsvej bortfaldt, hvorved Parken førtes helt ud til Godthaabsvej. Til Erstatning for det tabte Etagereal var det Hensigten at tillade 6 Etagere paa Vestsiden af Yrsa-plads, som Anlægget dengang betegnedes.

I Juni 1938 vedtoges Planen af Kommunalbestyrelsen saaledes, at Bebyggelsen mod Nyelandsvej og i den hesteskoformede Bebyggelse mod Rolfs Plads anvendes til billigere Lejligheder, medens Fløjen langs det nye Anlæg ud til Godthaabsvejen anvendes til andre Lejligheder.

Udviklingen indenfor Byggeriet i den lange Pause mellem Bebyggelsens Paabegyndelse i 1916-18 og dens Fortsættelse i 1938 saavel med Hensyn til Planudformning (en Følge af ændrede Leveforhold og Livsvaner) som til Arkitekturens ændrede ydre Udtryksformer havde utvivlsomt gjort en uændret Fortsættelse af Bebyggelsen efter de i 1915 fastlagte Retningslinier umulig, men de trufne Dispositioner betød, hvad Anlæggets Udformning og Karakter angaar, en radikal Ændring af den første Plans Sluttethed og Karakter af en paa 3 Sider af høj Bebyggelse fast indrammet Plads, som paa afgørende Vis vil forandre Bybilledet i Kvarteret.

Da Evakueringsbyggeriet var opført, og en Brand i en Ejendom ved Nylandsvej gjorde Tidspunktet egnet, sattes Planen i Værk, og i 1939-40 opførtes Ejendommen »Nyelandshuse« med Portgenemkørselen til Nylandsvej og den sydlige Afslutning af Bebyggelsen paa Østsiden af Rolfs Plads med Frederiksberg Boligselskab, et Datterselskab af Københavns alm. Boligselskab, som Byggherre, og i 1942-45 fulgte Opførelsen af den hesteskoformede Bebyggelse paa Rolfs Plads' Vestside, »Rolfsgaarden«, som i en Tretagers Sydfløj indeholdt Lokaler for en Børneinstitution, bestaaende af Vuggestue, Børnehave og Fritidshjem, medens de to andre Fløje indrettedes til Beboelse.

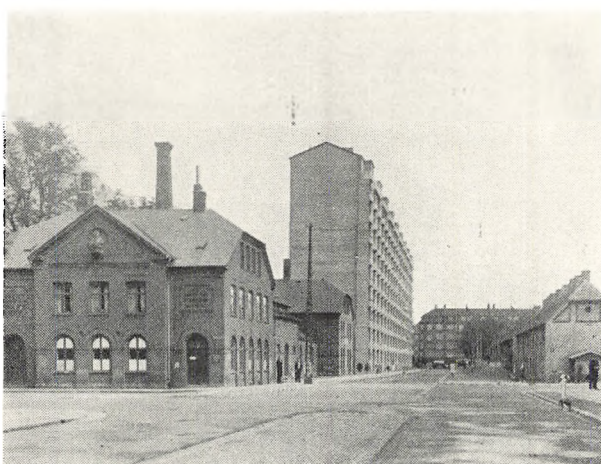
Til Erstatning for det ved den lavere Sydfløj mistede Etageareal tillodes de andre Fløje opført med 6 Beboelseslag. Byggherre var her ligeledes Frederiksberg Boligselskab.

Opførelsen af disse Huse medførte Nedrivning af de tre sydligste Stokke, hele den vestligste og Halvdelen af de to resterende Stokke i det sydlige Afsnit.

Blandt Liebhabererne til de nordlige Grunde var ogsaa Direktør Harald Simonsen, en Byggherre, som havde vist, at han magtede Gennemførelsen af store Byggeforetager.

Da hans første Forslag maatte afvises, fordi de overhovedet ikke respekterede det bestaaende Grundlag, opgav han ikke Sagen, men fremsendte flere Ændringsforslag, der dog heller ikke førte til noget Resultat.

Efter Vedtagelsen af den ændrede Bebyggelsesplan i 1938 fremsatte Direktøren i 1941 et nyt Forslag om Opførelsen af den vest-

Direktør Harald Simonsens 10 Eters Skyskraber mellem de Classenske Boligers Hovedbygning og de resterende Rækkehuse. Foto. 1944.

lige Randbebyggelse som et Hus dels i 7, dels i 10 Etagers, altsaa en Bebyggelse af et efter frederiksbergske Forhold ikke dagligdags Format, som fandt Kommunalbestyrelsens Interesse saaledes, at de for Planens Gennemførelse fornødne Lempelser af den nyligt vedtagne ændrede Bebyggelsesplan opnaaedes. Planens Realisation paabegyndtes i 1943 fra den nordre Ende, efter at Direktør Simonsen med delvis Anvendelse af Materialer fra Nedbrydningen af en Række af Stokkene i det nordre Afsnit havde opført en Eva-kueringsbebyggelse i Flintholmskvarteret.

Den nye Bebyggelse blev rykket længere mod Øst end 1915 Planens, og derved faldt Resterne af den smukke Trærække langs de gamle Boligers Køreveje. Bebyggelsen var afsluttet i 1946 og fik Navnet »Godthaabshave«.

I 1945 nedbrødes de for Byggeriets Fuldendelse i Vejen staaende Bygninger, herunder Hovedbygningen. Generalens Buste toges i Forvaring af Kommunen for engang at indlemmes i det Frederiksberg Musæum, som vi alle med Forventning ser hen til. Da man en Dag vilde tage den nærmere i Øjesyn, var den imidlertid forsvundet, hvilket gav Anledning til uhyggelige Gisninger om Tyveri, men Sagens Opklaring lod ikke vente længe paa sig. Det viste sig, at de Folk, der skulde besørge dens Anbringelse paa Bibliotekets

Parti fra de Classenske Boliger, vestre Korevej. Foto. 1943.

Loft, havde haft det Uheld ved Transporten at tabe den zinkstøbte Buste, der gik i tusinde Stykker.

Ved Nedrivningen af Hovedbygningen ledte man iøvrigt efter Grundstensdokumenterne under Sydpavillonens Kældermure, men fandt intet.

Aarsagen hertil er nu formentlig opklaret. Den er efter al Sandsynlighed den Vending af Hovedbygningen, som blev foretaget, efter at Grundstenen var nedlagt, og Dokumenterne hviler efter alle Solemærker at dømme under Vejen langs den nye Skyskraber.

Det er med Vemod, at vi nu betragter de sørgelige spredte Rester af det forud saa helstøbte og smukt gennemførte Arbejderkvarter, vel nok den klarest anlagte sluttede Rækkehusbebyggelse med kollektive Indretninger fra det sociale Boligbyggeris Barn-dom her i Landet.

Vi spørger os selv, var det nødvendigt, at det maatte falde og i bekræftende Fald hvorfor. Nyboders Rækkehuse har jo adskilligt flere Aar paa Bagen og »Lægeforeningen« staar der endnu og har lange Ekspektancelister fra Folk, der gerne vil ind.

Svaret maa set med mine Øjne blive et Nej for saa vidt det tekniske angaar. Boligerne har ved Nedbrydningen vist sig at være saa velbyggede, at de meget vel vilde have kunnet staa i mange Aar endnu. Boligernes Indretning var selvfølgelig antikveret, og en Bevarelse vilde utvivlsomt have krævet en Sanering og en Omdeling af Lejlighederne og Installering af Gas, Vand, elektrisk Lys og WC. samt en Udtynding af Beboernes Antal, som naturligvis vilde kræve Investering af ny Kapital.

Naar det ikke skete, skyldtes det formentlig, at Fideicommisset snarere ønskede at frigøre end at nyinvestere Kapital i socialt Boligbyggeri, en Opgave, som paa daværende Tidspunkt maatte siges med Held at være taget op af Arbejdernes egne Boligselskaber, og derfor ønskede at sælge.

For Kommunens Vedkommende var Formaalet med Købet netop at blive af med Boligerne for at give Plads for en moderne Bebyggelse og et Parkanlæg. Interessen for Bevarelse var saaledes hverken tilstede hos Sælger eller Køber, hos Sælgeren endog i saa ringe Grad, at man i Købekontrakten indsatte Nedrivningsklausuler. Uden Betydning har det iøvrigt neppe heller været, at de to Mænd — Classen og Tillisch — der havde skabt Anlægget, var gaaet til deres Fædre.

Nedrivningsklausulerne er endnu ikke opfyldt, men det maa haabes, at Byggesituationen i de nærmest kommende Aar vil bedres saaledes, at den nuværende lidet tiltalende Blanding af Rudimenter fra de gamle Boliger med den nye Tids Monumenter bringes til Ophør, og det store Anlæg kommer til Udførelse. Dets Paa-begyndelse vil efter Kommunalbestyrelsens Bevilling af de fornødne Midler ske allerede i indeværende Aar. Lad os saa haabe, at det færdige Resultat bliver til Pryd for Byen og til Gavn for dens Borgere.

Der vil nu kunne indhøstes Erfaringer om, hvorledes Folk befinder sig ved at bo i et 10 Etagers Rækkehus. Der er jo god Ud-

sigt fra de øverste Etager, saalænge der ikke skyder Genboer op med samme eller større Højde.

Der kan ogsaa indhøstes Erfaringer for saadanne Huses Indvirkning paa det samlede Bybillede.

Det kan anbefales interesserede at tage et Vue over Byen ude fra Bellahøj, og man vil da alt efter sin Indstilling kunne glæde sig over at have beriget Byen med dets for Tiden højeste Hus eller græmme sig over det Skærnbræt, som med et bredt Skaar bortskærer en væsentlig Del af Stadens flimrende og levende Silhuet.

Men hvilket Resultat man end kommer til, vil Venner og Modstandere af denne Byggeform vel kunne forenes i en Hyldest til General Classens Minde og til det stadigt levende og virkende Fideicommis, der skabte dette smukke og helstøbte Anlæg ved en for sin Tid fremragende Indsats i det sociale Boligbyggeri.

NOTER

Foranstaaende Fremstilling hviler paa Forstudier i Det Classenske Fideicommis' Arkiver i Fideicommissets Hovedsæde og i Landsarkivet samt paa Oplysninger hentet i Frederiksberg Kommunes Arkiver, som i Hovedtræk er meddelt i Foredrag i Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg 21. April 1948.

Visse Oplysninger er hentet fra Jubilæumsskriftet »Det Classenske Fideicommis gennem 150 Aar«.

Tak for udvist Velvilje ved Indhentning af Stoffet skyldes Det Classenske Fideicommis og Inspektør ved Lægeforeningens Boliger, Arkitekt G. Quist Jessen, for Udlaan af Materiale vedrørende dette og af Professor Hornemanns lille Skrift af 1876 »Danske Arbejderboliger«.

Kilderne til det anvendte Illustrationsmateriale er angivet i Billedteksterne. Fotografierne er optaget ved Kommunens Foranstaltning og findes i Frederiksberg Kommunebibliotekers lokalhistoriske Billedsamling.

Nye Træk til Belysning af Bakkehuset

Af Chr. Grünwald

»Da jeg ... har tilstaaet adskillige Ubesindigheder, Daarskaber, Ungdomstreger, som jeg er saare langt fra at besmykke, men som, man muligt kunde finde, jeg bedre kunde have fortiet, tillade man mig blot at spørge: havde da dette Skrift endnu været et sandru Skilderi af mig selv?«

(Rahbeks Erindringer II Bd. : i Tilegnelsen til J. P. Mynster).

DEN 22. APRIL 1830 døde Knud Lyne Rahbek, 69 Aar gammel, paa Bakkehuset, hvor han siden sit 27. Aar havde boet til Stadighed — det Sted, han fra Ungdommen af var kommet til at elske. Efter Kamma Rahbeks Død 5 Fjerdingaar forinden var han blevet en stille og ensom Mand, tyngtet af Sorg og trange Kaar. Som det havde været et af Kamma Rahbeks sidste Ønsker, blev han trofast plejet og passet af Ophelia Drewsen¹ — »Bakkehusets Datter« —, men hans Lismod var brudt. H. C. Andersen, der sammen med Rahbek har staaet ved Kamma Rahbeks Grav paa Frederiksberg Kirkegaard, fortæller i et Brev² 40 Aar senere til Just Mathias Thiele,³ hvorledes »Synet af den stille, betagne, gamle Rahbek« dybt bevægede ham. Ved flere Lejligheder havde Rahbek ogsaa selv udtalt, at han ikke haabede, han maatte leve altfor længe. Det skulde da heller ikke ske.

I Slutningen af Marts 1830 maatte Rahbek gaa tilsengs af en stærk Forkølelse med Hoste og Feber. Han kom ikke mere ud fra sit Soveværelse — nu Bakkehusmuseets Kontor i Hovedfløjens Stueetage med Udsigt til Gaardspladsen med Mindestøtten og Kastanien. Ophelia Drewsen havde, faa Dage før Døden indtraf, staaet ved et af Vinduerne og til den sengeliggende Rahbek udtrykt Glæde paa hans Vegne over et øsende Regnvejr, hvor Vandet drev nedover Gaardspladsen, og hvortil Rahbek svarede, at det

Syn oplevede han vist ikke mere.⁴ Kort efter bar det ogsaa mod Slutningen. Da Dødskampen begyndte, stod hun og Rahbeks gamle Søster Claudine⁵ ved hans Sygeleje. Rahbek nikkede gentagne Gange henimod Døren, som om han kunde se Kamma Rahbek træde ind. Det er, hvad vi ved om Dødsøjeblikket, der sikkert kom som en Befrielse for ham.

Rahbeks Bo blev taget under Behandling og registreret af Skifteforvalteren i Københavns Amts søndre Birk,⁶ til hvilken Jurisdiktion Frederiksberg dengang hørte, og omtrent 2 Aar derefter, Nytaarsaftensdag 1831 afholdtes den sidste Skiftesamling. Af Skifteprotokollen ved vi, at Boets Opgørelse og Slutning fandt Sted i Blaataarn⁷ — det Arresthus, hvoraf Taarnet endnu kan ses mellem nuværende Nr. 131 og 133 i Vestervoldgade,⁸ men som i 1804 var blevet indrettet som Tinghus for Københavns Birk. Stedet maa ikke forveksles med »Blaataarn« paa det gamle Københavns Slot, hvortil Mindet om Leonora Christina's 22-aarige Lidelseshistorie er knyttet.

I det fremlagte Regnskab⁹ hedder det bl. a., »at aldeles intet kan blive at tildele de øvrige Creditorer, som have meldt sig med Fordringer i Boet«. Øvrige Creditorer vil sige almindelige Kreditorer i Modsætning til Panthaverne i »Bakkehuset« — m. a. O. Rahbeks Bo var insolvent.

Skifteprotokollen oplyser endvidere, at »den tilbageblevne Rest af Boets Papirer, som ikke kunde anledige nogen Indtægt«, vilde være at udlevere Dr. Christian Pingel¹⁰ (Ophelia Pingels Mand) og Litteraten A. E. Boye,¹¹ Rahbeks gode Venner. Disse to blev saaledes en Art litterære Konsulenter for Skifteretten og skulde nu tage Vare paa og træffe Bestemmelse om Rahbeks skriftlige Efterladenskaber, der af Boet altsaa ansaas for foreløbig uden Værdi. Denne Rest af Rahbeks Papirer skal have fyldt et helt Vognmandslæs, og Dr. Pingel og Boye har aabenbart ikke været meget ivrige efter at give sig i Kast med Undersøgelsen og Sorteringen af dette enorme Materiale — et talende Bevis paa et langt Livs Arbejde og Flid. Sjældent har vel en dansk Litterat eller Skribent kunnet afgive et bedre Vidnesbyrd herom end Rahbek. I flere

Aar henlaa Papirerne urørte paa søndre Birks Loft, vistnok til 1836, og først den senere Birkedommer Frederichsen overleverede det hele til Boye, som da sammen med Dr. Pingel ordnede Papirerne, bandt dem i Pakker og heraf udleverede forskellig Korrespondance til »private Personer, der havde meldt sig for at faa deres private Breve, tilskrevne afdøde Etats Raad Rahbek og hans Frue«. ¹² Saaledes fik f. Eks. Oehlenschläger og Hegerne alt hvad der vedrørte dem, Johan Ludvig Heiberg alle sin Faders, P. A. Heibergs Breve. Store Dele af disse Breve er nu desværre forsvundet, sikkert tilintetgjorte af Brevmodtagerne. I særlig Grad maa det beklages, at J. L. Heiberg udslettede ethvert Spor af Brevvekslingen mellem P. A. Heiberg og Rahbek. Det vilde ikke mindst have været interessant, om man herigennem kunde have faaet Indblik i Begivenhederne umiddelbart før Heibergs Landsforvisning. Der kan vel næppe herske Tvivl om, at Rahbek som den Frihedskæmper, han var — man behøver blot at tænke paa Striden for Trykkefriheden, hvor han i sit Tidsskrift »Minerva« var i forreste Række og paa Linie med Heiberg — ogsaa har drøftet de Omstændigheder, der førte til Heibergs Domfældelse. Rahbek havde jo under den offentlige Diskussion i disse bevægede Dage taget stærkt Parti for Heiberg — saa stærkt, at han stod i Fare for at maatte dele Skæbne med ham, om han ikke — utvivlsomt ogsaa denne Gang takket være hans kloge Raadgiver, Højesterets- og Kammeradvokat Schønheyder ¹³ — i yderste Øjeblik havde trukket sig tilbage.

Hvad der imidlertid efter Udleveringen af Brevene er sket med Resten af Papirerne, er noget usikkert. Kun ved vi, at de efter Boyes Død gik over til Sønnen P. H. Boye og ved hans Død igen til den senere Slægt. En Del af disse Efterladenskaber af litterær Interesse er vel Tid efter anden kommet for Dagens Lys, ¹⁴ men om der endnu var mere tilbage af Betydning, vidste i Grunden ingen, og efterhaanden bekymrede heller ingen sig om at efterspore denne Mulighed. Først nu i den seneste Tid — over 110 Aar efter Rahbeks Død — er der løftet en Flig af Glemselens Slør. Hos en Gren af Slægten Boye er der fornylig fundet en Pakke gamle Dokumenter og Papirer, som har tilhørt Knud Lyne Rah-

Knud Lyne Rahbek. Fotografi efter Pastel af Chr. Hornemann. 1814. Originalen i Studenterforeningen i København.

bek. Der er næppe Tvivl om, at denne Pakke har været mellem de Papirer, som Boye i sin Tid fik udleveret fra Boet, og det er ogsaa sandsynligt, at det er Boye selv, der har sorteret dem fra, for at ingen umiddelbart efter Rahbeks Død skulde faa Indblik i dem. Det drejer sig nemlig ikke om Optegnelser af litterær Værdi,

men om Efterladenskaber af helt anden Art: om tørre Tal, der taler om saa ubehagelige Emner som Regningskrav, Rykkerbreve, Gældsbeviser, Ansøgninger om Pengehjælp, Pengeopgørelser, Trusler om Eksekution, Veksler o. lign. — for at sige det rent ud: om Dokumenter, der, hvis de var blevet kendt af Samtiden, kunde være egnede til at skade eller nedsætte Rahbeks gode Omdømme. Hvis det derfor er rigtigt, at Boye har udskilt disse Dokumenter fra andre i hans Værge beroende Papirer fra Rahbeks Bo — om man vil: har skjult dem, taler dette forsaavidt kun Boye til Ære, som han derved maa antages at have villet værne om sin døde Vens Minde. Papirerne vilde iøvrigt ingen Betydning have haft for Rahbeks Kreditorer i Boet, der som nævnt var uden Aktiver til Dækning af anmeldte Krav. Materialet kunde alene have bidraget til at vække Bitterhed hos dem. Nu derimod — saa længe efter — er hele dette Irritationsmoment naturligvis forsvundet. Interessen samler sig nu om alt det, der indirekte kan ses af Papirerne — om det, der ligger bagved og kan læses mellem Linierne.

Allerede et flygtigt Gennemsyn af den fundne Pakke viser en Række Enkeltheder, ikke mindst om Pengeforholdene og hele Økonomien i saa at sige alle de Aar, Rahbeks boede paa Bakkehuset, d. v. s. fra 1802 til de begge døde derude. Som allerede sagt er det for en stor Del Regninger, Skylddokumenter og andre juridiske Dokumenter, Pakken indeholder — Papirer, hvor Pengebeløb og Tal fører Ordet. Det kan synes noget tørt! Og dog: Tal kan være talende, til Tider veltalende. Og de siger altid Sandheden uden Sidespring. Her fortæller de ikke alene det ubehagelige, der kan følge af Gæld og økonomiske Forpligtelser, men ogsaa om Glimt af lykkelige og glade Minder fra Bakkehuset. Begge Sider af Rahbeks og Kammas Rahbeks Tilværelse faar vi Besked om gennem Dokumentpakken: det er som at se ind i et Kalejdoskop at studere disse støvede Akter — alt menneskeligt kommer en i Møde.

Hvad kan vi da faa at vide af denne »Rodebunke« — »documenta amentia«¹⁵ vilde Rahbek vist have kaldt den? Spørgsmaalet kan ikke besvares i knap Form. Hemmeligheden er, at jo mere man fordyber sig i Bunken, des mere vækkes Interessen for og For-

Kamma Rahbek. Fotografi efter Silhouet af F. L. Schmitz, klippet 1805. Originalen i Bakkehusmuseet.

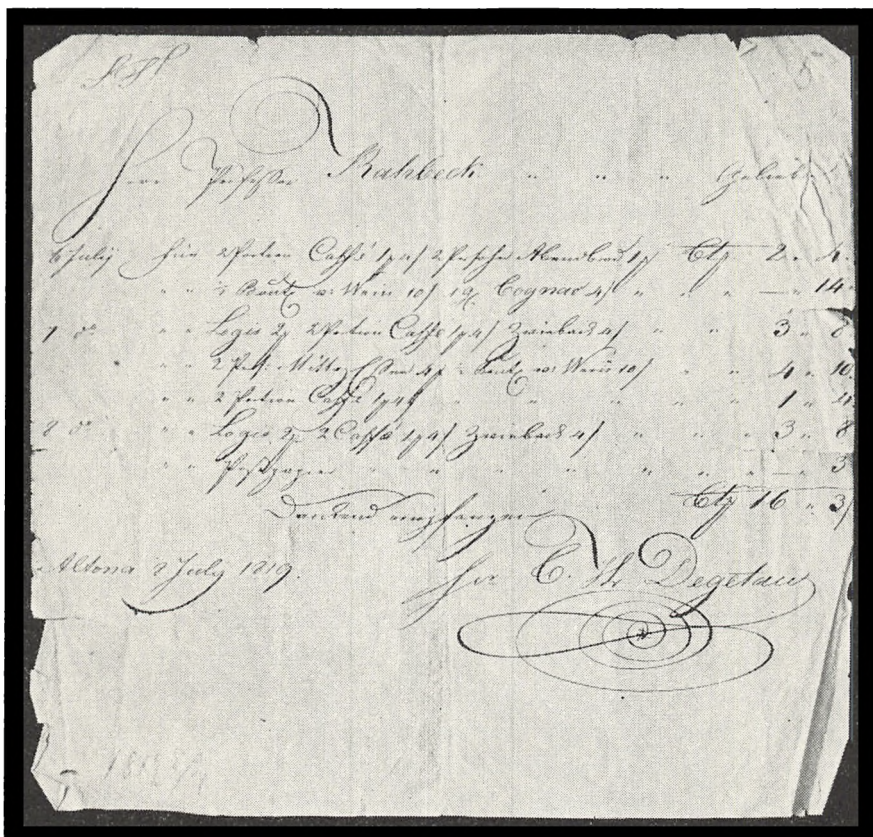
undringen over alle de forskelligartede Episoder, Papirerne fortæller om i det 30-aarige Afsnit af de to interessante Menneskers Liv. Men en blot relativ udtømmende Redegørelse for, hvad Pakken rummer, kan ikke her gives.

Lad os gøre et Spring og begynde med Rahbeks og Kamma Rahbeks *Rejser til Udlandet!* Vi faar at vide, at de i Sommeren 1819 bor i Hamborg, dels paa Degetan's Hotel i en tre Ugers Tid, fra 17. Juni til 8. Juli, dels et Par Dage paa Hoffmann's Hotel. Om denne Rejse er det, at Dankwart — Grev Schimmelmans's Sekretær — fortæller i et Brev til Jonas Collin den 29. Juni 1819¹⁶ og skriver: »Rahbek har været nogle Dage i Hamborg, hvor han har ageret som Missus til Frimurerlogen. Paa Fredag skal han declamere eller tale i en stor Forsamling, der højtideligholder Klopstocks Minde. Hans interessante Kone er lige saa usynlig her som i Hovedstaden.« Ikke alene fra denne Rejse findes der *Hotelregninger*, som giver interessante Oplysninger om deres Levemaade og Vaner under Turistlivet, men ogsaa fra senere Rejser støder vi

paa saadanne Regninger. I 1820 træffer vi Rahbek paa Røhl's Hotel i Ploen, 1824 paa F. Absucher's Hotel (Stedet er ikke nærmere angivet paa Regningen) og endelig paa Lantz' Hotel i Lübeck 1826. At Rahbeks ogsaa i 1821 har været i Hamborg, ses ganske vist ikke af nogen Hotelregninger, men af andre Regninger derfra saavel som af et Brev,¹⁷ som Jonas Collin sendte Rahbek dette Aar til Hamborg. Rahbeks Ophold sammesteds i 1822 kendes ligeledes fra et Brev¹⁸ fra Collin til Rahbek. Derimod findes i Pakken ikke Regninger af nogen Art fra Paris, som Rahbek ogsaa vides at have besøgt.

Hotelregningerne giver god Besked baade om Priserne dengang for Hotelophold og for Mad og Drikkevarer, ligesom de fortæller, hvornaar og hvorledes Rahbeks indtog deres Maaltider: Om Morgen Te eller Kaffe med Brød og Smør eller Tvebakker, senere Frokost, saa Middag med $\frac{1}{2}$ Boutl. hvid Vin og endelig Aftensmad («Kaltessendessen»), ogsaa med Vin til. Rahbek kniber sig bag- efter et eller to Glas Cognac. Hos Degetan betales 2 Mk. for 2 Logis, for 2 Portioner Morgendrik 1 Mk. 8 Sch., for 2 Middag 4 Mk., for $\frac{1}{2}$ Boutl. hvid Vin 12 Sch. og for et Glas Cognac 4 Sch. Paa andre Hoteller var Priserne noget dyrere for Mad og Vin og betydelig dyrere for Logis (4 eller 5 Mk. for 2 Logis). Hotelregningerne for Opholdet i godt 3 Uger i Hamborg 1819 udviser Rejseudgifter til et samlet Beløb af ca. 200 Mk.

Fra Rejserne foreligger desuden *andre Regninger* — fra Forretninger eller Butikker —, hvoraf kan ses, at Kamma Rahbek har gjort Indkøb af Varer, hun næppe dengang kunde faa i København, eller ialfald ikke i saa gode Kvaliteter. Det er mest Beklædningsgenstande, det drejer sig om: Silkestrømper, Bomuldsstrømper — Kamma Rahbek gik med Bomuldsstrømper under en Silkestrømpe — Linned Tørklæder, »Casemir« Tørklæder, Uldstoffer af den fine, bløde spanske Uld (merinos), Kammerdug (cambric), Kjoler og Klædninger af Silke eller uldne Stoffer, som hun faar syet efter Prøve, med Foer, Baand, Lidser m. m. Og det er ikke det billigste, hun køber, eller Smaaindkøb, der er Tale om: fein merinos 13 Mk. 13 Sch., 1 Dutz. leinen Tucher 12 Mk., 1 fint Tørklæde 18 Mk. 6 Sch., 1 Casemir Tuch 20 Mk., 12 Par feine

Regning fra Degetan's Hotel, Hamborg, Sommeren 1819. Originalen i Bakkehusmuseets Bibliotek.

braune Dame Strümpfe 40 Mk., 1 stort merinos Overstykke med Pellerine (Foerværkskrave) 12 Mk. — for at tage nogle Eksempler paa Indkøbene. De forskellige Regninger — der findes ialt 11 — stammer alle fra Hamborg, og de oplyser naturligvis ogsaa Navnene paa de Forretninger, Kamma Rahbek har besøgt.

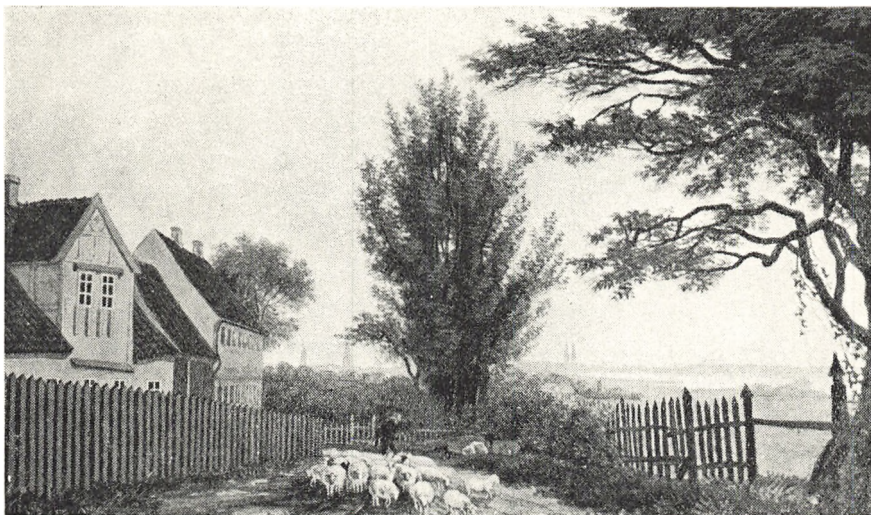
Paa Rejsen 1819 har hun købt for ca. 120 Mk., 1820 for ca. 61 Mk., 1821 for ca. 64 Mk. og i 1826 for ca. 50 Mk. Af saavel Varernes fine Kvalitet, Beløbenes Størrelse og flere af Regningernes fornemme Udstyr tør det antages, at der her er Tale om de bedste Hamborghuse. Hendes Indkøb paa disse Rejser har uden

Tvivl udgjort et ret væsentligt Tillæg til Rejsseudgifterne og tynget stærkt paa Budgettet. Nogle Gange slipper Pengene op, og Rahbek maa ty til en eller anden Bankier for at skaffe sig tilstrækkelige Rejsmidler. Paa Rejsen i 1821 ser vi saaledes, at han mod en Anvisning laaner 131 Mk. Schlesw. Holstein. courant, og paa Rejsen kan han endda ikke betale en Regning til C. E. Gerds, Neuenburg 10, paa godt 23 Mk. Papirerne viser nemlig, at Gerds ved en Skrivelse af 3. August s. A. rykker Rahbek for Beløbet i København, hvorefter Sagen ordnes ved Udstedelse af en ny Anvisning fra Rahbek. Og 1826 den 27. Maj skaffer han sig mod en Sola Veksel pr. 1. Juli s. A. et Laan paa 38 Rdl. 8 Sch. hos F. H. Nestler i Hamborg — vel en Bankier —, hvilket Beløb ses tiltransporteret Ober Kriegs Commisair og Auktionsdirecteur Fich¹⁹ i København, til hvem Rahbek altsaa maa have betalt Beløbet.

Det bør i denne Forbindelse ikke glemmes, at alle disse Markbeløb,²⁰ der er Tale om paa Hamborgrejserne, naturligvis var Hamborgmark, der i Aarene omkring den danske Statsbankerot 1813 stod i særlig høj Kurs i Forhold til danske Penge. Interessante Oplysninger om disses synkende Værdi i denne Periode faas f. Eks. i den rige Aalborgensers, Overkøbmand Jacob Kjellerups Kommentarer til hans Aarsregnskaber og Statusopgørelser.²¹ Han oplyser bl. a.: I 1795 ansættes Værdien af 2 Køer til 20 Rdl., 1813 nedskrives Courant Sedlerne til $\frac{1}{6}$ af de nye Rigsbanksedler, der betegnes »Rbd«. I 1818-20 gennemgaar den danske Handelsstand en stor Krise, og 1819 opleves en stor Landbrugskrise. Om Vekselkurserne taler følgende Tal: I 1811-12 er den danske Kurs paa Hamborgmark 800-824, 1813 koster 100 Hamborg Rdl. Bco. 1850 dansk courant, i 1815 er 100 Hamborg Bco. værd 600 nye »Rbd« og i 1916 stiger Kursen til 717 »Rbd«. Fra Decbr. 1818 forbedres den danske Kurs saaledes, at Kursen i 1819 paa »Rbd« er 211 for 100 Hamborg Rdl., og endelig var Kursen i 1820 paa Hamborg fast 250, hvor den stod til 1822. — Alene disse Tal er et talende Bevis paa, hvor dyrt det maa have været for Rahbek at foretage sine Hamborgrejser. —

Fra disse Udflugter vender vi nu tilbage til København og Bakkehuset. Herom er der meget at finde mellem Papirerne. En

Det ældste Billede af Bakkehuset. Fotografi efter Gouache-Maleri af Heinr. Buntzen, 1826. Originalen i Bakkehusmuseet.

hidtil ukendt *Havebog* aabenbarer et, i det væsentlige af Kamma Rahbek selv ført og kontrolleret, Haveregnskab, hvortil knytter sig to Gartnerregninger, en fra Handelsgartner Lemvigh (1805) og en fra den kendte Gartner Mohr paa Vesterbro (1822), der viser Kamma Rahbeks Indkøb af Planter, Roser, Løg, Urter, Kaal o. s. v. i langt større Omfang, end man tidligere har været bekendt med. Navnlig er Mohr's Regning interessant. Den viser Indkøb for ca. 3 Aar. Der er Tale om ikke ubetydelige Poster: i 1815 saaledes f. Eks. 200 Stk. spanske Løgplanter til 2 Rdl., 300 Stk. Selleriplanter og 200 Stk. Spanskløgplanter til 2 Rdl., 1816 100 Stk. Blomkaalsplanter til 1 Rdl. 3 Mk., 600 Stk. Vinterporrer til 6 Rdl., 500 lavstammede Grønkaalsplanter til 1 Rdl. 1 Mk. 8 Sk., 200 Stk. Purreplanter til 2 Rdl., 600 Selleriplanter til 3 Mk. Det vil let ses, at naar alene de her nævnte store Poster ialt kun beløber sig til knap 20 Rdl., mens hele Regningen udgør 135 Rdl. 2 Mk. 6 Sk., faar man Indtryk af Dyrkning i ret stor Stil. Og det er vel sandsynligt, at der for de Aar, hvor Regninger savnes, ogsaa har været gjort Indkøb til Havens Dyrkning i tilsvarende Maalestok. En Sammen-

ligning mellem Indkøb og Haveregnskabet — der strækker sig over en Periode af 5 Aar fra 1803-08 — om Kamma Rahbeks Salg af Havens Produkter, hvilket Salg i denne 5-aarige Periode har andraget ca. 324 Rdl. eller vore Penge ca. 3-4.000 Kr., lader ialfald tydeligt ane, at her langt fra er Tale om Havens Dyrkning con amore, men tillige om et mindre Handelsgartneri. Hermed falder det ogsaa i Traad, naar der fortælles, »at Professor Rahbeks holdt deres Bypige fra Skolen for at plukke Ribs og tage Kartoffler op« og i den Anledning idømtes Skolemulkter.²² At Kamma Rahbek har forstaaet at gøre sig Haven indbringende, har hendes eget Regnskab vist.

Men Havebogen siger mere. Det fremgaar af den, at der daglig har været solgt Mælk og Fløde fra Bakkehuset. Kamma Rahbek maa følgelig have holdt Køer, hvad Bakkehusets Jordtilliggende — ca. 6-7 Tdr. Land — meget vel kan have muliggjort. Hvor mange Køer der har græsset, kan ikke ses, kun at Salget af Mælk og Fløde i de 5 Aar har udgjort ca. 60 Rdl. eller ca. 600 Kr. i vore Penge. Selvfølgelig maa Selvforbruget paa Bakkehuset ogsaa tages med ved Bedømmelsen af Koholdets Størrelse.

Husholdningen paa Bakkehuset bliver ogsaa paa en hidtil ukendt Maade belyst igennem de fundne Papirer. Kilden hertil er en »*Contrabog*« med Just Mich. Aagaard,²³ Indehaveren af den kendte Urtekramforretning i Ll. Kirkestræde Nr. 1 (Hjørnet af Nicolai Plads), Matr. Nr. 101 af Klædebo Kvarter; Forretningen fortsattes vistnok af Ludvig Aagaard,²⁴ den saakaldte »Oste-Aagaard«, hvis Vid og Slagfærdighed vore Olde- og Bedsteforældre har moret sig over — Anekdoterne om ham verserer endnu. Bogen begynder den 1. Juni 1802 med en Saldo ifølge den »gamle *Contrabog*« i Aagaards Favør paa 165 Rdl. 4 Mk. 7 Sk. og ender April Aaret efter med en Saldo — efter at der i Septbr. 1802 er afdraget 50 Rdl. — paa omtrent det samme Beløb, nemlig 166 Rdl. 5 Mk. 1 Sk. Men dette korte Tidsrum er dog tilstrækkeligt til paa 11 tætskrevne Sider at fortælle baade om, hvad Kamma Rahbek købte, og om, hvad Priserne dengang var. For at nævne et Par Eksempler: 2 Pd. Kaffebonner 4 Mk. 8 Sk., ½ Pd. Congo The 4 Mk., 1 Pd. Svedsker 10 Sk., 1 Lod Kanel 10 Sk., 2 Citroner 12 Sk., 2 Pd.

Maj Brug		Maj Skick	
15	1. 8	15	1 3
16	1. 8	16	10
17	1. 8	17	3
18	1. 8	18	3
19	1. 8	19	4
20	1. 8	20	6
1. 3/4 4/1		21	7
		22	10
		23	4
		24	5
		25	10
		26	14
		27	17
		28	4
		29	5
		30	8
		31	4
Juni		2. 4/1	
	14	1	4
	14	2	4
	14	3	4
	14	4	4

Af Kamma Rahbek's Havebog. Originalen i Bakkehusmuseets Bibliotek.

Risengryn i Mk. 12 Sk. o. s. v. At der har været stort Forbrug af Te paa Bakkehuset, bekræfter Bogen tilfulde.

Det er ikke umuligt, at Kamma Rahbek fra og med Kontrabogens Slutsaldo er helt ophørt at handle hos Aagaard. To Regninger fra 1804 og 1805 siger saaledes, at hun nu køber flere af den Slags Varer, hun tidligere fik hos Aagaard, i Møllers Materialhandel paa Vesterbro, navnlig ogsaa Te og Kaffe. Og mon Grunden ikke har været den, at Aagaard ligefrem har nægtet Rahbek yderligere Kredit? De 50 Rdl's Afdrag var der jo rekvireret Varer for, saaledes at Saldoen i 1803 endogsaa var en Smule større end det foregaaende Aar. Af en Opgørelse til Rahbek i Slutningen af 1803 eller Begyndelsen af 1804 ser vi ialfald, at Aagaard har krævet sit Tilgodehavende betalt. Og for at vise, at det nu er Alvor, har han transporteret Beløbet til en Trediemand, G. C. Rothe. Den 8. Juni 1804 maa Rahbek med sin Underskrift forpligte sig til at betale Rothe »inden dette Aars Udgang«. Heller ikke denne

Forpligtelse overholdes — Rahbek afvikler i Rater, og først den 22. April 1805 falder Restbeløbet.

Men der er flere Oplysninger at hente i Dokumentpakken. Af forskellige *Haandværkerregninger* kan der dannes et Skøn over, paa hvilke Tidspunkter og i hvilken Udstrækning Rahbek har repareret eller udbedret Bakkehusets Bygninger, udvendig som indvendig. *Bogbinder- og Boghandlerregninger* kaster et Strejflys ind i Rahbeks boglige Interesser og fortæller om hans litterære Smag og Pengeofre paa Biblioteksalteret.

Regningerne synes at vise ikke ubetydelige Indkøb af Bøger,²⁵ af Vin og Tøj m. v. I 1805 skylder Rahbek saaledes blot for en Periode af 3 Aar en enkelt Boghandler 801 Rdl. 5 Mk. 4 Sk., hvilket vel nu svarer til ca. 8.000 Kr. Indholdet af Biblioteket — en righoldig æstetisk-humanistisk Bogsamling — fremgaar vel bedst af Auktionskatalogen ved hans Død 1830, hvor Bortsalget af 4.053 Bind fandt Sted fra Studenterforeningen i Boldhusgade. Men Boghandlerregningerne, der spænder over Tidsrummet 1802-27, giver ogsaa andre Oplysninger. Set under eet kan det vel siges, at Rahbeks Dannelse har været meget alsidig. De store europæiske Litteraturer er fyldigt repræsenteret: græsk, latinsk, italiensk, fransk, engelsk, tysk. Mærkeligt, at der findes mange Bøger om Brevskrivning — Tanken ledes hen paa Kamma Rahbeks Brevkunst —, ligesom en Række Billedværker fra en Tid, hvor Fotografier og Postkort ikke fandtes, ogsaa kan tænkes at have interesseret hende. Rahbek ses ogsaa at have viet Frimureriet²⁶ stor Opmærksomhed. Talrige Værker om Æstetik, Teatervidenskab og Litteraturhistorie danner en naturlig Baggrund for hans Virke som Professor og Teaterdirektør. Hovedindtrykket maa blive, at han har fulgt godt med paa saa at sige alle Omraader, ogsaa romantiske Forfattere som Thomas Moore, Ingemann's Noveller, Heine's Rejsebilleder har han købt. Om den klassiske Litteratur siger han f. Eks. selv: »Ovid, Tibull, noget senere Tacitus vedblev at henhøre mellem min Yndlingslitteratur.«²⁷ Eet maa undre: Imellem Rahbeks meget fyldige Holbergsamling findes hverken i Auktionskatalogen eller Boghandlerregningerne Originaludgaven af Holbergs Comedier

1723, 24 og 25, uagtet det vides, at han har ejet disse sjældne tre Bind.²⁸

De fundne Papirer rummer videre *Klæde- og Skomagerregninger*, som giver Bidrag til et Begreb om Rahbeks Paaklædning. Morsomme *Vognmandsregninger* med en herlig Ortografi — »Vrimelskافت« , »holle« f. Eks. — viser Rahbeks talrige Køreture i Aarene 1798, 1804-06, 1817 og 1824. Der er ialt 8 Regninger, og det er slet ikke saa ringe Befordringsudgifter Rahbek bruger i disse Aar. Det er helt fornøjeligt at følge ham paa Køreturene: til Gammelstrand, til og fra Papirmøllen (Johan Christian Drewsen i Springforbi), til »Lærstrædet«, »Fredrichshospital« og derfra til Amaliegade, igen derfra til »Prinsens Pallæ« med en »Timmes« Ophold mellem hvert Sted — og saa hjem. Østergade, Nørregade, Hofteateret, Bredgaden og Vingaardsstrædet figurerer hyppigt paa Regningerne. Men Rahbek kører saa godt som til alle Bydele: Vestergade, Kronprinsessegade, Runde Kirke, Toldboden. I 1824 er han saa galant at køre Jomfru Jacobsen, Løvstrædet — en anden Dag Jomfru Hartvig, Magstrædet til og fra Bakkehuset o. s. v. — I Pakken er der endelig en *Apotekerregning*, *Regninger paa Byg*, *Hø og Halm*, paa Køb af *Møbler og Indbogenstande*, *Vinregninger* og flere andre.

At Rahbeks Pengeforhold var daarlige, og at han havde Uorden i sin Økonomi, er fra mange Kilder velkendt. Chr. Molbech siger f. Eks. herom: »En ikke altid heldig økonomisk Stilling trykkede sjelden eller aldrig Oldingens Sind«,²⁹ og selv en saa konservativ og korrekt Personlighed som Biskop J. P. Mynster skriver i sin Nekrolog om Rahbek, at det »er almindeligen bekendt«, at han udviste »Ligegyldighed eller næsten Letsindighed« i sin Behandling af Penge.³⁰ I »Erindringerne« lægger Rahbek selv — mærkeligt nok — langt fra Skjul herpaa, tværtimod! Mynster undrer sig ogsaa herover og skriver, at Rahbek omtaler visse Partier i »Erindringerne« paa en virkelig grandios Maade »som en Mand, der, i det Hele sig sit Værd bevidst, gjerne kan og vil give meget Enkelt til Pris«.³¹ Og det maa erkendes, at Rahbek ikke er vejet tilbage for — som han selv siger — at give »et sandru Skilderi« af sig selv.

Allerede fra Ungdommen af har Rahbeks svigtende økonomiske Sans været fremherskende. I Tiden omkring hans første Udenlandsrejse (1782-84) fortæller han, at Faderen³² efter hans Hjemkomst fik »et Eftersmæk« ved at maatte betale et Laan, han i Kiel havde optaget, og netop paa et Tilspunkt, hvor Faderens Embedsindægter (paa Grund af »en pludselig Standsning i Kiøbenhavns Handelsforhold« efter den amerikanske Krigs Ophør) var betydelig formindskede.³³

I Sommeren 1780 havde Rahbek taget midlertidig Bopæl paa Bakkehuset,³⁴ i 1786 paany Sommerophold derude og fra 1787 Bopæl baade Sommer og Vinter, samtidig med at han dog i nogle Aar beholdt et Værelse til Afbenyttelse i Faderens Hus.³⁵ I denne Periode taler han om »mangfoldige Ubehageligheder af min økonomiske Stilling« og om »mislige Udsigter for min Fremtid«, at han dengang først tænkte paa et Præstekald, derefter paa at studere Jura, men at han besluttede sig til at forberede et Professorat i Æstetik.³⁶ Han afsluttede til dette Formaal en allerede i Leipzig paabegyndt Afhandling.³⁷ Dens Antagelse resulterede i, at Universitetet gav ham Tilladelse til Afholdelse af en Række Forelæsnings, som han paabegyndte kort efter. Herom siger han bl. a. følgende: » . . den første Halvdel af dette med saa megen Iver . . . drevne Arbejde, skete under de knappeste . . . og mest trykkende, Kaar, jeg nogensinde har prøvet« — og udmaler, hvorledes han skyldte sin Vært paa Bakkehuset for flere Maaneder og formelig maatte flygte ind til Byen, hvor han maatte »holde Fastedag indtil om Aftenen«, da han tyede til sine Venner og fik Mad; navnlig havde han »et Par saakaldte Ryggere«, der endogsaa generede ham paa hans Collegium.³⁸ Og — siger han — »min ejegode Fader« havde endda forstrakt ham med 300 Rdl.³⁹

Midt i al denne Usikkerhed skete der nu den uventede Begivenhed, at »Moster Lyne« — en Søster til hans Stedmoder, Faderens anden Hustru Anna Sophie Geertzen — døde Nytaarsnat 1788.⁴⁰ Hun havde været gift med den afdøde rige Konsumptionsskriver Knud Jacobsen Lyne og efterlod nu et Legat paa 12.000 Rdl. Det var ifølge Ægtefællernes Testamente i 1755 oprettet til Fordel for Rahbek og kom nu til Udbetaling. Rahbek havde dog allerede ved

Toldinspektør, Justitsraad Jacob Rahbek. Fotografi efter Maleri af Erik Pauelsen. Originalen i Apoteker Ove Rahbek's Eje.

Forskud brugt Størstedelen heraf foruden hans »mødrene Arv«, men Udsigten til at komme i Besiddelse af Legatets Rest lettede ham ialfald. Det tog dog ogsaa en hurtig Ende med Restarven: »Summen var til Ende, inden jeg tog mig vare«, siger han selv.⁴¹ Paa hans anden Udenlandsrejse fortæller han videre, at »Faderen alt for vel vidste, at det ei er enhver, der kan omgaaes Penge, og at det især ikke var mit Talent«, ligesom hans Paarørende heller »ingen Tro havde til mit Talent at omgaaes Penge«, men vilde »sætte, hvad der kunde være igien af hin Arv, fast«⁴² — noget han i et Brev til sin gode Ven, Højesteretsadvokat Rasmus Lange reagerede kraftigt imod.⁴³

Efter sin Hjemkomst fra Rejsen i November 1789 fandt der i

Decbr. Termin s. A. en Opgørelse Sted med Faderen — sikkert den Afregning (den 14. Decbr.), som findes iblandt de fundne Papirer, og som senere skal omtales. Rahbek nævner ialfald »i Terminen« . . . »en Art Afregning for min Arvepart«, hvori omtales »udlagte Penge til begge mine Rejser m. v.«, og Restarven fra »Moster Lyne« synes her at være blevet opgjort til 3.000 Rdl.⁴⁴ Men meget betegnende tilføjer Rahbek, at »timeligt Gods . . . i det Øjeblik var mig endnu langt mere ligegyldigt end nogensinde«, saa meget mere som han, for at bedøve sig, netop den Vinter levede et muntert Liv med »Clubforlystelser, Dans og andre Adspredelser«.

Efter dette Opgør med Faderen synes det at have staaet Rahbek klart, at hans Resourcer nu var sluppet op, og han begyndte derfor at tænke paa at skaffe sig Indtægter ved alvorligt Arbejde. Og hans Anstrengelser bragte da ogsaa i nogen Grad Resultater. Den 14. Maj 1790 ansattes han som extraordinær Professor i Æstetik ved Universitetet med en Begyndelsesgage paa 200 Rdl., og andre Indtægter skaffede han sig ved litterær Virksomhed (alleerede 1788 var han sammen med Christen Pram begyndt Udgivelsen af Tidsskriftet »Minerva«), men hans Forbrug var aabenbart større end Indkomsterne. De pekuniære Vanskeligheder voksede, og det skulde ikke vare mange Aar, før de næsten tog Magten fra ham. Da Tiden omkring den store Ildebrand og Faderens Død i 1795 nærmede sig, var hans økonomiske Kamp endogsaa blevet af ret alvorlig Art. Om dette Tidspunkt siger Rahbek aabenhjertigt, at Situationen var fortvivlet — han var i »Aagergæld«. Han nævner nu, at han »erindrer tvende fortrolige Samtaler, den ene før Ildebranden, og den anden længe efter den«, som Faderen om sine Anliggender havde med ham.⁴⁵ Det ses dog ikke, hvad disse Samtaler nærmere er gaaet ud paa udover, at Faderen »begge Gange udlod sig om den Tid, han ikke var mere« (han led af Rosenfeber og Asthma og forudsaa sin Død som ikke fjern). Men det ligger dog nær, at Samtalerne ogsaa har drejet sig om Sønnens Stilling. Han karakteriserer selv sin Stilling i følgende stærke Udtryk: ». . . Jeg havde altsaa . . . 1000 Rbdlr Aagergæld, der . . . ikke ganske paa sædvanlige Vilkaar kunde lade sig fornye; men jo

tiere de kom igjen, jo mere steg Fordringerne, og det i saa frygtelig Progression, at de ikke blot fuldkommen voxede mig over Hovedet . . .«, og han fortsætter: ». . . et uforudseeligt Sammenstød af Omstændigheder havde bragt en trykkende og tiltagende Aagergæld over mit Hoved, . . . i en Sindsstemning . . . og under Conjunctioner, som straks efter Ildebranden fik Lov at gaa sin uhindrede Gang, uden at jeg havde enten Sands, eller Kraft, eller vel engang Lejlighed til at gjøre videre derved end at kjøbe mig i Dyredomme løs for Øjeblikkets Trængsel, naar den i sin Tyngde styrtede over mig . . .«. ⁴⁶ At Jacob Rahbek paa dette Tidspunkt »ikke mere saa sin Forfatning med de samme Øjne, som da han gjorde Afregning« med Sønnen (i Decbr. Termin 1789), ser vi deraf, at Rahbek fortæller, at Faderen under en af Samtalerne »kaldte mig ind i en anden Stue for at spørge mig, hvad jeg vilde have for at give Afkald (Arveafkald), at min Stedmoder efter hans Død kunde blive siddende i uskiftet Bo . . .«. ⁴⁷ og at Rahbek hertil uforbeholdent svarede, at han intet havde at fordre, »Faderen kunde opsætte Afkaldet og han vilde underskrive det ulæst«.

Faderen, Jacob Rahbeks Død den 19. Novbr. 1795 ⁴⁸ bragte ikke Rahbek »egentlig Lettelse eller Lindring, men dog — tilsyneladende Frist«. ⁴⁹ Rahbek var altsaa ikke blevet frigjort for sine pinagtige Bekymringer, men var nu helt henvist til sig selv. I »Erindringerne« hedder det, at det »ved Aabningen af min Faders Bo ⁵⁰ befandtes, at han langt fra at være en rig Mand, som man havde formodet, da han for faa Aar siden efter Tante Lyne havde arvet en saa betydelig Formue af over 70.000 Rigsdaler . . . meget mere efterlod saa betænkelige Omstændigheder«, at det trøsteligste, Højesteretsadvokat Rasmus Lange (i et Brev til Rahbek) kunde sige, var, at »intet bestemt kunde siges om Boets Tilstand«, men at han kun turde haabe, at Tilstanden »bliver saa nogenledes«. ⁵¹ Lange's Betæneligheder viste sig velbegrundede. De »betænkelige Omstændigheder« bestod nemlig deri, at der straks under Bobehandlingen viste sig at være ikke ubetydelige uafgjorte Pengemellemværender med de Handlende vedr. Toldafregninger overfor Statskassen for Varer, der genudførtes — saakaldte »Gengivelsesfordringer« —, og efterhaanden svulmede disse Krav paa Boet saa betydeligt op,

at Commissarierne paa en Skiftesamling i 1797 endogsaa »fandt det betænkeligt uden Kreditorernes Samtykke fremdeles at udbetale Enken Underhold til Husholdning og Børnene« (der var ialt 10 Fællesbørn, hvoraf 5 var under 18 Aar), »saa meget mere som det var sandsynligt, at Boets Formue ikke vilde være tilstrækkelig til Giældens Betaling«. Boet trak af disse Grunde i Langdrag i mange Aar; omsider paa en Skiftesamling i 1803 udviste en Interims-Beregning kun en Formue paa knap 8.000 Rdlr. Men ved den endelige Opgørelse, der fandt Sted ved Boets Slutning den 5. Juli 1811, var Beholdningen imidlertid skrumpet ind til ca. 108 Rdlr. Antagelig har Jacob Rahbek imidlertid paa et eller andet Tidspunkt mellem sin anden Hustrus Død 1768 og sit tredie Ægteskab med Anna Olrog maattet skifte med Børnene; det har dog ikke været muligt i Landsarkivet at finde et saadant Skifte, der imidlertid meget vel kan have fundet Sted. Det er derfor ikke urimeligt at formode, at Rahbek har faaet udbetalt en mødrene Arv paa et Tidspunkt, hvor Jacob Rahbek efter alt at dømme har været velsitueret. Det er ogsaa rimeligt at antage, at det er Resten af denne »mødrene Arv«, som omtales i Afregningen af 14. Decbr. 1789, og som Rahbek omtaler i anden Forbindelse i »Erindringerne«. Det kan vel herefter anses for sandsynligt, at Rahbek, foruden de 12.000 Rdlr. fra »Moster Lyne«, tidligere har raadet over en maaske ikke helt ubetydelig »mødrene Arv«. Men begge disse Arvebeløb havde han — efter hvad han selv flere Steder i »Erindringerne« taler om — ved idelige Forskud forbrugt, forinden de kunde komme til Udbetaling. Ved Faderens Død arvede han som sagt intet; Boet blev i 1811 ekstraderet Enken, og ved hendes Død den 27. Maj 1828 blev hendes Bo overtaget af Datteren, Claudine Rahbek som eneste Arving i Henhold til et Testamente af 6. April 1814.

Ved Faderens Død stod Rahbek altsaa ikke alene uden Resourcer, men tilmed med uopfyldte Forpligtelser — endogsaa Aagergæld. De ret betydelige Beløb, han havde haft i Hænde, var forsvundet for ham i den florisante Tid, da Pengeforholdene var gode, og Pengenes Værdi endogsaa meget stor. I Forhold til Tiden f. Eks. før 1914 maa man vel mindst regne med en 10-dobbelt

Købeværdi, og det vil forstaaes, at det var store Beløb Rahbek havde haft Raadighed over. Men i Stedet for i disse gode Tider at økonomisere, lod han blot staa til og — uden egentlige Indtægter, som han dengang var — brugte han Kapitalerne. Zeuthen,⁵² der ligesom Rahbek ogsaa arvede 12.000 Rdlr. efter »Moster Lyne« (og som forøvrigt tilbød Rahbek at hjælpe ham med Frugtbargørelse af hans Arv), forstod Økonomiens Kunst bedre — saa godt, at han købte Godset »Tølløse« og endte som en rig Mand. Det var altsaa ingenlunde »daarlige Tider« eller Forhold (som senere Statsbankerotten), som ingen kunde være Herre over, der bevirkede, at Rahbek sank i Gæld. Saadanne Tider indtraf i 1813, men da var hans pekuniære Modstandskraft forlængst brudt.

Under Omtalen af sin Aagergæld ved Faderens Død siger Rahbek i »Erindringerne«,⁵³ at han »endog aldeles vilde være gaaet tilgrunde . . . ., havde ikke ædle og velgiørende Hænder draget mig op«. Han kommer ikke nærmere ind herpaa, men indskrænker sig til at meddele, at han fik en hjælpsom Haand af trofaste Venner, og at han vaagnede op af den Dvale, hvori han havde været nedstyrtet, fik Mod og Tillid til sig selv, og at »det for ærlig Stræbsomhed« var blevet »en særdeles gunstig Tidspunkt«. ⁵⁴ Med a. O.: der oprandt nu en bedre Tid for Rahbek, og han tog aabenbart et Tag i sig selv. Han kastede sig ud i flittigt Arbejde og Skribentvirksomhed, og da han den 31. August 1798 havde giftet sig, fik han »en betydelig Indtægtsforøgelse«, »et sandt Kæmpeskridt frem«, idet han den 3. Septbr. s. A. tiltraadte en Lærerpost ved Christiani's Institut og kort efter blev dettes Medbestyrer.⁵⁵ I 1799 tog han ganske vist sin Afsked fra Professoratet i Æstetik, men fortsatte dog sine Forelæsninger over den danske Digttekunsts Historie. Fra 1794 havde han været Sekretær i Commissionen for Universitetet og de lærde Skoler.⁵⁶ 1805 blev han ansat som Lærer ved det Kgl. Teaters dramatiske Skole, som han sammen med Kgl. Skuespiller Michael Rosing havde stiftet, og 1809 blev han Direktør ved det Kgl. Teater — en Post, han beklædte til sin Død. De følgende Aar efter Faderens Død blev saaledes en Opgangstid for Rahbek, og det er derfor med Rette sagt, at hans og Kammas

Rahbeks første Periode paa Bakkehuset op til 1810 maaske var den lykkeligste. Men til Gengæld blev Tiden derefter til henimod 1816 endogsaa meget trang. Og her spillede Statsbankerotten i 1813 naturligtvis stærkt ind. I de fundne Papirer vidner talrige Regningskrav med idelige Paategninger om Afdragsbetalinger herom. Hertil kan føjes Rykkerbreve, Forskrivninger, Trusler om Eksekution, ja selv om Tvangsauktion af det elskede Bakkehus. Rahbeks økonomiske Stilling blev atter vaklende i stærkt nedadgaaende Kurve, og hans Vanskeligheder blev tilsidst saa store, at han i sin Nød henvendte sig til sin gode Ven Jonas Collin.⁵⁷ Brevvekslingen i disse Aar mellem Rahbek og Collin⁵⁸ oplyser Enkelthederne herom. Collin erklærede sig rede til at træde hjælpende til. Men forinden maatte Rahbek nøjagtigt opgive alle sine Aktiver og Passiver — hvoriblandt ogsaa var »Jødegæld« —, og Collin forlangte desuden, at Kamma Rahbek blev gjort bekendt med hans fortvivlende Forhold, hvilket hun efter Rahbeks Forsikring ikke tidligere havde været.⁵⁹ Rahbek blev hjulpet. I Decbr. 1814 ydede Collin ham 1.500 Rdlr. og i 1815 2.500 Rdlr. »Atter over Forventning hulpen, vover jeg at tro paa Redning«, er Rahbeks taknemlige Ord til Collin, og han tilføjer i sit Takkebrev den 1. Decbr. 1815 »... og skal jeg velsigne dig alle Dage jeg lever«. Og virkelig: det synes som om der oprinder en lysere Tid paa Bakkehuset, frigjort for Pengesorger og -byrder. Fra 1816 aftager ialfald den pinlige Korrespondance mellem Collin og Rahbek.

Hvor galt det har været for Rahbek i denne vanskelige Periode, ser vi ogsaa af den Støtte, han — udover Hjælpen fra Collin — søgte og fik. I en Række af Aar bevilgedes der ham Beløb dels til Udgivelse af Værker og Haandbøger dels som Gratifikation og Laan fra Fonden ad usus publicos.⁶⁰ Han fik saaledes fra denne Fond 600 Rdlr. (1809), 1.400 Rdlr. (1814-15), 500 Rdlr. (1816), 1.000 Rdlr. (1818) og 650 Rdlr. (1819).

Etatsraad Edvard Collin skriver i Forordet til Brevvekslingen mellem Faderen, Jonas Collin og Rahbek⁶¹ om de »ulykkelige økonomiske Forhold« paa Bakkehuset, at »Tilstanden neppe saa meget havde sin Grund i Rahbeks knappe Indtægter som i en ved

for vidt dreven Gjæstfrihed forvirret Husholdning«. Mon denne Dom rammer den fulde Sandhed om Rahbeks svigtende Evne i Pengesager? Er den dybeste Grund mon ikke at finde i selve hans Karakter og Naturel? Lige saa vist som Rahbeks Medaillon paa Aversen var prydet med de bedste og smukkeste Egenskaber: dominerende Væsensmærker, som baade Samtiden og Eftertiden med Rette har prist — lige saa sandt maa hans daarlige økonomiske Sans vist kaldes Reversen heraf. Netop hans Godlidenhed i Forbindelse med en mærkelig Ligegyldighed, til Tider Sorgløshed overfor Livets strengere Krav var en Brist hos ham. Respekten herfor har aabenbart svigtet ham i givne Øjeblikke; han har ladet staa til og haabet paa, at det nok alligevel gik. Deraf — om man vil — hans »Overlegenhed« overfor Penge, hans rundhaandede Vennelaan, men ogsaa hans ofte altfor velvillige Recensioner og hans Løshed, selv i Aftaler. Han kan ogsaa daarligt rive sig løs paa sine Fornøjelsesrejser og tage hjem til sine Pligter. I »Erindringerne« ser vi det allerede, da han som ung er i Tyskland, og paa Rejsen til Hamborg 1822 bliver han i sine Breve til Collin⁶² ved med at komme med Undskyldninger for sin Udeblivelse for at trække Hjemreisen ud.

Til Slut kan maaske et Par af de fundne Dokumenter fortjene lidt nærmere Uddybning. De giver ganske vist Rahbek i to vidt forskellige Situationer, men begge typiske for ham. Og med lidt Fantasi kan de blive helt levende.

Det ene er den allerede omtalte Afregning af 14. Decbr. 1789. Det er et tilsyneladende kedeligt, juridisk Dokument, men ved nærmere Granskning aabenbarer det en Familieepisode af baade fortrolig og alvorlig Karakter. Afregningen er skrevet med Jacob Rahbeks egen Haand og er sat forretningsmæssigt op. Den korrekte og dygtige Embeds- og Forretningsmand vil nu have Orden i dette Pengemellemværende. Opgørelsen omfatter 4 Poster paa tilsammen 2.732 Rdlr. 2 Mk. Heraf ses der til begge Sønnens Rejser og Faderens Udlæg af hans mødrene Arv at være medgaaet 2.000 Rdlr. — i vore Penge ca. 20.000 Kr. Desuden er der en Post paa 600 Rdlr. for to Veksler, et Laanebeløb — maaske det tid-

ligere omtalte »Eftersmæk« fra Kiel — og en mindre Skatte-regning.

Det er vel ikke usandsynligt, at Vekslerne eller Laanet har tryk-
ket Rahbek, og at han maaske derfor har søgt Støtte hos Faderen,
der ogsaa har set Muligheden for at faa sine Udlæg for Sønnen
betalt. Og Tidspunktet var gunstigt for begge. »Moster Lyne«
var som sagt død Aaret før, og Rahbeks 12.000 Rdlr. eller Resten
deraf stod nu ved Boets Slutning for Udbetaling. Dette har Jacob
Rahbek uden Tvivl gennem Zeuthen været fuldt vidende om, og
han — hvis økonomiske Stilling siden den amerikanske Krigs Op-
hør efter 1784 var blevet svækket ved den deraf opstaaede For-
værring i Handelsforholdene — har ogsaa set sin Fordel ved Søn-
nens Henvendelse til ham. Han har sikkert ogsaa igennem Zeuthen
faaet bekræftet, at der nu var Dækning for hans Tilgodehavende,
og har derfor i Tide ladet Sønnen give Arveafkald; af Hof- og
Stadsrettens Afkaldsprotokol ses det at være sket den 30. Juni
1789.⁶³ Først da dette formelt er bragt i Orden, opstiller Jacob
Rahbek sin Opgørelse, som forinden hans Underskrift slutter med
Paategningen: ».... hvorved vores imellemværende Regning al-
deles afgjøres«. Den 23. Decbr. s. A. kvitterede Jacob Rahbek for
Modtagelsen af Beløbet 2.732 Rdl. 2 Mk. af Zeuthen.

Det andet Dokument, som skal omtales, virker mere forfriskende
ovenpaa det pinlige Familieopgør. Det er en Vinhandlerregning,
og den opruller tilmed et lille Stykke Historie fra Københavns
Bombardement 1807.

Tilsammen findes der i Dokumentpakken 8 Vinregninger fra
Aarene 1804, 1807, 1810, 1813 og 1814 fra 7 forskellige Vinhand-
lere. Men den interessanteste er en fra en Vinhandler Bech om
Levering af Vin fra den 21. Septbr. til den 31. Decbr. 1807 til
»Professor Rahbek« af 4 Fl. Madeira, 18 Fl. gl. Cognac, 65 Fl.
Margeau (Rødvin), 3 Fl. Malaga, 6 Fl. Rom og 88 Boutl. (for-
mentlig hvid Vin). Det samlede Beløb for disse 184 Fl., hvoraf 31
er hvad i Dag kaldes Hedvin og Spirituosa, er kun godt 59 Rdlr.,
saa Priserne maa dengang have været meget smaa sammenlignet
med Nutidens. Eksempelvis var Prisen for en Fl. Cognac 2½ Mk.,
1 Fl. Rom 4 Mk., 2 Fl. Margeau og 2 Boutl. hvid Vin 1 Rdl. 0 Mk.

i Brand — paa Universitetsbiblioteket (Lofitet af Trinitatis Kirke), hvor de der samlede Skatte af Bøger og Manuskripter delvis reddedes. Kamma Rahbek søgte Tilflugt hos Faderen Konferensraad Heger i hans Ejendom paa Nørregade — hvor nu Folketeateret ligger — og senere, da Ejendommen blev ramt af fire Brandbomber og nedbrændte til Grunden, hos Broderen, Stephan Heger, paa Amager. Kamma Rahbek fortæller selv i et Brev til J. P. Mynster af 11. Septbr.⁶⁶ om sine angstfulde Oplevelser paa Nørregade. — Imidlertid gjorde Englænderne — efter General Peymann's Kapitulation⁶⁷ — i Løbet af en 14 Dages Tid Forberedelser til at drage bort, og Frederiksberg var netop et af de første Steder, hvor Tilbagetrækningen begyndte.

Den 8. Septbr. skriver Rahbek bl. a. til Mynster,⁶⁸ at han samme Dag — efter et Brev fra Oberst Hulse — havde aflagt et Besøg paa Bakkehuset og fundet det »vel behandlet af de Engelske«, og han tilføjer: »Naar vi komme did tilbage, ved imidlertid Gud«. Det maa dog antages, at de ikke altfor længe efter har taget Bakkehuset i Besiddelse. Den omtalte Vinregning viser ialfald, at den første Levering af Vinen fra Vinhandler Bech fandt Sted den 21. Septbr.⁶⁹ Og mon det saa ikke er berettiget fra de efterfølgende Leveringer, der nu saa at sige strømmer ind fra Vinhandleren, at drage den Slutning, at Genkomsten er blevet fejret ved en storstilet Gæstfrihed, hvor Rahbek mange Gange har løftet sit Glas og med Tanken paa Gøtz von Berlichingen sagt, som han ofte gjorde: »Es lebe die Freiheit«! 153 Fl. Vin og 31 Fl. Spiritus i tre Maaneder er et temmelig godt Indicium for, at der har lydt megen munter Tale og Skæmt mellem Vennerne, der paany er flokkedes om deres forgudede Philemon og Baucis i det gamle, elskede Bakkehus!

NOTER OG HENVISNINGER

1. Ophelia Drewsen (1801-95), Datter af Johan Christian Drewsen, »Strandmøllen«, Springforbi. Styrede Huset paa Bakkehuset for Rahbek i de 5 Fjerdingaar, han levede efter Kamma Rahbeks Død. Hendes Kælenavne var »Bakkehusets Datter« eller »Philla«.
2. J. M. Thiele: Erindringer fra Bakkehuset. 1869. pag. 80.
3. Just Mathias Thiele (1795-1874). Kunsthistoriker og Sekretær ved Kunstakademiet. Boede i Aarene 1821-22 paa Bakkehuset. I sine »Erindringer fra Bakkehuset« har han givet autentiske, værdifulde Skildringer af Indendørslivet derude.
4. Louis Bobé i Personalhistorisk Tidsskrift 7. R. V. 138.
5. Claudine Elisabeth Rahbek (1776-1839). Toldinspektør, Etatsraad Jacob Rahbeks fjerdeældste Datter blandt 11 Børn i hans 3. Ægteskab med Anna Olog — altsaa en Halvsøster til Knud Lyne Rahbek, der var eneste levende Barn af Faderens 1. Ægteskab med Johanne Riis.
6. Boets Papirer, derunder Regnskabet i Konzept, samt Skifteprotokollen 1829-32 og Forsegingsprotokol Nr. 1, Litr. D., Landsarkivet.
7. Forsegingsprotokol Nr. 1, Litra D., pag. 172.
8. Fra 1754-62 arbejdede Sachseren Johann Gottlieb Melhorn paa Porcelæns-Fabrikken ved Blaataarn, der 1760 overdroges Franskmanden Louis Fournier, som drev den, indtil den ved Udgangen af Aaret 1765 — faa Dage før Fr. VI's Død — blev nedlagt. Karl Madsen: Den Kgl. Porcelænsfabrik i forrige Aarhundrede (Tidsskrift for Industri, 9. Aargang. 1893. Note 27).
9. Konzeptet til Regnskabet smh. m. Skifteprotokollen, Litr. F., pag. 172.
10. Christian Pingel (1793-1852). Geolog. Overinspector ved Det Kgl. naturhistoriske Museum (1842). Medlem af det Kgl. Videnskabernes Selskab. Gift med Ophelia Drewsen (se Note 1).
11. Adolph Engelbert Boye (1784-1851). Fuldmægtig i Finants-Collegiet (1813). Fuldmægtig (1816) og Secretair (1831) ved Finantsdeputationen. Efter sin Afskedigelse (1838) Arkivar ved Finantserne og Revisor ved Fonden ad usus publicos. Var bl. a. Rahbeks Medarbejder ved dennes Udgivelse af Holbergs Skrifter 1804-14.
12. Skifteprotokollen Litr. F., pag. 172.
13. Johan Martin Schönheyder (1752-1831). Højesterets- og Kammeradvokat samt extraordinær Assessor i Højesteret.
14. Saaledes f. Eks. Chr. K. F. Molbech: Christian Molbech og Karen Margrethe Rahbek. En Brevveksling. 1883. — Samtlige eksisterende Breve findes nu i det kgl. Bibliotek, indkommet fra Den Collinske Samling 1905, men først 20 Aar senere offentlig tilgængelige.
15. Rahbeks Erindringer I. pag. 194 og 197.
16. Edvard Collin: H. C. Andersen og det Collinske Hus. 1882. pag. 624, Anm. 1.
17. Sammesteds.
18. Edgar Collin: Af Jonas Collins Papirer. 1871. pag. 15. (Brev af 18. og 19. Juni 1822).
19. Johan Christian Fick (Fich). Overkriegs Commissair, Justitsraad, Auktionsdirecteur i Kjøbenhavn. Død 1846. Richter: Juridisk-statsvidenskabelig Stat. 1881, pag. 415.
20. De tyske Møntbetegnelser i Hamborg var dengang: Mark, Schilling og Pfennig. Oplysningerne herom fra Museumsinspektør G. Galster, hvem jeg er Tak skyldig herfor.

21. N. K. Strøyberg: Jacob Kjellerup. 1912. pag. 18-25. Se ogsaa f. Eks. J. M. Thiele: Af mit Livs Aarbøger. 1873 pag. 61.
22. Joakim Larsen: Arkiv og Museum. 1. Række. III. pag. 399.
23. Borger-Capitain, Urtekræmmer og Conditor Just Michael Georg Aagaard (1757-1819). Drev Forretning, ialfald fra 1802 til sin Død, paa Hjørnet af Nicolai Plads og Admiralgade i Ejendommen, Klædeboderne: Matr. Nr. 144-45 (fra Aaret 1807 forandret til Nr. 101), Gade Nr. 1, i Lille Kirkestræde. Købte Godset »Iselingen« ved Vordingborg. Københavns Vejviser: 1802-20 og Københavns Brandforsikring 1731-1911. pag. 558-59.
24. Ludvig Aagaard. Urtekræmmer. Død 1882. Drev Forretning, ialfald fra Aaret 1848, i Ejendommen, Klædeboderne: Matr. Nr. 45, Gade Nr. 11 (Kælderen) paa Amagerortv. Københavns Vejviser fra 1848 o. flg., Berl. Tid. 1882 Nr. 93 og Richter: 100 Aars Dødsfald.
25. Se f. Eks. Rahbeks Erindringer III. pag. 364, hvor han omtaler, at han paa en af Tysklandsrejserne for ca. 150 Rdl. grundlægger sin »udvalgte engelske Bogsamling«.
26. Rahbek blev optaget i Frimurerordenen den 3. April 1782 i Logen »Zorobabel til Nordstjernen« i København. Denne Loge eksisterer endnu under Navnet »Zorobabel og Frederik til det kronede Haab« med Konstitutionspatent af 25. Oktbr. 1745. For disse Oplysninger er jeg Over-Arkivar ved Den Danske Store Landsloge, Helge Christensen Tak skyldig.
Ved sin Død efterlod Rahbek sig (Auktionskatalogen: pag. 137 og 139-40) en righoldig Samling Bøger om Frimureriet og andre hemmelige Selskaber. Han har dels holdt ialfald to Frimurertaler, »trykt for Brødre«, dels udgivet flere Tidsskrifter med Titel: »Nytaarsgave for Murere«. Erslew: Almindeligt Forfatterlexikon for Kongeriget Danmark. Bd. 2. pag. 608.
Kilder til Rahbeks meget betydende Forhold til Frimureriet er: Rahbeks Erindringer. III. pag. 114 o. flg., Edgar Collin: Fremragende danske Frimurere. 1872. (Med Biografier bl. a. af Rahbek pag. 139-55) og K. L. Bugge: Det danske Frimureriets Historie. 1927.
27. Rahbeks Erindringer. II. pag. 110.
28. Dansk Litteraturtidende. 1829. Anm. 1.
29. P. Chr. Zahle: Knud Lyne Rahbek og hans Samtid. 1860. pag. 263.
30. Sammesteds. pag. 261-62.
31. Samling af Skrifter til Erindring om Knud Lyne Rahbek og Karen Margrethe Rahbek, født Heger. 1831. pag. XVI-XVII.
32. Jacob Rahbek (1728-95). Toldinspektør. Etatsraad. Gift tre Gange: 1. med Johanne Riis (Knud Lyne Rahbeks Moder) i 1759, 2. med Kirstine Marie Geertsen i 1766 og 3. med Anna Olrog i 1769.
33. Rahbeks Erindringer. III. pag. 9-10.
34. Sammesteds. I. pag. 327.
35. Sammesteds. III. pag. 107-08.
36. Sammesteds. III. pag. 99 og 101 o. flg.
37. Titel: »De usu nauseæ in poesi et artibus pulchris«. Sammesteds III. pag. 132.
38. Sammesteds. III. pag. 201-03.
39. Sammesteds. III. pag. 193.
40. Sammesteds. III. pag. 204.
41. Sammesteds. III. pag. 205 f. n.

42. Sammesteds. III. pag. 11-12 og 229 samt Noten.
43. Sammesteds. III. pag. 229.
44. Sammesteds. III. pag. 362-64 og V. pag. 23.
45. Sammesteds. IV. pag. 406 og V. pag. 23.
46. Sammesteds. IV. pag. 372 og V. pag. 17.
47. Sammesteds. III. pag. 363. og V. pag. 23.
48. Sammesteds. IV. pag. 410-11.
49. Sammesteds. V. pag. 17.
50. Sammesteds. pag. 18-23 samt Skifteprotokollen (registreret af Hof- og Stadsretten den 4. Decbr. 1795) og Boets Papirer (Fortegnelsen 10/51) vedr. Jacob Rahbeks og Hustru, f. Olrog's Stervbo.
- Ifølge »Annotations- og Forsegling's Forretningen« (Registreringen) den 19. Novbr. 1795 paa Afdødes Bopæl, den Boet tilhørende Ejendom, Gaarden Nr. 57 og 53 i St. Kongensgade, forefandtes et betydeligt og kostbart Indbo. Forsegling's-protokollen Litr. D pag. 19 o. flg. — Der var desuden sikret Enkefru Etatsraadinde Rahbek en aarlig Rentenydelse stor 400 Rdl. Skifteprotokollen.
51. Boet blev i Henhold til Kgl. Commissorium af 3. Decbr. 1795 af Skiftecommissio- neren overleveret Højesteretsadvokat Rasmus Lange og Toldskriver Boye, der som Commissarier herefter behandlede det. Det sluttede først efter 16 Aars Forløb den 5. Juli 1811.
52. Peter Christian Zeuthen (1755-1823). Godsejer og Juridisk Embedsmand. Hans Moder Marie Margrethe Geertsen (1715-78) var Søster til Rahbeks Tante Anna Sophie Lyne, født Geertsen, efter hvis Død Rahbek og Zeuthen hver arvede 12.000 Rdlr.
53. Rahbeks Erindringer IV. pag. 372.
54. Sammesteds. V. pag. 25 o. flg.
55. Sammesteds. V. pag. 248 og 272.
56. Sammesteds. V. pag. 335 og 340.
57. Jonas Collin (1776-1861). Fuldmægtig i Rentekammeret og i Finantscollegiet (1801). Secretair for Fonden ad usus publicos (1803). Medlem af Teaterdirectionen i to Perioder (1821-29 og 1841-49). Medlem af en stor Mængde Kommissioner til Ordning af allehaande økonomiske Spørgsmaal og ydede i dem alle væsentlige Bidrag. Geheimeraad (1847).
58. Edv. Collin: H. C. Andersen og det Collinske Hus. 1882. 620-46.
59. *Novbr. 1814* skriver Rahbek bl. a. til Collin: »Er det nu galt igjen?« vil du for- modentlig sige . . . . At det i mange Henseender er skidt med mig, veed ingen Anden end du, uden hvem jeg for lang Tid siden var gaaet tilgrunde . . . . P. S. Kun dette maa jeg sige dig endnu, at min Kone Intet veed om min Stilling og mit Forehavende . . . .«. Sammesteds pag. 636-38.
- Den 25. Novbr. 1814* svarer Collin: ». . . Om det er muligt at bidrage noget til at hjælpe dig ud af din Forlegenhed . . . er endnu uvist; imidlertid er jeg ikke aldeles uden Haab . . . . Den første Betingelse er, at jeg maa have en Status over dine Passiver . . . Den anden og væsentligere Betingelse er, at du uden uforbeholden og med Tiltsidesættelse af al falsk Undseelse maa underrette din Kone om din Forfatning . . . .«. Sammesteds. pag. 620-21.
- Den 29. Novbr. 1814* skriver Rahbek: . . . . jeg skal underrette min ædle Kone om min Stilling . . . . nu til min egenlige Status. Mine Indtægter skulde være . . .

Herimod ere mine Passiva: 700 Rbd. N. V. hos to skikkelige Jøder, der ikke have snydt mig; derimod 350 og 279 hos en Kæltring . . . ublu Fornyerler . . . da jeg i halvandet Aar har ladet mig snyde af ham . . . At jeg d. 18de Novbr. 1812 af den blonde Søster (Nanna Rosing) modtog 1000 Rbd. D. K. . . . Plukgjeld, Regningsgjeld, Boggjeld o. s. v. maa jeg anslaa til 600 Rbd. N. V. . . .«. Samme-
steds. pag. 638-42.

60. Fonden ad usus publicos. 1802. II. (1801-26). pag. 136 o. flg., 213 o. flg., 224 o. flg., 229 og 296.
61. Edv. Collin: H. C. Andersen og det Collinske Hus. 1882. pag. 619.
62. Edgar Collin: Af Jonas Collins Papirer. 1871. pag. 245 o. flg.
63. Hof- og Stadsrettens Afkaldsprotokol 1785-90. pag. 427. Landsarkivet.
64. B. H. Faber: Kjøbenhavns Bombardement 1807 eller de tre Rædselsnætter. 1860. 65-66. Af efterladte Breve til J. P. Mynster. 1862. pag. 32-34.
67. Kapitulationen fandt Sted den 7. Novbr. 1807 paa Hotel d'Angleterre, hvor ogsaa General Kaupitsch ved Besættelsen af Danmark den 9. April 1940 oprettede sit første Hovedkvarter, og hvorfra Hagekorset vajede.
Den 23. Novbr. 1795 laa det daværende Hotel d'Angleterre paa Hjørnet af Laxegade og Vingaardsstræde og nedbrændte under den store Ildebrand s. A. Af Ejeren Traktør Gotfred Raue (fra Berlin) blev det flyttet til sin nuværende Plads paa Hjørnet af Østergade og Kg. Nytorv. Det var der, de udenlandske Gesandter stiftede »Den engelske Club«. Carl C. Christensen: Fra Voldenes København. 1924. pag. 27.
68. Af efterladte Breve til J. P. Mynster. 1862. pag. 31.
69. I Brev, dateret: Bakkehuset 26. Oct. 1807« skriver Kamma Rahbek til J. P. Mynster: »Jeg kom herud i Løverdags Aftes . . .« — Da den 26. Oktober var en Mandag (Oplysning herom fra Universitetet), er Rahbeks altsaa vendt tilbage til Bakkehuset Lørdag den 24. Oktbr. 1807. Af efterladte Breve til J. P. Mynster. 1862 pag. 35.
Det er derfor ikke rigtigt, naar Søsteren Christiane Oehlenschlæger i Brev af 17. Novbr. 1807 skriver til Adam Oehlenschlæger, at Rahbeks »er kommen til Bakkehuset igen efter at have været fordrevet derfra i *henved 10 Uger* for de engelske Venner«. Breve fra og til Adam Oehlenschlæger. 1945. III. pag. 27. (Der kan altsaa kun være Tale om *ca. 7 Uger*).

Selskabets Virksomhed

Ved Sekretæren

Møder.

Selskabets 4. Generalforsamling var indvarslet til *Onsdag d. 23. April 1947 Kl. 20* i Hovedbibliotekets Foredragssal, men paa Grund af *Kong Christian X'* Død d. 20 April udsattes Mødet til *Tirsdag d. 6. Maj* samme Tid og Sted. Trods denne Udsættelse var der mødt ca. 90 Deltagere.

Dagsorden:

1. Beretning om Selskabets Virksomhed.
2. Kassereren aflægger Regnskab.
3. Valg af 5 Medlemmer af Styret. I Henhold til Lovenes § 3 afgaar :
Pastor Johs. Eilschou-Holm, Overarkivar, Dr. theol. Bjørn Kornerup, Raadmand, cand. polit. Aksel Møller, Underdirektør, cand. polyt. Frode Nielsen, Assurandør, cand. act. C. W. Petersen.
4. Valg af Revisor. I Henhold til Lovenes § 8 afgaar Sparekassedirektør, cand. jur. J. Falkesgaard.
5. Eventuelt.

Skoledirektør *E. Carstensen* bød under Borgmester *Fischers* Fraværelse velkommen og udtalte nogle smukke Mindeord om *Kong Christian X*, som Medlemmerne paahørte staaende.

Sparekassedirektør *J. Falkesgaard* valgtes til Dirigent.

Da Arbejdsudvalgets Formand var blevet forhindret paa Grund af Sygdom, gav Dirigenten Ordet til Stadsbibliotekar *G. Krogh-Jensen*, som i Formandens Sted aflagde Beretning om Selskabets Virksomhed i det forløbne Aar.

Stadsbibliotekaren indledede med nogle Mindeord over Medlem af *Frederiksberg Kommunalbestyrelse*, Forpagter *P. Falk-Jensen*, der til sin Død i December 1946 havde været et interesseret Medlem af Selskabet. Omtalte derefter Udgivelsen af Bd. 1 af Publikationen: *Frederiksberg gennem*

Tiderne, som d. 18. December 1946 udsendtes til Selskabets Medlemmer. Heri fandtes en udførlig Beretning om Selskabets Virksomhed indtil Udgangen af Aaret 1946, til hvilken Stadsbibliotekaren kunde henvise. Det var forbundet med betydelige Vanskeligheder at skaffe lædigt Stof til en saadan Publikation i en By, hvor det lokalhistoriske Studium hidtil ikke har haft noget Hjemsted, men der spores en stærkt stigende Interesse og et voksende Initiativ, og der foreligger allerede nu Stof nok til Bd. 2 af Frederiksberg gennem *Tiderne*. Paa Grund af Papirmangel og Typografstrejke var det vanskeligt at sige noget om, hvornaar dette Bind kunde foreligge færdigt, men man haabede omkring April 1948. Angaaende Planerne for det kommende Arbejde oplystes det bl. a., at man forberedte et Møde i Oktober med Teaterhistorikeren *Robert Neüendam* som Taler, og at Styret havde vedtaget at udsende en ny Udgave af *Adam Oehlschläger: Frederiksberg. Et Digt*, der udkom 1817 og ikke siden har været udgivet som selvstændigt Værk. Selskabet, hvis Medlemstal nu var 252, var vokset roligt og harmonisk, men øget Tilgang af Medlemmer vilde være velset nu, navnlig hvis den formidledes af gamle Medlemmer.

Selskabet havde i Januar 1947 indsendt Andragende til Frederiksberg Kommunalbestyrelse om et Tilskud paa 6000 Kr. til Selskabets Virksomhed, og man havde med Glæde og Taknemmelighed modtaget Meddelelse om, at dette Beløb var bevilget. Endelig nævnedes med Tak de i Aarets Løb modtagne Gaver (se S. 173). Beretningen godkendtes uden Bemærkninger.

Derefter forelagde Kassereren, Assurandør, cand. act. *C. W. Petersen*, det reviderede Regnskab for Aaret 1. 4. 1946—31. 3. 1947, som godkendtes.

Alle Valg under Dagsordenens Punkt 3 og 4 var Genvalg.

Under *Eventuelt* bragte Formand ved Statsradiofonien *O. C. Heering* med Forsamlingens Tilslutning Selskabets Sekretær en Tak for hans Arbejde med Publikationen: Frederiksberg gennem *Tiderne*, Bd. 1, som var blevet modtaget med Glæde og Tilfredshed.

Efter Generalforsamlingen holdt Stadslandinspektør *S. Broholm* Foredrag om: Med Matrikulen gennem det gamle Frederiksberg. Træk af Byens Udvikling. Det vægtige Foredrag, der var ledsaget af Lysbilleder, er i bearbejdet Form optaget i denne Publikation.

Skoledirektør *Carstensen* sluttede Mødet med at bringe Foredragsholderen Forsamlingens hjertelige Tak for hans værdifulde Arbejde.

Onsdag d. 8. Oktober 1947 Kl. 19.30 afholdtes Medlemsmøde i Teaterhistorisk Museum, hvor Teaterhistorikeren *Robert Neüendam* holdt

Foredrag om: Et Kunstens Hjem i Frederiksberg Allé. Mødet var besøgt af ca. 125 Deltagere, som med stor Interesse fulgte Teaterhistorikerens levende Skildring af det gamle »Sommerlyst«, hvor det højtbegavede og særprægede Kunstnerpar, *N. P. Nielsen* og *Anna Nielsen*, samlede en Skare betydelige Personligheder om sig. Det gamle Hofteater blev forevist i Tilknytning til Foredraget. Mødet lededes af Oberst *Maare*, der i hjertelige Ord takkede Foredragsholderen for den interessante Aften.

Onsdag d. 21. April 1948 Kl. 20 afholdt Selskabet sin 5. *Generalforsamling* i Hovedbibliotekets Foredragssal. Der var mødt ca. 80 Deltagere.

Dagsorden:

1. Beretning om Selskabets Virksomhed.
2. Kassereren aflægger Regnskab.
3. Valg af 6 Medlemmer af Styret. I Henhold til Lovenes § 3 afaar: Professor, Dr. theol. J. Oskar Andersen, Raadmand Oluf Bertolt, Skoledirektør E. Carstensen, Borgmester Vilh. Fischer og Oberst N. Maare. Desuden ønsker Arkitekt A. S. Lauritzen at udtræde af Styret.
4. Valg af Revisor. I Henhold til Lovenes § 8 afaar Bankbestyrer I. E. Haxthausen.
5. Eventuelt.

Sparekassedirektør *J. Falkesgaard* valgtes til Dirigent. Arbejdsudvalgets Formand, Oberst *Maare*, aflagde Beretning om Selskabets Virksomhed i Aaret 1947—48. Omtalte de i Aarets Løb afholdte Møder samt Udgivelsen af *Adam Oehlschläger: Frederiksberg. Et Digt*, der udsendtes til Medlemmerne i November 1947. Obersten udtalte Selskabets Anerkendelse af denne Publikations smukke Tryk og Udstyr og meddelte, at Selskabet havde haft den Glæde, at Bogen af den af Forening for Boghaandværk nedsatte Komité er blevet udvalgt som godt Bogarbejde i 1947. Angaaende kommende Opgaver meddeltes, at Bd. 2 af Publikationen: *Frederiksberg gennem Tiderne* vil blive udsendt i Løbet af Efteraaret 1948, og at man i Efteraarssæsonen vil søge afholdt et Møde paa Bakkehuset. Medlemstallet var stadig stigende, og der sker næsten aldrig Udmeldelser. D. 1. 4. 1948 havde Selskabet 277 Medlemmer. Selskabet havde haft den Glæde at modtage 2 Boggaver (se S. 173). Beretningen godkendtes uden Bemærkninger.

Kassereren, Assurandør, cand. act. *C. W. Petersen*, aflagde Regnskab for Aaret 1. 4. 1947—31. 3. 1948, som godkendtes.

De fem Medlemmer af Styret samt Revisoren genvalgte. I Stedet for Arkitekt *A. S. Lauritzen*, som paa Grund af Alder havde ønsket at udtræde af Styret, valgtes Afdelingsarkitekt *H. Carl Andresen*. Arbejdsudvalgets Formand bragte Arkitekt *Lauritzen* en hjertelig Tak for hans betydningsfulde og uegennyttige Indsats til Fremme af Selskabets Formaal.

Arbejdsudvalgets Formand rettede paa Selskabets Vegne en hjertelig Hilsen og Lykønskning til Frederiksbergs nye Borgmester, *Aksel Møller*, som er Medstifter af Selskabet og Medlem af Styret.

Efter Generalforsamlingen holdt Afdelingsarkitekt *H. Carl Andresen* et med talrige Lysbilleder ledsaget Foredrag om: De Classenske Boliger.

Oberst *Maare* afsluttede Mødet med at bringe Foredragsholderen Medlemmernes hjertelige Tak for det klare og interessante Foredrag og det store Arbejde, der laa bag det. Foredraget er optaget i denne Publikation.

Styret har siden September 1946 været samlet til Møde d. 24. Januar 1947 og d. 9. April 1948.

Arbejdsudvalget har holdt Møder d. 7. December 1946, d. 18. April 1947, d. 10. September 1947, d. 19. Marts 1948 og d. 8. Juni 1948.

Selskabets Publikationer.

Jørgen Hørbøll: Frederiksberg fra Bondeby til Storstad. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I Kommission hos Gyldendal. 1945. 154 S. ill.

Frederiksberg gennem Tiderne, I. 1946. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I Kommission hos Gyldendal. 1946. 163 S. ill.

Indhold: *Eiler Nystrom*: Frederiksberg Bys Oprindelse og Udvikling. *Niels Maare*: Frederiksberg Slot fra 1852 til vore Dage. *Harald Langberg*: Møstings Gaard og Hassagers Kollegium. *H. Carl Andresen*: Et Gadebillede, der forsvinder. *Ejnar Cars'ensen*: Joakim Larsen som Skolemand. *Bjørn Kornerup*: Joakim Larsen som Skolehistoriker. *Sven Houmøller*: Joakim Larsens litterære Arbejder. Bibliografi. *Meddelelser om Selskabets Oprettelse og Virksomhed. Medlemsfortegnelse. Register.*

Adam Oehlschläger: Frederiksberg. Et Digt. [1817]. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I Kommission hos Gyldendal. 1947. 79 S.

Gaver.

Selskabet har haft den Glæde at modtage følgende Gaver:

1946. Provst *Poul Schülein*: Fem lokalhistoriske Billeder.
1947. Grosserer *Christen Jeppesen*: Et indrammet Billede af »Store Godthaab«.
- Ingeniør *Poul Hauton*: Poul Hauton: Tabt og fundet. Tanker ved den 9. April 1947. 1947.
1948. Assistent *Per Busck-Nielsen*: Fr. Weilbach: Frederiksberg Slot og Frederiksberg Have. 1936.

Styret for Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg

Oktober 1948.

Kommunaldirektør, cand. jur. C. Gerner Andersen.

Professor, Dr. theol. J. Oskar Andersen.

Afdelingsarkitekt H. Carl Andresen.

Raadmand, Forretningsfører Oluf Bertolt.

Skoledirektør E. Carstensen, Medlem af Arbejdsudvalget.

Pastor Johs. Eilschou-Holm.

Forbundsformand O. E. Einer-Jensen.

Fhv. Borgmester, Direktør, cand. pharm. Vilh. Fischer, Styrets Formand.

Skoleinspektør J. Hørbøll.

Overarkivar, Dr. theol. Bjørn Kornerup, Medlem af Arbejdsudvalget.

Stadsbibliotekar, Dr. phil. G. Krogh-Jensen, Medlem af Arbejdsudvalget,
Selskabets Sekretær.

Oberst Niels Maare, Arbejdsudvalgets Formand, Styrets Næstformand.

Borgmester, Statsrevisor, cand. polit. Aksel Møller.

Underdirektør, cand. polyt. Frode Nielsen.

Assurandør, cand. act. C. W. Petersen, Medlem af Arbejdsudvalget,
Kasserer.

Revisorer.

Bankbestyrer I. E. Haxthausen.

Sparekassedirektør, cand. jur. J. Falkesgaard.

Selskabets Adresse: Solbjergvej 25, København F.

Supplement til Medlemsfortegnelsen

i „Frederiksberg gennem Tiderne“, Bd. 1., 1946

Nye Medlemmer efter 15. September 1946.

- Aagesen, Vagn, Adjunkt.
Ahlefeldt, Anny, Komtesse.
Albrechtsen, S. A., Revisor.
Allesen-Holm, A. H., Grosserer,
    cand. pharm.
Andersen, Axel, Fuldmægtig.
Andersen, K. E., Overbanemester.
Andersen, Uffe Hass, Civilingeniør.
- Bayer, Poul, Inspektør, cand. jur.
Busck-Nielsen, Per, Assistent.
Bøegh, Inger Marie, Assistent, Frk.
Bøegh, Johanne, Fru.
Bøgh, Margrethe, Fru.
- Christensen, Axel, Trælastgrosserer.
Christensen, Flora, Kommunalærerinde, Frk.
- Eldahl, Niels, Overlærer.
- Fangel, Jørgen, Ingeniør.
Fasting, L. V., fhv. Hovedbogholder,
    Sørup pr. Fredensborg.
Foltmar, Kaj, Bankrevisor.
Friis, Niels, Direktør, cand. jur. & polit.
- Gerstrøm, Tage, Arkitekt.
Gislason, Agnete, Bogholderske.
Gjerløv-Knudsen, Ellen, Arkitekt, Fru.
Grandjean, Aase, Fru.
Grundtvig, Vilhelm, fhv. Overbibliotekar,
    Aarhus.
- Haastrup, E., Ekspeditionssekretær,
    cand. jur.
- Hansen, A. P., Ekspeditionssekretær.
Hansen, Willy, Prokurist.
Heiløsen, J. Chr., Valgmenighedspræst.
Henriksen, Rich., Organist.
Hjuler, Elliot, Arkitekt.
Høgholt, Henry A., Ekspeditionssekretær,
    cand. polyt.
Høybye, Orla, Overassistent.
- Jacobsen, Erik, Forlagskonsulent.
Jacobsen, Norma, Fru.
Jensen, Adolf K., Husejer.
Jensen, Else, Fru.
Jessen, P. O. H., Oberstløjtnant.
Juil, S., Vinhandler.
- Kaarslev, M. P., Skræddermester.
Klinck, Knud, Slagtermester.
Krogh, Kirsten, Bibliotekar, Fru.
Kunstakademiets Bibliotek.
- Langberg, Kamma, Fru.
Langhoff, Thor, Tømrermester.
Larsen, Knud, Fabrikant.
Lessel, H., Undersøger.
- Marcussen, Kai I., Sognepræst, Vaabensted
    pr. Saksøbing.
Mikkelsen, Dagmar, Frk.
Møller-Sørensen, Poul, Civilingeniør.
- Neergaard, Godtfred Bruun de, Fuldmægtig.
Nielsen, E. Gynther, Afdelingslæge,
    Vodskov.
Nielsen, Eiler, Læge, Nørresundby.

Nielsen, Ellen, Kontorchef, Frk.	Schlegel, Otto, Direktør, cand. jur.
Nielsen, P. H., Grosserer.	Schrøder, Rudy, Overassistent.
Nordlunde, C. Volmer, Bogtrykker.	Søllerød Kommunebibliotek.
	Sørensen, Holger, Direktør.
Olsen, Carl O. B., Snedkermester.	
	Thorkil-Jensen, N., Professor, Direktør.
Pedersen, L. O., Fuldmægtig.	Thorsen, Svend, Redaktør, Protokolsekretær.
Petersen, Erik, Stadsgartner.	
Petersen, Johanne-Marie, Frk.	Valentiner, Axel, Forfatter, cand. jur.
Portman, Arne, Overlæge.	
Portman, Ingrid, Fru.	Wagner, F., Direktør, Fru.
Rathje, Eigil, Civilingeniør.	Yde, Mogens, Sagførerfuldmægtig,
Richter, V., Forlagsboghandler.	cand. jur.
Sand, Kurt, Biblioteksassistent.	Ørsted-Müller, A. S., Fuldmægtig, Vejle.

Hvor intet særligt er anført, er Medlemmernes Bopæl Storkøbenhavn.

Afgaaede Medlemmer.

Behrens, Carl, Redaktør. †	Høyberg, H. M., Stadsdyrlæge, Dr. med.
Bramsen, Henrik, Bibliotekar.	vetr. †
Falk-Jensen, P., Forpagter. †	Kirkegaard, E., Prokurist. †
Folke, F., Civilingeniør. †	Rheinländer, Chr., Revisor. †
Franck, S., Skoledirektør. †	Schwensen, O., Civilingeniør. †
Gram, M., Stadsgartner. †	Stein, H., Chefredaktør, cand. jur. †
Hammershøj, Svend, Kunstmaler. †	Westergaard, N., fhv. Kommunaldirektør. †
Hansen, Henning, Arkitekt, Borgerrepræsentant. †	

Selskabet havde 15. Oktober 1948 284 Medlemmer.

Register

udarbejdet af Jørgen Horball

- Aagaard, Just. Mich. 150, 151, 166
Aagaard, Ludvig 150, 166
Absuchers Hotel 146
Albert, Prins 89
Allegade 21, 31, 32, 38, 50, 73, 77, 85, 92
Amager 73
Amaliegade 88, 92
Amici, Gaetano 50-54
Amicisvej 54
Ammon 68
Andebakkestien 67, 72
Andersen, C. Gerner 174
Andersen, Hans 13
Andersen, H. C. 140, 165, 167, 168
Andersen, J. Oskar 171, 174
Andersen, Ludvig 129
Andersen, Ølhandler 55
Anderssen, Anders 13
Andresen, H. Carl 86-139, 172, 174
d'Angleterre 168
- Bacher, Tønnes 13
Bakkehuset 16, 24, 25, 36, 66, 140-168, 171
Bakkehusmuseet 145, 147, 149, 151, 163
Bakken 12-19, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 45,
46, 64, 65
Bang, Arne 10
Bang, Jacob 10
v. Bardenfleth, O. F. 65
Bech, Vinhandler 164
Bellahøj 139
Bergaus, Anna Elisabeth 28
Bernier, A. 63, 65
v. Bernstorff, A. F. 63
Bernstorff Slot 9
Bertolt, Oluf 171, 174
- Bibelselskab, Det britiske 110
Bie, Lorentz 66
Bindesbøll, G. M. 90
Bjarkesvej 131, 133
Blaataarn 141
Blegdamshospitalet 94
Blegdamsvej 56
Bloch, Peder Nielsen 41
Blom, H. J. 66
Bobé, Louis 85, 165
Borch, Th. 111
Boye, A. E. 141, 142, 143, 144, 165, 167
Boye, P. H. 142
Bredberg, fungerende Formand for Frederiksberg Sogneforstanderskab 55, 60, 61
Bredsdorff, Peter 89
Brodersen, Christian Julius 129
Broholm, S. 12-66, 170
Brune Dyrehave 12, 14, 15, 36
Bugge, K. L. 26
Buntzen, Heinr. 149
Busck-Nielsen, Per 173
Bülow, F. C. 54
v. Bylow, F. L. E. F. 63
Bülowsvej 20, 38, 47, 49, 50
Bärens, J. H. 63
Bærner, Johan Jürgen 19, 26, 27, 28, 29, 30,
31, 39, 40
Bærner, Madam 48
Bøhmcker, Johan 19
- Carl X Gustav 84
Carl, Prins af Hessen 88
Carlsfeldt 88
Carstens, F. 63
Carstensen, Ejnar 169, 170, 171, 172, 174

- Christensen, Balthazar M. 46
 Christensen, Carl C. 78, 85, 168
 Christensen, Charles 67-85
 Christensen, Christen 13
 Christensen, Helge 166
 Christensen, Lars 47, 48, 49
 Christian IV 67
 Christian IV's Vold 36
 Christian V 17
 Christian VIII 92
 Christian IX 98, 122
 Christian X 169
 Christianis Institut 159
 Christianshavn 90
 Christiansholmsvej (Nyvej) 37, 52, 53
 Christtreu, Landmaaler 51, 52
 Citadelskirken 121
 Claessen, Nicolay Andreas Laurentius 41, 42, 43, 44, 45, 46
 Classen, J. F. 86, 87, 88, 98, 102, 107, 108, 136, 139
 Classen, Michael 88, 93
 Classen, P. H. 88
 Classen, Peder Hersleb, d. y. 88, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 112, 113, 114, 121, 122, 138
 Classenske Boliger 86-139, 172
 Classenske Boligers Kirke 117-124, 130
 Classenske Fideicommiss 86-139
 Clausen, Chr. 7
 Collin, Edgar 165, 166, 168
 Collin, Edvard 160, 165, 167, 168
 Collin, J. B. 19
 Collin, Jonas 145, 146, 160, 161, 167
 Collin, Niels 28
 Conrady, Bygningsinspektør 25
 Corselitze 88, 93

 Dahl, H. I. 23, 24, 25
 Damhuset 16, 22, 64, 65
 Damhussøen 45
 Dankwart, Sekretær 145
 Degetans Hotel i Hamborg 145, 146, 147
 Diakonissestiftelsen 29
 Drewsen, Johan Christian 153, 165
 Drewsen, Ophelia 140, 165
 Dyrehaven (brune) 12, 14, 15, 36
 Dyssing, Johan Christian 28

 Egholm 52
 Eilschou-Holm, Johs. 169, 174
 Einer-Jensen, O. E. 174
 Engelbrecht, S. 65

 Faber, B. H. 168
 Falk-Jensen, P. 169
 Falkegaard, J. 169, 171, 174
 Falkoneralle 20, 21, 48, 56, 57, 62, 86, 92
 Falkonergaarden 20, 34, 36, 37, 62
 Farvervænget 20
 Fasangaarden 68, 69, 85
 Fasanhaven 14, 15, 16
 Fasanhøjen 68
 Fasanmesterens Plads 15
 Fasting, Johan Jacob 44
 Fich, Johan Christian 148, 165
 Finsensvej 20, 28, 29, 30, 37, 41, 45, 46
 Fischer, Johan Christian Henrik 123
 Fischer, Vilh. 169, 171, 174
 Flastrop, P. 13
 Flindt, Jacob (ogsaa kaldt Jacob Nielsen Flindt) 40, 41
 Flinholm 36, 39-46
 Flintholms Alle 134
 Flinholmskvarteret 136
 Folketeatret 164
 Forhaabningsholm 21, 36, 37, 38, 39, 46, 47, 48
 Fournier, Louis 165
 Frandsen, Muremester 57
 Franske Skole 69
 Frederichsen, Birkedommer 142
 Frederik III 73, 74, 77, 81
 Frederik V 68
 Frederik VI 165
 Frederik (IV) Kronprins 34
 Frederik (VI), Kronprins 49
 Frederik III, Kurfyrste 85
 Frederiksberg Alle 21, 25, 37, 38, 49, 52, 53, 54, 56, 69, 171
 Frederiksberg Bade- og Svømmeanstalt 86, 133
 Frederiksberg Bakke 67, 72, 85
 Frederiksberg Boligselskab 135
 Frederiksberg Bredegade 67, 92
 Frederiksberg By 56, 58, 61, 65, 69

- Frederiksberg Fælled 16, 17, 26, 27, 29, 30,
 31, 32, 33, 41, 45, 46, 64, 65
 Frederiksberg Gadekær 36, 67
 Frederiksberg gamle Brandstation (Howitz-
 vej) 8
 Frederiksberg Have 36, 37, 67-85, 173
 Frederiksberg Kirke 26, 36, 74, 75, 81, 123
 Frederiksberg ældste Kirker 73-85
 Frederiksberg Kirkegaard 140
 Frederiksberg Kommunalbestyrelse 6, 7, 8,
 10, 74, 75, 130, 133, 134, 136, 138, 170
 Frederiksberg Kommune 128, 129, 130, 136,
 138
 Frederiksberg Kommunebibliotekers Billed-
 samling 139
 Frederiksberg Kommunes Begravelsesvæsen
 78, 79
 Frederiksberg Kommunes Hovedbibliotek 10,
 85, 169, 171
 Frederiksberg Kommunes tekniske Forvalt-
 ning 34, 66, 75, 86, 87, 97, 99, 103, 107,
 109, 115, 129, 131, 133
 Frederiksberg Raadhus 6, 9
 Frederiksberg Runddel 36, 69, 74, 75, 81,
 84
 Frederiksberg Skolekommission 110
 Frederiksberg Slot 22, 24, 36, 40, 45, 61,
 62, 64, 65, 163, 172, 173
 Frederiksberg Slotshaver 76, 82
 Frederiksberg Sogn 56, 58, 59, 60, 95
 Frederiksberg Sogneforstanderskab 53, 54,
 55, 56, 58, 59, 60
 Frederiksberg Station 92
 Frederiksværk 88
 Friis, Esbern 66
 Frimurerlogen i Klerkegade 95
 Fronlein, Juveler 51
 Frue Kirke 163
 Fuglebakkevej 20
 Fuglevangsvej 54, 55

 Gad, C. A. 127
 Galster, G. 165
 Gammel Kongevej 20, 31, 32, 36, 38, 46,
 48, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 64, 85
 Gamst & Lunds Efterfølgere 102, 106
 Geertsen, Kirstine Marie 154, 166

 General Classens Asyl 131
 Gerchen, Johan Carl 28
 Gerds C. E. 148
 Giødersen, Lars 19
 Giødersen, Laurs 28
 Gjentofte 5
 Glaciet 90
 Gleis, Løjtnant 50
 Glob, P. V. 70, 72
 Godthaab, Store 21, 36, 37, 39, 173
 Godthaabshave 87, 136
 Godthaabskirken 131
 Godthaabsvej 20, 86, 87, 92, 95, 132, 134
 Goldt, T. 65
 Gorm den Gamle 70
 Grandjean, P. B. 5-11
 Grove, Postkontrollør 42, 43, 44
 Grünwald, Chr. 140-168
 Gudmandsen, Jens 24
 Grøndal, 20, 27, 30, 34, 36, 37, 39, 41, 42,
 43, 44, 46, 65

 Haasing, P. P. 13
 Hagen, Haagen 41
 Halvorsen, Gunder 28
 Hamborg 145, 146, 147, 161
 Hambroeske Bade- og Vaskeanstalt 104
 Hane, Sekretær 41
 Hannedal 57
 Hansen, Svend 41
 Harden, Johan 28
 Hartvig, Wilhelm 7
 Hasle Kirke 76
 Hauton, Poul 173
 Haveselskab, Det kgl. danske 74, 75, 78, 79
 Haxthausen, F. V. A. 92
 Haxthausen, I. E. 171, 174
 Häusser, Elias David 14
 Hebert, Johan Ehrenfried 28
 Heering, H. T. 66
 Heering, O. C. 170
 Heger, Hans 164
 Heger, Stephan 164
 Hegerslægten 142
 Heiberg, Johan Ludvig 142
 Heiberg, P. A. 142
 Heine, Heinrich 152

- Helgesvej 133
 Hellesen, Grosserer 58
 Helmers, Georg 28
 Heltzen, P. 63
 Hoffmanns Hotel i Hamborg 145
 de Hofmann, N. 65
 Holberg, Ludvig 152-153
 Holstein 23, 24, 25
 Hornemann, Chr. 143
 Hornemann, E. 91, 109
 Hornemann, Emil 36
 Houmøller, Svend 172
 Howitzvej (Lampevej) 20, 46
 Hulse, Oberst 163, 164
 Humlebæk Kirke 95
 Hunæus, Friderich Christian 28
 Hunæus, Johan Arndt 28
 Huulegaard, Mathias 19
 Hvidovre 59
 Hvidovre Kirke 177
 Häusser 67, 68
 Hørbøll, J. 172, 174
 Hørring, Hugo Egmont 129
 Høyer, P. H. 31, 46, 48, 49

 Ibsen, Chr. 52, 53
 Ingemann, Bernhard Severin 152
 Irgens-Møller, I. V. 69

 Jacoby, E. 6, 129
 Jager, Peder Anton 21
 Jens Gudmandsens Vænge 24
 Jensen, Overopsigtsbetjent 55
 Jensen, Christen 24, 25
 Jensen, Mogens 28
 Jeppesen, Christen 173
 Jessen, Kammerjunker, Ritmester 37
 Jessen, G. Quist 139
 Joensen, Peter 13
 Johannehaab 57
 Juel, G. 65
 Jørgensen, Ejner 65
 Jørgensen, Harald 94

 Kaldthoff, Peter 80
 Kalthuset 34
 Kastanievej 50

 Kehlet, Christian 51
 Kjellerup, Jacob 148, 166
 Klagenberg, V. N. 65
 Klemmen 36
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 145
 Koch, Jochum 28
 Kochs Rosengartneri 38
 Kolle Kolle 23
 Kongelige Porcelænsfabrik 9, 72, 165
 Kongelige Teater 92, 159
 Kongelige Teaters dramatiske Skole 159
 Kongens Nytorv 11
 Kongevejen 12, 14, 15, 16, 27
 Kornerup, Bjørn 169, 172, 174
 Kramer, Johan Gott(d)lieb 19, 28
 Kristiania 87
 Kristina, svensk Dronning 84
 Krogh-Jensen, G. 169, 174
 Kronprinsensvej 13
 København 5, 12, 16, 18, 23, 24, 33, 50, 56,
 58, 59, 60, 61, 62, 90, 91, 92, 163
 Københavns Bombardement 1807 49, 162,
 163, 168
 Københavns Borgerrepræsentation 94
 Københavns Magistrat 94
 Københavns Stadsarkiv 68, 69
 Københavns Telefonselskab 131

 Ladegaarden 13, 14, 20, 36, 48, 54, 67, 73
 Ladegaardsaaen 48
 Ladegaardsvejen 20, 50
 Ladiches, Henrich 28
 Lampevej (Howitzvej) 20, 46
 Landsarkivet, Sj. 24, 66, 111, 119, 158, 165
 Langberg, Harald 172
 Lange, Urtekræmmer 57
 Lange, R. 19
 Lange, Rasmus 155, 157, 167
 Langelandsplads 131
 Langelandsvej 131, 132
 Lantz's Hotel i Lübeck 146
 Larsen, Joakim 166, 172
 Lauritzen, A. S. 171, 172
 Leipzig 154
 Lemvig, Handelsingartner 149
 Lerchenfeldt 38
 Levinsen, Johannes 124

- Lille Runddel 24, 38
 Lindahl, Hans Peter Sophus 10
 Livrente- og Forsikringsanstalten 108
 Lowsen, J. 63
 Ludvig VI, Kurfyrste 85
 Ludvigsminde 26
 Lund, P. M. 63
 Lunn, M. P. 21
 Luno, Bianco 38
 Lykkesholm 36, 40
 Lyne, Anna Sophie, f. Geertzen 154, 156,
 157, 158, 159, 162, 167
 Lyne, Knud Jacobsen 154
 Lægeforeningens Boliger 90, 91, 95, 98, 113,
 138

 Maare, N. 171, 172, 174
 Madsen, Karl 165
 Malmø 5
 Mariboe, Peter Rudolf Vilhelm 37, 41, 47,
 48, 49
 Mariendal 21, 36, 37
 Marmillods, Overvejinspektør 23
 Marthe Mariengaard 48, 49, 50
 Masius, H. G. 76, 77
 Mathiesen, Lars 36
 Mathildehøjen 68, 69, 70, 73
 Meiting, N. N. 28
 Meldahl, Konduktør 23
 Melhorn, Johann Gottlieb 165
 Mentz, Henrich 28, 39
 »Minerva« 142, 156
 Ministeriet for Kirke- og Undervisnings-
 væsenet 130
 Mogensen, Tønnes 28
 Mohr, Gartner, 149
 Molbech, Chr. 153, 165
 Molbech, Chr. K. F. 165
 Moltke, C. F. 63
 Moltke, Jenny, f. Rosenørn 41
 Moltke, W. J. A. 41
 Monigattis Pavillon 38
 Moore, Thomas 152
 Morup, P. 65
 Müller, Sofus 124
 Mynster, J. P. 140, 153, 164, 168
 Møhlman, Magnus 28

 Mølleedammen 36
 Møller, Aksel 169, 172, 174
 Møllers Materialhandel paa Vesterbro 151
 Møllmann, Magnus 19, 32
 Møsting, J. S. 36
 Møstings Gaard 172

 Nationalmuseet 70, 85
 Nebel, Chr. Frd. 54-61
 Nebelong, Arkitekt 90
 Neergaard, N. 127
 Neiiendam, Robert 170, 171
 Nestler, F. H. 148
 Neuenburg 148
 Nielsen, Anna 171
 Nielsen, Fr. 113
 Nielsen, Frode 169, 174
 Nielsen, N. P. 171
 Nielsen, Olluf (Olle) 19, 28
 Nissen, Stiftamtmand 23
 Nissen, Poul 66
 Nobel, E. F. 95
 Ny-Hollænderby (Ny Amager) 17, 73, 74,
 76, 77, 81, 85
 Nyboder 138
 Nyeland, Justitsraad 92, 95
 Nyelandshuse 135
 Nyelandsvej 86, 92, 131, 134, 135
 Nystrøm, Eiler 65, 66, 67, 68, 85, 172
 Nyvej (Christiansholmsvej) 37, 52, 53
 Nørager, Mogens 21, 22, 27, 28, 30
 Nørborch, F. 59
 Nørrebro 56
 Nørrefælled 94
 Nørregade 164

 Oberkamps Kaabel 21, 37
 Olrog, Anna 157, 158, 165, 166, 167
 Otto, Sporemager 57
 Ovid 152

 Paris 146
 Pauelsen, Erik 155
 Peter Bangsvej 29, 37
 Petersen, C. N. 53, 56, 60
 Petersen, C. W. 169, 170, 171, 174
 Petersen, Peter, 13

- Pettersen, Christian 28
 Pettersen, Friderich 28
 Peymann, Henrik Ernst 49, 164
 Pilealle 24, 36, 74, 75, 78, 79
 Pingel, Christian 141, 142, 165
 Pingel, Ophelia, f. Drewsen 141
 Pingel, V. 127
 Plenge, Johannes 110, 117
 Pram, Christen 156
 Prieme, Dr. 126
 Prinsegaarden (Prinsessernes Gaard) 34, 68,
     69, 74, 75, 76, 77, 83
 Pufendorf 67, 85

 Raabye, Kaptajn 111, 125, 126, 127
 Raae, Jomfru 57
 Rahbek, Claudine Elisabeth 141, 158, 165
 Rahbek, Jacob 142, 154, 155, 156, 157, 158,
     161, 162, 163, 165, 166, 167
 Rahbek, Kamma 140-168
 Rahbek, Knud Lyne 36, 140-168
 Rahbek, Ove 155
 Rahbeks Alle 24
 Ramsing, H. U. 67
 Rasmussen, C. (Rosemand, C.) 76
 Raue, Gotfred 168
 Reformert Kirke 121
 Reimann, August 28
 Remisen 15, 16, 24, 25, 31, 32, 37
 Reventlow, Ditlev 63
 Rigsarkivet 15, 29, 65, 66
 Riis, Johanne 165, 166
 Ring, Garvermester 36
 Ringrendingspladsen 69, 75, 76, 78, 80, 85
 Rolfsgaarden 135
 Rolfsplads 133, 134, 135
 Rolfsvej 132
 Rolighedden 20, 36, 37, 47, 48
 Rombens, G. 19, 28
 Rondahl, Emmery 6, 10
 Rose, J. K. 34
 Rosenberg, Overvejinspektør 23, 25
 Rosing, Michael 159
 Rosing, Nanna 168
 Roskildevej 22, 23, 24, 29, 37, 45
 Rothe, Chr. 37-39, 66
 Rothe, G. C. 151

 Rothe, Thyge 38
 Røhls Hotel i Ploen 146
 Rønne 5

 Saabye, H. E. G. 92
 Sankt Jakobs Kirke 124
 Sankt Jørgens Sø 67, 73
 Sankt Nicolaivej 92
 Sankt Petri Kirke 26
 Sankt Thomas Kirke 124
 Sanssouci 52
 Scheel, Erik 92, 97
 Scheel, J. E. 63
 Schimmelmann, Greve 145
 Schiønning, Chr. 65
 Schiøtt, Renovationsinspektør 20
 Schiøtt, I. 127
 Schmettau, Gottfried Wilhelm Christian 47,
     49
 Schmettau, Margrethe Wilhelmine 49, 50
 Schmitz, F. L. 145
 Schneider, Abraham 26, 27, 28, 30, 39, 65
 Schrøder, Rolf 129
 Schweizerhuset 67, 68, 85
 Schweizerstøen 68
 Schülein, Poul 173
 Schæbel, Johannes 28
 Schönbergs Enke 57, 60
 Schönheyder, Johan Martin 142, 165
 Simonsen, Harald 87, 135, 136
 Sindshvile 36, 92, 95
 Sindshvilevej 131, 132
 Skyskraberen 136
 Slesvig 92
 Slotskroen 25
 Smallegade 29, 34, 36, 92
 Smith, Otto 68
 Snapophuset 36
 Solbjerg Bakke 68, 69
 Solbjerg By 67-73
 Sommerlyst 171
 Sophie Amalie, Dronning 73, 74
 Spanagergaard ved Køge 95
 Spinner, Maler 57
 Stolpe, Apoteker 36
 Strøberg, N. K. 166
 Studenterforeningen 143, 152

- Studevænge 16, 23, 24, 37, 66
 Stæger, R. 58
 Stæhr, Franz 40, 41
 Sundbo, Arne 67
 Svanemosegaard 20, 36
 Svanholm 20, 36
 Søndermarken 15, 36, 37
 Søndre Fasanvej 13, 72
 Sørensen, C. Th. 85
- Tacitus 152
 Teaterhistorisk Museum 153, 171
 Teglgaarden 30, 34, 36, 64
 Telefoncentralen v. Yrsavej og Rolfsplads
   133
 Tesdorfsvej 20
 Thiele, Just Mathias 140, 165, 166
 I. M. Thielesvej 54, 55, 61
 Thiset, A. 7, 8, 11
 Tholstrup, Carl 124, 130, 131
 Thorvaldsens Museum 90
 Thorvaldsensvej 50
 Tibull 152
 Tillisch, Frederik Ferdinand 92, 93, 94, 97,
   112, 113, 114, 122, 123, 125, 126, 138
 Tivoli 52
 Trannerup, Avlsbruger 42, 44, 45
 Trannerups Enke 45, 46
 Trier, Gartner 50, 57
 Trier, Herman 127
 Trier, Moses Seligman 50
 Trinitatis Kirke 164
 Troels Lunds Vej 13
 Tvede, Gotfred 131
 Tvede, W. 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 104,
   106, 109, 112, 113, 114, 116, 117, 118,
   121, 122, 125
 Tølløse Gods 159
- Universitetsbiblioteket 164
- Waager, E. 63
 Valby 12, 13, 24, 25
 Valby Langgade 36
 Vallø Frøkenkloster 50
- Vandkrogen 12-19, 26, 27, 29, 30, 31, 32,
   33, 38, 45, 46, 64, 65
 Wanino, Peter 28
 Weber, Tømrermester 57
 Wedege, Snedker 57
 Weilbach, Fr. 85, 173
 Wendorffs Enke 25
 Vennersly 37, 38
 West, Peter 21, 22
 Vesterbro 48, 56, 62
 Vesterbrogade 24
 Vesterbros Vænge 23, 24
 Westergaard, Niels 129
 Westerholt 26
 Westermann, Marcus 48
 Weybye, Knud 41
 Vigerslev 12, 13, 61
 Wilhelminelyst 46-50
 Vinderød Kirke 98
 Winge, Diderich 28
 Wium, Henrich 21, 39
 Vodroffgaard 20, 36
 Voigt, Kirstine 28
 Wolff, Bygningsinspektør 96
 Wolther, Laurentz 85
 Wust, Abraham 34
 Værnedamsvej 20
 Wærnske Institut 51
- Yrsaplads 134
 Yrsavej 133, 134
- Zahle, P. Chr. 166
 Zentmeyrs Enke 28
 Zeuthen, Peter Christian 159, 162, 167
 Zoologisk Have 36
- Oehlenschläger, Adam 142, 168, 170, 171,
   172
 Oehlenschläger, Christiane 168
 H. C. Ørstedsvvej 47, 49, 50
 Øster-Alle 90
 Østerbrogade 90
 Østerport 88

Indhold

<i>P. B. Grandjean</i> : Frederiksberg Kommunes Vaaben	5
<i>S. Broholm</i> : Med Matrikulen gennem det gamle Frederiksberg. Spredte Træk af Byens Udvikling	12
<i>Charles Christensen</i> : Nogle Undersøgelser i Frederiksberg Have	67
<i>H. Carl Andresen</i> : De Classenske Boliger	86
<i>Chr. Grünwald</i> : Nye Træk til Belysning af Bakkehuset	140
Selskabets Virksomhed, ved Sekretæren	169
Supplement til Medlemsfortegnelse	175
Register, ved <i>Jørgen Hørbøll</i>	177

Bilag

Frederiksberg Kommunes Vaaben	S. 4-5
Kort over de 30 Lodder af Hømarken, som blev udbudt ved Auktion 1765	S. 20-21
Auktionsarealerne fra 1765. Indtrykt paa Oversigtskort af 1933	S. 22-23
Kort over Frederiksberg 1811. Opmaalt efter Rentekam- merets Ordre til Brug ved Udarbejdelse af en ny Matri- kul. Rekonstrueret i Stadslandinspektørens Kontor 1947	S. 36-37
Tilliggendet til Etatsraad Schneiders Bo af Godthaabsjor- derne og af Grøndal 1785. Indtrykt paa Oversigtskort af 1933	S. 40-41

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE

er sat med Cicero Baskerville Linotype og trykt paa
Specialtryk i Nordlundes Bogtrykkeri, København.

Klicheerne er udført i Peyraths

Reproduktions-Anstalt.